

DE INDUSTRIALISATIE VAN DE VLASNIJVERHEID IN ZUID-WEST-VLAANDEREN (1890-1955)

*De vlasfabrieken in de gemeenten
Bissegem, Gullegem en Wevelgem als casus*

Claeys Dries

Promotor: prof. dr. Erik Thoen
Leescommissarissen: dr. Koen Vanheule en drs. Hannes Pieters

Masterproef voorgelegd aan de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte
voor het behalen van de graad Master in de Geschiedenis

Academiejaar 2012-2013

Verklaring i.v.m. de consulteerbaarheid

De auteur en de promotor(en) geven de toelating deze studie als geheel voor consultatie beschikbaar te stellen voor persoonlijk gebruik. Elk ander gebruik valt onder de beperkingen van het auteursrecht, in het bijzonder met betrekking tot de verplichting de bron uitdrukkelijk te vermelden bij het aanhalen van gegevens uit deze studie.

Het auteursrecht betreffende de gegevens vermeld in deze studie berust bij de promotor(en). Het auteursrecht beperkt zich tot de wijze waarop de auteur de problematiek van het onderwerp heeft benaderd en neergeschreven. De auteur respecteert daarbij het oorspronkelijke auteursrecht van de individueel geciteerde studies en eventueel bijhorende documentatie, zoals tabellen en figuren. De auteur en de promotor(en) zijn niet verantwoordelijk voor de behandelingen en eventuele doseringen die in deze studie geciteerd en beschreven zijn.

Dankwoord

Deze masterproef zou niet tot een goed einde gebracht zijn zonder de hulp van een aantal mensen. Ten eerste verdient prof. dr. Thoen mijn erkentelijkheid. Zijn tips en opbouwende kritiek hebben de kwaliteit van deze scriptie ongetwijfeld positief beïnvloed. Ook motiveerde hij mij – bij iedere tweewekelijkse bijeenkomst – om gedurende gans het academiejaar hard te blijven werken.

Ten tweede wens ik ook de mensen van het Vlasmuseum te bedanken voor hun hulpvaardigheid, tips, antwoorden op vragen, het openstellen van hun bibliotheek... Hierbij aansluitend richt ik ook een woord van dank aan de directeur van het Algemeen Belgisch Vlasverbond, dhr. Christiaan Vlaemynck, die mij toeliet de ledenlijsten van het ABV in te kijken.

Ten derde verdienen alle medewerkers van de archiefinstellingen – het Stadsarchief Kortrijk, het Gemeentearchief Wevelgem, het Provinciearchief West-Vlaanderen en het Algemeen Rijksarchief – een medaille voor moed en zelfopoffering bij het bovenhalen van de tientallen aangevraagde dossiers of archiefdozen.

Verder ben ik dank verschuldigd aan mijn zus Maaïke en Jean-Louis, en aan Giel, voor het nalezen van deze verhandeling. Ik dien eveneens iedereen te bedanken die mij een moment van rust en afleiding bracht in deze drukke tijden.

Tot slot, maar niet in het minst, bedank ik mijn ouders. Zij ondersteunden mij niet alleen op financieel, maar nog veel meer op mentaal vlak. Bovendien slaagden zij erin een jaar lang met mij samen te leven en steunden zij mij in mindere tijden; een plaats in dit dankwoord hebben zij dus dubbel en dik verdiend.

Dries Claeys

Ledegem, 9 augustus 2013

Inhoudsopgave

<i>Verklaring i.v.m. de consulteerbaarheid</i>	1
<i>Dankwoord</i>	2
<i>Inhoudsopgave</i>	3
<i>Lijst met gebruikte afkortingen</i>	7
<i>Overzicht van tabellen, grafieken en figuren</i>	8
1. Inleiding: probleemstelling en terminologie	10
1.1 <i>Probleemstelling</i>	10
1.2 <i>Terminologie</i>	13
1.2.1 <i>Industrialisatie</i>	13
1.2.2 <i>Vlasnijverheid</i>	14
2. Industriële archeologie: bronnen en methoden	18
2.1 <i>Wat is industriële archeologie?</i>	18
2.2 <i>Kritische beschouwing van de geraadpleegde bronnen</i>	22
2.2.1 <i>Adresboeken</i>	23
2.2.2 <i>Individuele telformulieren (1930)</i>	25
2.2.3 <i>Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven</i>	28
2.2.3.1 <i>Beknopte geschiedenis van de bron de comodo et incommodo</i>	28
2.2.3.2 <i>Brontypologie</i>	30
2.2.3.3 <i>Feitelijke beperkingen</i>	31
2.2.4 <i>Kadastrale documenten</i>	32
2.2.5 <i>Aanvullend bronnenmateriaal</i>	34
2.2.5.1 <i>Stadsarchief Kortrijk (SAK)</i>	34
2.2.5.2 <i>Gemeentearchief Wevelgem (GAW)</i>	34
2.2.5.3 <i>Archief van het Algemeen Belgisch Vlasverbond (AABV)</i>	35
2.3 <i>Methodologie</i>	35
3. Economische ontwikkelingen binnen de vlasbewerkingsector (19 ^e -20 ^e eeuw)	38
3.1 <i>De vlasvezelbereiding als antwoord op de teloorgang van het proto-industriële productiesysteem</i>	38
3.1.1 <i>De linnencrisis van de jaren 1840</i>	38
3.1.2 <i>De vlasteelt in een neerwaartse spiraal</i>	40
3.1.3 <i>De “comparatief voordelige” vlasvezelbereiding</i>	42
3.2 <i>Technische innovaties</i>	45
3.2.1 <i>Zwingelen</i>	45
3.2.2 <i>Roten</i>	48
3.3 <i>De vlasvezelbereiding (1890-1955): een beknopte analyse</i>	49
3.3.1 <i>Aantal bedrijven</i>	49

3.3.2	<i>Aantal vlasarbeiders</i>	51
3.3.3	<i>Gemiddelde bedrijfsgrootte</i>	53
3.3.4	<i>Exportcijfers</i>	55
3.4	<i>Geografische spreiding</i>	58
4.	<i>Geografische en historische situering van de bestudeerde dorpen</i>	61
4.1	<i>Geografische situering</i>	61
4.1.1	<i>Ligging</i>	61
4.1.2	<i>Geografie en hydrografie</i>	62
4.2	<i>Historische situering</i>	63
4.2.1	<i>Historische schets van de drie dorpen</i>	63
4.2.2	<i>Bevolkingsevolutie</i>	65
5.	<i>De vlasfabrieken in Bissegem, Gullegem en Wevelgem: een microstudie</i>	67
5.1	<i>De vlasvezelbereidingsnijverheid in de drie dorpen</i>	67
5.2	<i>Industrieel-archeologische inventaris</i>	71
5.2.1	<i>Bissegem</i>	71
5.2.1.1	Josson	71
5.2.1.2	Desmedt	72
5.2.1.3	Seynaeve	72
5.2.1.4	Baekelandt	73
5.2.1.5	Vanderstichele	75
5.2.1.6	Ameye	76
5.2.1.7	Vantomme	77
5.2.1.8	Van Damme	78
5.2.1.9	Hanssens	79
5.2.1.10	Buyse	79
5.2.1.11	Taillieu	80
5.2.2	<i>Gullegem</i>	81
5.2.2.1	Pottie	81
5.2.2.2	Verbeke	81
5.2.2.3	Kindt	82
5.2.2.4	André en Hector Hanssens	82
5.2.2.5	Jules en Jozef Hanssens	83
5.2.2.6	Debackere	83
5.2.2.7	Gebroeders Baekelandt	84
5.2.2.8	Alberic Baekelandt	85
5.2.2.9	Vanhoutte	86
5.2.2.10	Callens en Vuylsteke	87
5.2.2.11	Deruyttere	88

5.2.2.12	Verschaete	89
5.2.2.13	Seynaeve	90
5.2.2.14	Lecluyse	91
5.2.2.15	Tuytens	92
5.2.2.16	Familie Charles Vander Stichele	93
5.2.2.17	Carlos en Arthur Vander Stichele	94
5.2.2.18	Robert Vander Stichele	95
5.2.2.19	Kindt, Lefevere en Maertens	98
5.2.2.20	Cardon	98
5.2.2.21	Noppe	99
5.2.2.22	Desmedt	100
5.2.3	<i>Wevelgem</i>	103
5.2.3.1	Valcke	103
5.2.3.2	Watteyne en Soetaert	103
5.2.3.3	Seuryncx	104
5.2.3.4	Busschaert	104
5.2.3.5	Debrabandere	106
5.2.3.6	Coussement	107
5.2.3.7	Deman	108
5.2.3.8	Mulliez	108
5.2.3.9	Dermauw	109
5.2.3.10	Depoorter	110
5.2.3.11	Delrue	111
5.2.3.12	Vanneste	112
5.2.3.13	Luyckx	113
5.2.3.14	Lateur	114
5.2.3.15	Verbrugghe	115
5.2.3.16	Brille	116
5.2.3.17	Constant en Jozef Vansteenkiste	117
5.2.3.18	Soetaert	119
6.	De industrialisatie van de vlasnijverheid: een endogeen en gradueel proces	121
6.1	<i>Bedrijfsoutillage</i>	125
6.1.1	<i>Implementatie van nieuwe technieken</i>	127
6.1.1.1	Zwingelmolens en –turbines	127
6.1.1.2	Roterijen	129
6.1.1.3	Energiebronnen	131
6.1.2	<i>Innoveren op de golven van de economische conjunctuur?</i>	133
6.1.3	<i>Impact van de mechanisatie op het lokale vlassersnetwerk</i>	138

6.1.4	<i>Impact van de mechanisatie op het aantal arbeiders</i>	140
6.2	<i>De onderneming: familiaal karakter en afwezigheid van bedienden.....</i>	143
6.2.1	<i>Familiaal karakter.....</i>	143
6.2.2	<i>Afwezigheid van bedienden.....</i>	146
6.3	<i>De ondernemer als centrale actor in het industrialisatieproces.....</i>	148
6.3.1	<i>Geografische afkomst.....</i>	148
6.3.2	<i>Nevenberoepen</i>	150
6.4	<i>Geografische inplantingsfactoren</i>	151
6.4.1	<i>Watervoorziening</i>	156
6.4.2	<i>Droogweiden</i>	157
6.4.3	<i>Lokale verankering</i>	159
7.	<i>Algemeen Besluit.....</i>	160
	<i>Bibliografie</i>	165
	<i>Bijlagen</i>	175

Lijst met gebruikte afkortingen

(A)ABV: (Archief van het) Algemeen Belgisch Vlasverbond

ARA: Algemeen Rijksarchief (Brussel)

CAG: Centrum voor Agrarische Geschiedenis

CBS: College van Burgemeester en Schepenen

GAW: Gemeentearchief Wevelgem

GHO: Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde inrichtingen

IA: Industriële Archeologie

KAB: Kadasterarchief Brugge

PAWV: Provinciale Archiefdienst West-Vlaanderen

SAK: Stadsarchief Kortrijk

SAM: Stadsarchief Menen

Overzicht van tabellen, grafieken en figuren

Tabellen

Tabel 1. Roterijen in Gullegem zoals vermeld in de Provinciale Wegwijzer van West-Vlaanderen en de stad Brugge, 1933, p. 23.

Tabel 2. Aantal vlasarbeiders in 1948, p. 54.

Tabel 3. Groothandelsprijzen in BEF voor 5 vlasproducten voor het jaar 1939, p. 55.

Tabel 4. Verdeling van de bezoldigde arbeid per sector, Bissegem-Gullegem-Wevelgem 1937, p. 68.

Tabel 5. Vlasfabrieken in de drie gemeenten anno 1941 (ongecorrigeerd en gecorrigeerd), p. 70.

Tabel 6. Overzicht tien belangrijkste Belgische roterijen, naar rootcapaciteit (m³) in 1948, p. 106.

Tabel 7. Verzamelde gegevens van 51 vlasbedrijven met het maximale aantal geregistreerde rootkamers, zwingelmolens en -turbines per fabriek (1890-1955), p. 126.

Tabel 8. Aantal mechanisch aangedreven zwingelarijen volgens de onuitgegeven industrietelling van 1910, p. 127.

Tabel 9. Vlaszwingelarijen met minimum tien personeelsleden, die hun outillage al dan niet ter beschikking stelden van eigenwerkers (oktober 1925), p. 139.

Tabel 10. Tewerkstelling in de Gullegemse vlasfabrieken in 1925 en 1941, p. 142.

Tabel 11. Vlasarbeiders in de drie gemeenten (1939-1949), p. 143.

Tabel 12. Vennootschappen en vennoten per gemeente, 1958-1959, p. 144.

Tabel 13. Aantal bedienden per onderneming in een aantal sectoren met een soortgelijk personeelsbestand (1930), p. 147.

Tabel 14. Afwatering van de roterijen per gemeente, p. 157.

Tabel 15. "Dorpsgebondenheid" van de ondernemers, p. 159.

Grafieken

Grafiek 1. Aantal verkochte stukken lijnwaad op stedelijke markten (1841-1868), p. 39.

Grafiek 2. Belgische vlaseelt in hectare, vijfjaarlijkse gegevens (1840-1980), p. 41.

Grafiek 3. Aantal vlasinrichtingen in het arrondissement Kortrijk gedurende de jaren 1910-1947, p. 51.

Grafiek 4. Absolute aantal zelfstandige vlasarbeiders en patroons en werknemers actief in vlasbedrijven (1910-1947) in het arrondissement Kortrijk, p. 52.

Grafiek 5. Export (tonnage en waarde) van Belgische vlasvezels (1885-1939). P. 56.

Grafiek 6. Aantal vlassers verbonden aan het ABV in de jaren 1954-1965-1971, p. 58.

Grafiek 7. Evolutie van de bevolking in de drie dorpen (1830-1970), p. 66.

Grafiek 8. Ondernemingen per gemeente in de verschillende bedrijfsaspecten van de vlasvezelbereiding (absolute cijfers), p. 69.

Grafiek 9. Aantal warmwaterroterijen in de drie dorpen tegenover het aantal in de Leie gerote hekkens (1911-1947), p. 129.

Grafiek 10. Aandrijving van zwingelarijen zoals vermeld in de bestudeerde GH0-dossiers (1891-1960), p. 132.

Grafiek 11. Spreidingsdiagram met het aantal vergunde roterijen en zwingelarijen per jaar, tegenover de marktprijs van gewingeld vlas per jaar, p. 135.

Grafiek 12. Aantal geplande roterijen en zwingelarijen in relatie tot de gemiddelde prijs van gezwingeld vlas (1929-1939), p. 136.

Grafiek 13. Evolutie van het aantal geplande West-Vlaamse zwingelarijen en roterijen 1890-1945, p. 137.

Grafiek 14. Relatief aantal vlassers verdeeld volgens woonplaats, p. 149.

Figuren

Figuur 1. De ligging van Bissegem (1), Gullegem (2) en Wevelgem (3) in het zuiden van West-Vlaanderen voor de fusieoperatie van 1976, p. 62.

Figuur 2. Voorbeeld van de 'primitiefste' warmwaterroterijen, in casu de drie rootputten van Camille Deruyttere (1912) in dwarsdoorsnede, p. 88.

Figuur 3. Beknopte stamboom van de vlassersfamilie Vander Stichele, p. 97.

Figuur 4. Plattegrond van de vlasfabriek Noppe omstreeks 1962, p. 102.

Figuur 5. De omgebouwde site Luyckx (1970) in de Ezelstraat, p. 114.

Figuur 6. Plattegrond van het vlasbedrijf Albert Brille in 1961, p. 117.

Figuur 7. Overzichtskaart van de roterijen en zwingelarijen, gebaseerd op de hedendaagse kadasterplannen van de fusiegemeenten Wevelgem en Kortrijk, p. 153.

Figuur 8. Spreiding vlasfabrieken in Wevelgem, p. 154.

Figuur 9. Spreiding vlasfabrieken in Bissegem, p. 155.

Figuur 10. Spreiding vlasfabrieken in Gullegem, p. 155.

1. Inleiding:

probleemstelling en terminologie

1.1 Probleemstelling

Het historisch onderzoek naar de mechanisatie en industrialisatie van bepaalde nijverheidstakken in België is meestal toegespitst op grote bedrijven in bekende sectoren. Bovendien zijn de schaarse case studies die de industriële ontwikkelingen op het platteland als onderwerp hebben, vaak voorbeelden van een industrialisatieproces geïnitieerd en gestuurd door een stedelijke (vaak Gentse) elite¹. Slechts enkele casussen betreffende de (endogene) industrialisatie van het platteland werden tot nu toe uitgewerkt². Problemen van heuristische aard, zoals het ontbreken van bedrijfsarchieven, spelen meer dan waarschijnlijk hun rol in de terughoudendheid van historici om deze – voor sommige regio's levensbelangrijke – economische branches tot het onderwerp van hun onderzoek te maken³. Dit valt te betreuren, aangezien een beter inzicht in de industrialisering van kleine (rurale) industrieën een diversificatie van het tot nu toe bestaande beeld zou kunnen scheppen.

Een van deze rurale industrieën is de vlasvezelbereidingsnijverheid. De bewerking van het vlas werd tot vóór 1850 uitgevoerd door kleine boeren die uit de eigen vlasoogst meer winst wensten te puren door deze te verwerken tot spinklare vezel. Na de linnencrisis medio 19^e eeuw, maar in beperkte mate ook al daarvoor, kwam vooral in het arrondissement Kortrijk een verzelfstandigde vlasverwerkingsnijverheid tot bloei. Deze zou zich vanaf de laatste decennia van de negentiende eeuw gestaag industrialiseren⁴. Het moderniseringsproces van deze rurale nijverheid vormt het onderwerp van voorliggende masterproef.

¹ Zie bijvoorbeeld K. LAMBERT, "Industrialisatie in een plattelandsgemeente. Effecten op bevolking en arbeid te Sleidinge (1820-1914)", in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 15 (1984), 3-4, pp. 381-420 en P. DE REU, "De groei van een stedelijke textielindustrie op het Oost-Vlaamse platteland", in: *Tijdschrift voor Industriële Cultuur*, 2012, 119, pp. 2-31. Voorts verwijs ik naar P. SCHOLLIERS, "Usines transplantées: la (dé)localisation de l'industrie cotonnière en Flandre à la fin du XIXe siècle", in: *Revue du Nord*, 2008, 2-3, pp. 531-553.

² Een artikel dat mij sterk inspireerde was W. LEFEBVRE en Y. SEGERS, "industrialisering op het platteland. De coöperatieve zuivelnijverheid in de Brusselse rand en haar periferie tijdens het interbellum", in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 33 (2003), 3-4, pp. 485-533.

³ W. LEFEBVRE en Y. SEGERS, "industrialisering op het platteland", pp. 485-486.

⁴ E. SABBE, *De Belgische Vlasnijverheid, deel II: van het Verdrag van Utrecht (1713) tot het midden van de XIXe eeuw*, Kortrijk, Nationaal Vlasmuseum, 1975, passim.

De industrialisatie van een nijverheidssector kan zowel vanuit micro- als macroperspectief worden bestudeerd. In wat volgt zal een microperspectief – tot op het niveau van het bedrijf – worden gehanteerd. De opzet van deze verhandeling bestaat uit het bestuderen van de oprichting en de verdere (bouwhistorische) evolutie van een vijftigtal vlasbedrijven in de Zuid-West-Vlaamse dorpen Bissegem, Gullegem en Wevelgem.

Deze drie gemeenten behoorden tot belangrijkste vlasdorpen van de Leiestreek en bij uitbreiding zelfs van gans België. Daarenboven waren zowel Wevelgem als Bissegem vermaarde handelscentra voor vlasvezel⁵. Gullegem daarentegen was veeleer een nijverheidsdorp *pur sang*⁶. Binnen deze dorpen werd een verder onderscheid gemaakt tussen kleine en grote vlasfabrikanten⁷. In deze masterscriptie worden enkel de grote vlasfabrikanten – die een roterij en zwingelarij in hun bezit hadden – in beschouwing genomen. Niet alleen omdat zij veel meer dan andere ondernemers hun bedrijven hadden gemechaniseerd en dus een voortrekkersrol vervulden in het industrialisatieproces, maar eveneens omdat het bronnenmateriaal hen meer aan het woord liet dan de kleinere vlassers.

De beschikbaarheid van geschikte bronnen bepaalt ook in sterke mate de chronologische termini van ons onderzoek: 1890-1955. De dossiers de *commodo et incommodo*, waarop deze scriptie hoofdzakelijk steunt, worden door de Provinciale Archiefdienst West-Vlaanderen (PAWV) pas ontsloten vanaf ca. 1890. Aangezien dat jaartal grosso modo samenviel met de (versnelde) opkomst van stoomzwingelarijen, wordt 1890 als beginpunt van onze studie genomen. Het eindpunt, 1955, luidde een voor de vlasvezelbereiding donkere periode in; we eindigen onze studie van de vlasfabrieken dus op een hoogtepunt voor de sector. Spijtig genoeg zijn de West-Vlaamse *commodo et incommodo*-dossiers voor de periode na de Tweede Wereldoorlog grotendeels verloren gegaan⁸. Dit hiaat kon ten dele worden opgevuld door informatie verstrekt door het Algemeen Belgisch Vlasverbond (ABV), die vnl. de naoorlogse periode besloeg.

⁵ V.E.V., *Het Vlaams Bedrijfsleven: vertoog van het Vlaams Economisch Verbond*, Antwerpen, Vlaams Economisch Verbond, 1952, pp. 201 en 205.

⁶ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*, Brussel, Textielcentrale, 1941, pp. 518-521.

⁷ Een onderscheid dat steunt op de thesis van A. DEQUAE, *Enkele aspecten der vlasnijverheid*, Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling KUL, 1938, 110 p.

⁸ M. MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven: kritiek en bruikbaarheid voor historisch onderzoek*, Gent, Academia Press, 2010, p. 64.

Deze masterproef bestaat uit vijf delen. In een eerste gedeelte wordt de methodologische basis van het onderzoek besproken. Ten eerste wordt dit onderzoek gesitueerd binnen de discipline van de industriële archeologie – een vlag die meerdere ladingen kan dekken⁹. Daarna komen de gehanteerde bronnen aan bod. De geraadpleegde adresboeken worden kritisch doorgelicht, net als de individuele telformulieren (die werden opgemaakt voor de handels- en nijverheidstelling van 1930), de dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven, de gebruikte kadastrale documenten en de archivalia die werden aangetroffen in de archieven van de gemeenten Wevelgem en Kortrijk en het ABV.

Het tweede hoofdstuk omvat een overzicht van de historische ontwikkeling van de vlasvezelbereiding in het zuiden van de kustprovincie, met de nadruk op de negentiende en twintigste eeuw. Enige kennis van de achtergrond waartegen de vlasvezelbereiding zich als nijverheid ontwikkelde, is onontbeerlijk voor een beter begrip van deze scriptie: de (semi-)industriële vlasvezelbereiding was immers geen *deus ex machina* die in de tweede helft van de negentiende eeuw ten tonele verscheen. Daarnaast worden de belangrijkste technische innovaties, die zich vanaf 1850 verspreidden, eveneens in het overzicht opgenomen. Gezien het onderwerp van deze scriptie behoeft dit m.i. geen verdere verantwoording. Vervolgens worden – vooral op basis van secundaire literatuur – het aantal bedrijfjes en vlasarbeiders, het gemiddeld aantal personen per onderneming en de waarde en de tonnage van de vlasexport (eind 19^e – eerste helft 20^e eeuw) in ogenschouw genomen. Ten slotte worden enkele bemerkingen geformuleerd bij de geografische situering van de vlasvezelbereiding binnen de Belgische grenzen en deze van de arrondissementen Kortrijk, Roeselare en Tielt.

Het derde hoofdstuk bespreekt de gemeenten Bissegem, Gullegem en Wevelgem in hun geografische en historische context. Het geografische luik legt vooral de nadruk op het hydrografische aspect, aangezien de aanwezigheid van water een bepalende factor zal blijken voor de inplanting van een roterij. In het tweede luik staan we vooral stil bij de verkeersinfrastructuur die de landbouwdorpen met het regionale centrum Kortrijk verbond en bij de demografische evolutie van de dorpen, die nauw verbonden was met de bloei van de vlasvezelbereiding binnen de gemeentegrenzen.

Het vierde deel is ongetwijfeld het meest gewichtige van deze verhandeling en bevat de eigenlijke inventarisatie van de 51 bestudeerde bedrijven. Eerst bespreken we kort de positie van de

⁹ Cfr. R. BAETENS en W. AERTS, eds., *Industriële archeologie in Vlaanderen: theorie en praktijk*, Antwerpen, Standaard, 1988, p. 14.

vlasbedrijven in het economische weefsel van de drie dorpen. Daarna worden de bedrijven één voor één exhaustief besproken aan de hand van de bronnen die het eerste hoofdstuk werden aangehaald. Gezien de aard van het bronnenmateriaal, zal de focus voornamelijk komen te liggen op de bedrijfsgebouwen en –outillage.

In het laatste hoofdstuk proberen we verder te gaan dan het beschrijven van de vlafabriekjes. Aan de hand van de concepten “endogene industrialisatie” en “technologische complexen” kaderen we de industrialisatie van de vlasvezelbereiding in de lokale historische context. In eerste instantie wordt dieper ingegaan op de mechanisatie van de verschillende deelaspecten en de link met de economische conjunctuur en het gehele vlassersnetwerk. Daarna wordt de bedrijfsorganisatie kort belicht. In derde instantie komen de centrale actoren, de ondernemers, aan bod: zij speelden een cruciale rol in de industrialisatie van de vlasbewerkingsnijverheid. Ten slotte gaan we in op de vraag waar de bestudeerde bedrijven waren gevestigd en vooral waarom zij zich op die plaatsen bevonden.

1.2 Terminologie

Vooraleer over te gaan tot het eigenlijke onderzoek, lijkt het aangewezen om allereerst een semantische invulling te geven aan de twee sleutelbegrippen uit de titel van deze scriptie: industrialisatie en vlasnijverheid. Een goed afgebakende definitie van beide begrippen is noodzakelijk om de implicaties van de industrialisatie op de vlasvezelbereiding te kunnen bespreken.

1.2.1 Industrialisatie

Een voor dit onderzoek bruikbare definitie van de soms vage term ‘industrialisatie’ is terug te vinden bij Fischer (1983): *“Onder industrialisatie wordt verstaan een combinatie van veranderingen op micro- en macroniveau. Op microniveau in de afzonderlijke takken van nijverheid, waarbij de voortbrenging van goederen op gemachineerde wijze gaat plaatsvinden en het handwerk [...] in steeds sterkere mate verdrongen gaat worden door machinale (semi-) automatische productie. Kenmerkend in deze is het voorkomen van het fabriekssysteem waarbij [...] voornamelijk gebruik gemaakt wordt van fossiele brandstoffen [...] en van stoominstallaties die in combinatie de drijfkracht leveren voor machines. [...] Dit veranderingsproces moet voldoende gewicht hebben. Op macroniveau komt dit tot uitdrukking in het relatief belangrijker worden van de nijverheid ten opzichte van de overige sectoren van bedrijvigheid [...]”*¹⁰.

¹⁰ Zoals geciteerd door J.F. VOERMAN, Verstedelijking en migratie in het Oost-Groningse veengebied: 1800-1940, s.l., Van Gorcum, 2001, p. 2.

Volgens Fischer wordt industrialisatie op microniveau dus gekenmerkt door een cumulatief proces van mechanisering, de opkomst van een fabriekssysteem waarbij arbeid en kapitaal worden geconcentreerd in één ruimte en het gebruik van stoomkracht en fossiele brandstoffen voor het aandrijven van de machines. Historici als Morris en Rodger wijzen erop dat er behalve een aantal basiskenmerken nog andere factoren zijn die het industrialisatieproces kenmerken. In hun werk *The Victorian City* (1993)¹¹ leggen zij eveneens de nadruk op de bevolkingsgroei en urbanisering¹². Colemans benadrukt een toegenomen investering in vast kapitaal, wat dan weer nauw aansluit met de oorspronkelijke definitie van Fischer¹³. Koen Lambert, ten slotte, heeft in zijn studie over de effecten van industrialisatie op de bevolking van Sleidinge vooral aandacht voor “*het invoeren van loonarbeid, het centraliseren van arbeid in ateliers en fabrieken, het disciplineren en uniformiseren van de uit te voeren arbeid, het verregaand doorvoeren van mechanisatie*”¹⁴.

Deze verschillende invalshoeken in beschouwing genomen, zal industrialisatie hier worden opgevat als een proces op microniveau waarbij (1) het productieproces in toenemende mate wordt gemechaniseerd, geüniformiseerd en geconcentreerd, (2) aandrijving door spierkracht vervangen wordt door stoom of fossiele brandstoffen, (3) er naast een bevolkingsgroei een voortschrijdende urbanisering optreedt en (4) een bezittende en bezitsloze klasse ontstaat.

1.2.2 Vlasnijverheid

Net zoals het concept industrialisatie, bestaat de vlasnijverheid uit meerdere facetten; deze zijn vaak afgebakend aan de hand van technische criteria¹⁵. Van Dale omschrijft een nijverheid als de “*economische bedrijvigheid waarbij grondstoffen technisch worden verwerkt tot (half)producten.*”¹⁶. Toegepast op de vlasnijverheid, kunnen alle productiefasen die bijdragen tot de verwerking van strovlas tot een afgewerkt product (bv. linnen) tot deze nijverheid worden gerekend. Dit impliceert dat niet alleen de vlasvezelbereiding – de productie van spinklaar vlas –, maar evenzeer het spinnen en het weven, het omzetten van het spinklaar vlas in garens en linnen weefsels, tot de vlasnijverheid behoort.

In de praktijk werd “de vlasnijverheid” vaak als *totum pro parte* gebruikt. W. Haagen verengde de vlasnijverheid in zijn licentiaatsverhandeling de facto tot de linnenindustrie. André Dequae

¹¹ R.J. MORRIS en R. RODGER, *The Victorian City: a reader in British Urban History, 1820-1914*, S.I., Longman, 1993, 382 p.

¹² G. TIMMINS, *Made in Lancashire: A History of Regional Industrialisation*, Manchester, Manchester University Press, 1998, p. 4.

¹³ G. TIMMINS, *Made in Lancashire*, p. 4.

¹⁴ K. LAMBERT, “Industrialisatie in een plattelandsgemeente”, p. 382.

¹⁵ A. SVERRISSON, “Making Sense of Chaos: Socio-Technical Networks, Careers and Entrepreneurs”, in: *Acta Sociologica*, 37 (1994), 4, p. 405.

¹⁶ G. GEERTS en C.A. DEN BOON, red., *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal*, Utrecht/Antwerpen, Van Dale lexicografie, 1999, p. 1425.

daarentegen beschouwde vlasnijverheid en vlasvezelbewerking als onderling inwisselbare begrippen¹⁷. Etienne Sabbe, daarentegen, nam beide nijverheidstakken op in zijn proefschrift omtrent de Belgische vlasnijverheid (1943)¹⁸. In deze verhandeling zal – net als bij Dequae – vlasnijverheid gemakshalve vereenzelvigd worden met vlasvezelbereiding. De verdere verwerking van het vlas van halffabricaat tot eindproduct zal onder de noemer linnennijverheid worden geplaatst; de vlasteelt zal als dusdanig worden aangeduid.

De tak van de vlasnijverheid die in deze verhandeling centraal staat, de vlasbewerking of vlasvezelbereiding, kan het best worden opgevat als een productieproces met een vijftal te onderscheiden fasen: het ontzaden, roten, brakelen, zwingelen en hekelen¹⁹. Deze stadia vormden samen een productiecyclus die de vlasser een jaar lang van werk verzekerde.

Ten eerste was er het ontzaden van het vlas. Daartoe bestonden twee technieken: het boten (zaadwinning zonder de zaaddoosjes van de stengel te scheiden) en het repelen (de zaaddoosjes afrukken van de stengel om ze daarna te breken)²⁰. Het boten geschiedde ofwel aan de hand van een boothamer, “*een plat rechthoekig houten blok, onderaan vlak, waarin een licht gebogen gladde steel zat*”²¹, ofwel – en ten vroegste vanaf 1860 – met een bootmachine met hamers of rollen²². Voor het repelen, dat weliswaar minder voorkwam, werd tot het eerste decennium van de twintigste eeuw een repelkam gebruikt, op een plank vastgemaakt, de repelbank genoemd. In 1907, rijkelijk laat, nam Jozef Vansteenkiste een eerste brevet op zijn repelmachine. Het duurde weliswaar tot 1925 vooraleer de machine echt performant was. De bediening van de machine gebeurde door twee mannen (voor het aangeven van de vlasbundels en het bedienen van de machine) en twee vrouwen (om het gerepelde vlas op te vangen en te binden). Na het ontzaden, werd het kaf van het zaad gescheiden aan de hand van de lijnzaadmolen, waarbij het lijnzaad gezeefd werd en het kaf uiteindelijk weggeblazen²³.

¹⁷ W. HAAGEN, *Proto-industrialisering en industrialisering van de Gentse nijverheid*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, 1980. en A. DEQUAE, *enkele aspecten der vlasnijverheid*, 110 p.

¹⁸ E. SABBE, *De Belgische vlasnijverheid*, Kortrijk, Nationaal Vlasmuseum, 1975, 2 delen.

¹⁹ Voor een exhaustief overzicht van de verschillende fasen der vlasbewerking wordt verwezen naar het basiswerk van Bert DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, Tielt, Lannoo, 1983, 439 p.

²⁰ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 159.

²¹ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 161.

²² De bootmachine met rollen was echter een kort leven beschoren. Uitgevonden in de jaren 1920, werden de zaadbollen gebroken tussen draaiende persen. De eerste modellen hadden twee rollen; later werd daar een rol aan toegevoegd, zodat de zaadbollen tweemaal werden gebroken. Hoewel er minder stof- en lawaaihinder was, vereiste een dergelijke machine wel het werk van drie arbeiders en haalde het geen hoog rendement; daarenboven bestond de kans dat ook de vlasvezel werd geplet tussen de rollen. B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 160-173.

²³ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 174-184.

Na het ontzaden was het strovas klaar om groot te worden. Roten is de bewerking waarbij de vlasvezel, aan de buitenzijde gelegen, werd losgemaakt van de houtachtige stengel. Dit gebeurde d.m.v. een bacteriologisch proces, dat echter een voldoende vochtigheid en een hoge temperatuur vereiste. Op deze manier werd de pectine, een tot de koolhydraten behorende geleivormende stof die ervoor zorgde dat de vlasvezel aan de stengel bleef vastgekleefd²⁴, langzamerhand afgebroken. Het rootproces kon zich op vier manieren voltrekken. Ten eerste was er het dauw- of veldroten; dit is de oudste, meest primitieve, rootwijze. Het vlas werd op een akker of een weide gespreid, waarbij het weer (wind, regen, dauw, temperatuur...) zorgde voor het rootproces, dat drie tot zeven weken duurde. Een tweede manier was het roten in stilstaand water. Hierbij werd het vlas in een put met stilstaand water gedompeld. Deze rootwijze noemt men ook blauwroten, omdat het vlas er een blauwe schijn aan overhield. Afhankelijk van de temperatuur van het water duurde het putroten één tot drie weken. Het rivierroten daarentegen nam slechts zeven tot tien dagen in beslag. Bij het roten in stromend water legde men in eerste instantie de vlasbundels gewoon op het water. Later werd het vlas rechtopstaand in bakken geplaatst en onder water gelaten. Toch werd deze rootwijze voor het ingaan van de negentiende eeuw niet veralgemeend toegepast (in Vlaanderen), omdat er reeds in de middeleeuwen een verbod op kwam. Rivierroten werkte immers watervervuiling en vissterfte in de hand. Een vierde en laatste rootwijze was het kunstmatige roten of warmwaterroten. Voor dit gemoderniseerde rootprocedé dienden betonnen bakken in – en later boven – de grond te worden opgericht²⁵, waarin het ruw vlas overspoeld werd met water van een dertigtal graden²⁶. De hoge investeringsgraad zorgde er weliswaar voor dat enkel de meest vermogende vlasfabrikanten zich een dergelijke installatie konden veroorloven.

Nadat het vlas terug was gedroogd op de weide, werd het gebrakeld. Het kwam erop neer dat de houtpijp, waarvan de vezel tijdens het roten werd afgescheiden, in stukken werd gebroken om op deze manier het zwingelen mogelijk te maken. Aanvankelijk gebeurde dit door een voorwerp (een steen, hamer of stok) op de houtstengel te slaan. In een volgend stadium werd het vlas gebrakeld op een boomstam waarvan het kernhout was verwijderd. Dit werktuig vormde de basis voor de latere handbraak, waarbij de boomstam vervangen werd door een horizontaal rooster met verscheidene inkepingen. De hamer maakte plaats voor een houten balk met messen, die via scharnieren

²⁴ G. GEERTS en C.A. DEN BOON, red., *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal*, p. 2517.

²⁵ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 189-289.

²⁶ A. ADRIAENSSENS, *Bethune & fils: linnenhandel Kortrijk, 1735-1856. Voorbereidend onderzoek ter ontsluiting van het handelsarchief, bewaard op het kasteel De Bethune te Marke*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2000, in: http://www.ethesis.net/bethune/bethune_deel_I_hfst_1.htm, geraadpleegd op 08.05.2013. Verder wordt hier dieper op ingegaan.

vastgemaakt was aan het rooster. Door middel van het dichtklappen van de handbraak kon de brakelaar het vlas gemakkelijk brakelen. In een derde en laatste fase deed de rolbraak haar intrede. Zij verdrong circa 1880 de handbraak voorgoed uit het atelier van de vlasser. Twee op elkaar inwerkende gekamde cilinders breken het vlas, dat tussen deze rollen wordt gedraaid. De mechanisatie van de rolbraak deed het aantal cilinders stijgen tot twaalf, maar al snel (medio jaren '20) werd het brakelen, samen met het zwingelen, geïntegreerd in de zwingelturbine.²⁷

Dewilde definieerde het zwingelen als *“de kleine gebroken deeltjes van de houtstengel, lemen genaamd, die na het brakelen nog tussen de vezels hangen, verwijderen zonder de vezels te schenden”*.²⁸ Aanvankelijk gebeurde dit met een zwingelspaan, later met een zwingelmolen, opgesteld in kleine *zwingelkoten* die werden gebouwd als annex bij de talrijke vlasarbeidershuizen.

Een laatste bewerkingsfase vooraleer het vlas als spinklare vezel kon worden verkocht, was – volgens de typologie van Bert Dewilde – het hekelen²⁹. Hoewel het hekelen niet in de zwingelarij, maar wel in het magazijn van de verkoper van gezwingeld vlas, de botenkoper, of in de spinnerij gebeurde, komt deze bewerking hier toch kort aan bod. Dit omdat het *ipso facto* deel uitmaakte van de vlasvezelbereiding, i.e. het vervaardigen van een halffabricaat (spinklaar vlas) uit een grondstof (ruw vlas). Het hekelen stond gelijk aan het trekken van de gehele vlasvezel doorheen een (vlas³⁰)hekel om de laatste houtresten te verwijderen. Voorafgaand werd het vlas reeds gekamd, gesorteerd en geschreept³¹. Na het hekelen, ten slotte, werd het vlas geborsteld en ingewreven met vet, wat het vlas een glans en soepelheid gaf en dus een grotere marktwaarde³².

²⁷ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 291-310.

²⁸ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 311.

²⁹ De eerste hoofdstukken, die handelen over de vlasteelt, worden niet meegerekend. Zij behandelen achtereenvolgens de keuze en voorbereiding van de akker, het zaaien van het vlas, de vlasplant, de groei van het vlas, het wieden, de bloei van het vlas, de verkoop van het vlas, het oogsten of slijten en het drogen en stapelen. Deze alinea is gebaseerd op B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 375-383.

³⁰ Naast de vlashekel, waar de vlasser zich van bediende na het zwingelen en slechts 8 tot 16 grove pinnen bezat, was er ook nog de spinhekel, met honderden tot duizenden fijne naalden, die door de spinsters werd aangewend. B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 378.

³¹ Schrepen: het verwijderen van de overblijvende lemen met een stomp, effen of getand, mes. B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 375.

³² B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 376-378.

2. Industriële archeologie: bronnen en methoden

2.1 Wat is industriële archeologie?³³

Medio jaren vijftig ontwikkelde zich op het snijpunt van een aantal academische disciplines – archeologie, geschiedenis, kunstgeschiedenis, ingenieurswetenschappen, geografie... – een nieuw vakgebied, dat Michael Rix in *The Amateur Historian*³⁴ voor het eerst als “industriële archeologie” betitelde. In het begin waren het inderdaad vooral Britse “amateur historians” – zonder deze term als pejoratief te willen bestempelen – die zich met industriële archeologie (IA) inlieten. Deze “amateurs” konden vaak worden geïdentificeerd als linkse militanten. Zij richtten zich op het behoud van industriële sites, zonder waarde te hechten aan de ruimere historische context of zich aan theorievorming te wagen³⁵. Mijns inziens lag deze beschrijvende en ahistorische aanpak aan de basis van de moeizame acceptatie van de industriële archeologie als een wetenschappelijke discipline.

Pas een decennium later, vanaf 1965, kwam er een meer historiserende aanpak onder leiding van Robert Angus Buchanan. Deze korte *historic turn* – een begrip gehanteerd door Scholliers – legde de klemtoon niet (enkel) op conservatie, maar op de verhouding tussen de industriële relict en hun ruimere context. Hoewel Buchanans *Industrial archaeology in Britain* (1972)³⁶ een klassieker werd binnen het jonge vakgebied, bleven de meer pragmatische visies van protagonisten als Rix en Kenneth Hudson doorleven. Voor hen bleef het bewaren van industriële monumenten in een postindustriële samenleving van primordiaal belang³⁷.

De tweespalt tussen de contextgerichte en de praktijkgerichte visie op industriële archeologie culmineerde op het congres van *The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage* (TICCIH) in 1978. Op dit Zweedse colloquium werd, onder impuls van Britse en andere Europese pragmatici, geopteerd voor de introductie van het begrip “industrieel erfgoed”. Dit hield – in tegenstelling tot wat Buchanan in de jaren daarvoor had beoogd – een *pragmatic turn* in: gebouwen, machines, landschappen... werden nu bestudeerd met oog op behoud én hergebruik. Ten

³³ Tenzij anders vermeld, is deze paragraaf gebaseerd op de syllabus industriële archeologie (2013) van prof. dr. Scholliers, verbonden aan de Vrije Universiteit Brussel: P. SCHOLLIERS, *Industriële archeologie en industrieel erfgoed: notities bij de cursus*, Brussel, VUB, 2013, 130 p.

³⁴ Zie P. SCHOLLIERS, *Industriële archeologie en industrieel erfgoed*, p. 14. Origineel citaat uit M. RIX, “industrial archaeology”, in: *The Amateur Historian*, 8 (1955), 2, pp. 225-229.

³⁵ P. SCHOLLIERS, *Industriële archeologie en industrieel erfgoed*, pp. 11-15.

³⁶ R.A. BUCHANAN, *Industrial archaeology in Britain*, Harmondsworth, Penguin, 1972.

³⁷ P. SCHOLLIERS, *Industriële archeologie en industrieel erfgoed*, pp. 15-16.

gevolge daarvan betraden ook architecten, investeerders, planologen en beleidsmakers het veld. Vanuit wetenschappelijk oogpunt was deze trend echter niet zonder gevaar: de gerichtheid op toevallig overgebleven relictten kon namelijk een vertekend beeld van het verleden opleveren³⁸.

De *cultural turn* die Palmer en Neaverson (1998) voorstonden, wilde (o.a.) op dit probleem een antwoord formuleren. Zij pleitten voor een studie van materiële relictten, ingebed in hun geografische, sociale en culturele context, een solide theoretische basis en een dialoog tussen verschillende historische wetenschappen (zoals geschiedenis, kunstgeschiedenis en archeologie)³⁹. Dit alles betekende dat de industriële archeoloog zich niet langer tevreden kon stellen met een puur descriptieve benadering; het interpreteren van de materiële relictten in het licht van de historische context werd (opnieuw) een *conditio sine qua non*⁴⁰.

Keren we terug naar de centrale vraag, nl. de definiëring van het begrip “industriële archeologie”, dan valt weerom de dichotomie tussen historiserende en beschrijvende IA te bemerken. De vroegst opgestelde omschrijving lieten zich overduidelijk kenmerken door hun ideografische inslag. Michael Rix had het over “*industrial archaeology [as] the study of the remains produced by the industrial revolution*”⁴¹. Een ruimer tijds kader werd door Hudson (1963) gehanteerd, dat zich niet beperkte tot de industriële revolutie: “*industrial archaeology is the organized, disciplined study of the physical remains of yesterday’s industries and communications*”⁴².

Het hoeft weinig verwondering te wekken dat Buchanans omschrijving van de discipline (1972) zich afzette tegen het toenmalige gebrek aan historiciteit: “*industriële archeologie [...] kan enkel academische significantie verkrijgen als deel van een meer omvattende interpretatie van industrialisatie*” [eigen vertaling uit het Engels]⁴³. Dat hierdoor een polarisatie optrad met veldwerkers zoals Neil Cossons – die IA beschouwde als de analyse van fysieke overblijfselen van de industriële periode⁴⁴ – moge duidelijk zijn.

Uiteindelijk werd deze broedertwist in 1982 opgelost, toen een vrijwel unaniem aanvaarde definitie verscheen in het toonaangevende Britse tijdschrift *Industrial Archaeology Review*: “*In de kern [van de industriële archeologie] bevindt zich de industriële en techniekgeschiedenis in de periode van de Industriële Revolutie, met een nadruk op het overgebleven materiële bewijsmateriaal*” [eigen

³⁸ P. SCHOLLIERS, *Industriële archeologie en industrieel erfgoed*, pp. 16-17.

³⁹ P. SCHOLLIERS, “History, archaeology and heritage in Flanders. The industrial past and its landscapes”, in: H. EISENDRATH en J.P. VAN BENDEGEM, eds., *It takes two to do science. The puzzling interactions between science and society*, Brussel, VUBPress, 2009, pp. 15-7.

⁴⁰ E. CASELLA en J. SYMONDS, red., *Industrial Archaeology: Future Directions*, S.I., Springer, 2005, p. 3.

⁴¹ Zoals geciteerd in P. SCHOLLIERS, *Industriële archeologie en industrieel erfgoed*, p. 15.

⁴² Het citaat van Hudson werd aangetroffen in P. SCHOLLIERS, *Industriële archeologie en industrieel erfgoed*, p. 15.

⁴³ Citaat van Buchanan in P. SCHOLLIERS, *Industriële archeologie en industrieel erfgoed*, p. 16.

⁴⁴ Citaat van Cossons, zoals vermeld in P. SCHOLLIERS, *Industriële archeologie en industrieel erfgoed*, p. 16.

vertaling uit het Engels]⁴⁵. Een soortgelijke omschrijving werd door de Brusselse historicus Peter Scholliers (2013) aangereikt. Hij beschouwt IA als “[...] *de studie van de industriële maatschappij, de industriële relictten, de materiële infrastructuur en de cultuur van productie en reproductie vanaf de late 18^e eeuw, gebruik makend van relictten, geschreven en mondelinge bronnen en iconografie, met de bedoeling a) verleden en heden grondiger te kennen en b) criteria te geven met het oog op het behoud van industriële relictten*”⁴⁶. Dit laatste punt, dat overduidelijk het erfgoedaspect benadrukt, zal in deze verhandeling achterwege worden gelaten.

In haar ondertussen meer dan vijftigjarige bestaan kreeg de industriële archeologie niet alleen af te rekenen met een interne spanning tussen theorie en praktijk; de nieuwe discipline moest zich bovendien gaan positioneren binnen het dynamische academische veld. Verschillende archeologen, historici, ingenieurs en andere academici, die zich door de nieuwe beweging aangetrokken voelden, zijn het blijvend oneens geweest over het precieze (academische) karakter van de industriële archeologie. Deze discussie verdeelde de industrieel-archeologen – hoewel deze volgens prof. em. Balthazar “niet bestonden”⁴⁷ – in twee kampen. Enerzijds waren er de verdedigers van de industriële archeologie als een onderscheiden academische discipline. Vlaamse voorbeelden hiervan waren o.a. de Brusselse professor Peter Scholliers en industrieel archeoloog van het eerste uur Adriaan Linters. Zij gaven aan dat er, naast een specifiek onderzoekssubject (machines, fabriekssites...) en een “pluridisciplinaire” methodologie, ook een eigen bronnenbenadering was⁴⁸. Anderzijds gewaagden een aantal historici – onder wie Roland Baetens⁴⁹ – van een hulpwetenschap of subdiscipline. Deze groep van sceptici beargumenteerde dat de industriële archeologie geen zelfstandige wetenschap was, omdat iedere beoefenaar een eigen achtergrond en finaliteit had. De multiperspectiviteit – die de industriële archeologen bejubelden – had volgens hen tot gevolg dat een uniform wetenschappelijk kader ontbrak. Dit debat lijkt aan het begin van de eenentwintigste eeuw niet langer relevant. Niet in het minst door de reeds vermelde cultural turn, lijkt een algemene consensus te zijn ontstaan waarbij de industriële archeologie wordt erkend als een legitieme subdiscipline op het kruispunt van onder meer de archeologie en geschiedwetenschap⁵⁰.

⁴⁵ P. SCHOLLIERS, *Industriële archeologie en industrieel erfgoed*, p. 16.

⁴⁶ P. SCHOLLIERS, *Industriële archeologie en industrieel erfgoed*, p. 21.

⁴⁷ H. BALTHAZAR, “industriële archeologen bestaan niet. Een verkenning van de industriële archeologie: definities en bemerkingen”, in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, 22 (1977), pp. 4-17.

⁴⁸ P. SCHOLLIERS, *Industriële archeologie en industrieel erfgoed*, p. 13.

⁴⁹ R. BAETENS, “een onderzoek naar het beoefenen van de industriële archeologie in België”, in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 1977, p. 73, via: http://www.dbnl.org/tekst/_bij005197701_01/_bij005197701_01_0004.php, geraadpleegd op 21.06.2013.

⁵⁰ P. SCHOLLIERS, *Industriële archeologie en industrieel erfgoed*, pp. 14-5.

Een derde discussiepunt betrof het tijdsperspectief van de industriële archeologie. Een opmerkelijke lezer zal hebben bemerkt dat de definitie van Hudson ruimte liet voor het uitbreiden van het domein van de industriële archeologie tot alle industriële activiteiten voor de industriële revolutie. Samen met de opkomst van de industriële archeologie groeide aldus een breuklijn tussen de pleitbezorgers van een “maximalistische visie” op IA – met namen als Kenneth Hudson en Arthur Raistrick – en academici die het tijds kader tot de laatste 250 jaar limiteerden. Tot deze laatste groep behoorden onder meer historici als Adriaan Linters en Herman Balthazar en verder Marilyn Palmer en Angus Buchanan⁵¹. Beide partijen leken het evenwel met elkaar eens te zijn dat Rix’ oorspronkelijke focus op de Industriële Revolutie *an sich* – wat deze historische categorie ook mag inhouden – te restrictief was⁵².

De breed gedragen definitie uit *Industrial Archaeology Review* bracht opnieuw soelaas en situeerde de industriële archeologie binnen het moderne tijdvak. Deze lijn wordt eveneens gevolgd in onze masterscriptie. Wel dient hier nog een verfijning te worden aangebracht, die werd gepuurd uit een (weliswaar lichtelijk verouderde) bijdrage van René De Herdt. Nijverheden die zich nog niet hadden geïndustrialiseerd, zoals de vlasvezelbereiding rond 1800, moeten buiten beeld worden gelaten, opdat de scheiding tussen “industriële relictten” en “niet-industriële relictten” anders al te kunstmatig zou worden. Overigens riep De Herdt op tot een strikte invulling van het begrip “industrieel”: *“andere door de mens opgerichte getuigenissen (scholen, kerken [...]) [... hebben] in hun essentie [...] niets met het begrip “industrie” te maken. Meestal is het zelfs zo dat de materiële (en funktionele) vorm ervan bepaald wordt door elementen die totaal vreemd zijn aan het woord “industrie” of “industriële archeologie”, nl. door traditie, inventiviteit van architect of ondernemer, enz. De “industriële” elementen (gietijzer, beton, industriële baksteen, enz.) worden slechts gebruikt om die gewenste vorm te verkrijgen”*⁵³.

Ten slotte kan de industriële archeologie (nog steeds) worden beschouwd als een lappendeken van verschillende doelstellingen, perspectieven, benaderingen, methodieken en bronnen. Deze heterogeniteit vormde een rijkdom voor de industriële archeologie, maar was tegelijk een struikelblok voor de creatie van één wetenschappelijke (sub)discipline. Bijgevolg leek de “totaalaanpak” beschreven door Linters enigszins een ideaalbeeld: de industriële archeologie moest

⁵¹ T. VAN GEERTRUYEN, *Maalstenen door de eeuwen heen: een industrieel archeologisch kijk op de productie, evolutie en toepassing van maalstenen*, Gent, ongepubliceerde masterproef UGent, 2010, p. 7.

⁵² P. SCHOLLIERS, *Industriële archeologie en industrieel erfgoed*, p. 16.

⁵³ R. DE HERDT, “Een nieuwe wetenschap op zoek naar een eigen identiteit: de industriële archeologie”, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Nieuwe reeks*, XXXIII (1979), pp. 230-231.

volgens hem niet enkel streven naar een “totaliteit qua onderwerp”, maar ook naar een “totaliteit qua bronnen en heuristiek”, “een totaliteit qua methoden” en een “totaliteit qua aanpak”⁵⁴.

De facto was het zo dat van oorsprong klassiek geschoolde geschiedkundigen zich vaak nauw aansloten – en aansluiten – bij de opvattingen van R.A. Buchanan. Zij zagen industriële goederen als historische bronnen en trachtten aan de hand van dit bronnenmateriaal de vooropgestelde vragen te beantwoorden. Samen met het raadplegen van andere (geschreven) archivalia, vertoonde deze methode verregaande gelijkenissen met de vertrouwde historische aanpak⁵⁵. Tevens zal Buchanans pleidooi voor meer contextualisering historici niet vreemd in de oren hebben geklonken. De *cultural turn* van de jaren '90 bracht de (culturele) context binnen de industriële archeologie andermaal en met meer verve voor het voetlicht. In dat verband zag Scholliers de opkomst van een culturele industriële archeologie, die zich ervan bewust was dat fabrieken, machines enz. “[were] firmly grounded in the site’s geographical, social and cultural context [...]”⁵⁶.

In deze masterproef zal een dergelijke “culturele IA” als uitgangspunt worden gebruikt. Vanuit een eerder historisch dan archeologische aanpak zullen 51 vlasfabrieken (en hun machinerie) worden bestudeerd, rekening houdend met de (voornamelijk socio-economische) context waarin deze ondernemingen functioneerden. Dit vereist echter een verklarende eerder dan een beschrijvende benadering en een gevarieerd arsenaal aan bronnenmateriaal.

2.2 Kritische beschouwing van de geraadpleegde bronnen

Voor dit onderzoek werd een beroep gedaan op een aantal bronnenreeksen die niet zelden worden aangewend voor een industrieel-archeologische studie⁵⁷. In eerste instantie werden oude adresboeken gehanteerd, die ons een beeld gaven van de aanwezige ondernemingen voor een

⁵⁴ A. LINTERS, *De wortels van Flanders Technology. Industrieel Erfgoed. Industriële archeologie in Vlaanderen*, Leuven, Kritak, 1987, pp. 230-1. Met het eerste bedoelde Linters de studie van alle economische sectoren en alle materiële relictten van de vroegere industriële maatschappij. Qua bronnen en heuristiek moesten zowel typisch archeologische bronnen (i.e. materiële relictten) en archivalische en mondelinge bronnen worden “geconsulteerd”. Ten derde moest de IA volgens Linters een integratie van de archeologische veldinventarisatie met de historische methode realiseren. Met de “totaliteit qua aanpak”, ten slotte, werd bedoeld op het samengaan van studie, behoud en presentatie van het industrieel erfgoed.

⁵⁵ P. SCHOLLIERS, *Industriële archeologie en industrieel erfgoed*, p. 17. Enkele licentiaatsverhandelingen neergelegd binnen de vakgroep (nieuwste) geschiedenis van de Universiteit Gent bevestigen dit beeld. Hierbij denken wij bijvoorbeeld aan K. MAINZ, *Over bouwen en verbouwen: de textielnijverheid in het arrondissement Aalst (1914-1944): een industriële archeologie*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, 2001, 400 p. en A. HEIRBAUT, *Het lompverwerkend bedrijf P.F. De Naeyer te Lebbeke: een wisselwerking tussen een kunstwolfabriek en zijn omgeving (1850-1963): een industrieel-archeologische bijdrage*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, 2000.

⁵⁶ P. SCHOLLIERS, “History, archaeology and heritage in Flanders”, p. 15.

⁵⁷ Een goed overzicht van “typisch” industrieel-archeologische bronnen vindt men in A. LINTERS. *De Wortels van Flanders Technology. Industrieel erfgoed. Industriële archeologie in Vlaanderen*. Leuven, Kritak, 1987, 320 p. en meer algemeen voor industriële geschiedenis: N. BRACKE, *Bronnen voor de industriële geschiedenis. Gids voor Oost-Vlaanderen (1750-1945)*, Gent, Academia Press, 2000, 425 p.

specifiek jaartal. Een tweede bron waren de individuele telformulieren opgemaakt ten nutte van de ongepubliceerde industrietelling van 1930. Ten derde steunde deze studie op de bronnenreeks *de commodo et incommodo*, zoals zij door historici vaak wordt genoemd. In vierde instantie werd gebruik gemaakt van kadastrale documenten, voornamelijk modellen 207 en 223. Ten slotte werden in de gemeentearchieven en het archief van het Algemeen Belgisch Vlasverbond (ABV) enkele tellingen teruggevonden, die ons soms unieke informatie verschaften.

2.2.1 Adresboeken

In een eerste stap werd getracht een inventaris van de vlasfabriekjes in Bissegem, Gullegem en Wevelgem te maken aan de hand van adresboeken. Er werd daarbij een voorbeeld genomen aan het proefschrift van Liesbet Van Nieuwenhuyse, die voor haar onderzoek naar de potentiële bodemverontreiniging in Gent (1795-1926) eveneens aandacht schonk aan deze “almanakken”. In tegenstelling tot haar casus, waren de drie besproken plattelandsdorpen minder rijkelijk voorzien van adresboek. De voornaamste collectie bevond zich in de Provinciale Bibliotheek Tolhuis te Brugge. Zij besloeg bijna uitsluitend de periode van het interbellum (en de jaren 1815-1880). Daarenboven waren deze adresboeken vooral gewijd aan de nijverheid in de grotere West-Vlaamse steden zoals Brugge, Kortrijk, Oostende, Roeselare en Ieper. Gegevens over Bissegem werden in de doorgenomen adresboeken (cfr. bibliografie) nooit teruggevonden. Ook de Wevelgemse industrie werd volledig over het hoofd gezien. Voor de gemeente Gullegem werden de vlasroterijen in de *wegwijzers* van 1933-1935 wel vermeld⁵⁸.

<i>Gullegemse vlasroterijen in 1933</i>	Baekelandt Constant
Baekelandt Ch.-L.	Callens – Verschaete
Callens-Vuylsteke	Cardon Leon
Debackere Gebroeders	Deruyttere Gebroeders
Hanssens Prosper en Marcel	Hanssens Gebroeders
Kindt Constant	Lecluyse Ach.
Olieux Gebroeders	Noppe Gaston
Seynaeve Gustaaf	Tuytens Jules
Vanhoutte Jozef	Verbeke Petrus

Tabel 16. Roterijen in Gullegem zoals vermeld in de *Provinciale Wegwijzer van West-Vlaanderen en de stad Brugge*, 1933.

⁵⁸ *Provinciale Wegwijzer van West-Vlaanderen en de stad Brugge*. Brugge, Verbeke-Loys, 1933.

De *annuaires du commerce* werden bewust niet gebruikt, omdat het onderscheid tussen de verschillende takken van de vlasbewerking niet (systematisch) werd gemaakt⁵⁹. Bovendien bleek dat de opgegeven namenlijsten nogal wat hiaten vertoonden. Dit is waarschijnlijk te wijten aan het feit dat men in ruil een financiële contributie moest leveren, waardoor voor vele ondernemers het sop de kolen niet meer waard was⁶⁰.

Het stilzwijgen van voornoemde adresgidsen werd grotendeels opgevangen door het jaarboek *Onze Vlasvezelbereiding*. Dit unieke adresboek, opgemaakt tijdens de laatste wereldoorlog, bood een vrij volledige weergave van het aantal ondernemingen binnen de ganse Belgische sector van de vlasbewerking. Naast een algemene schets van het belang van de vlasvezelbereiding voor elke gemeente – qua bedrijven, aantal rootputten, zwingelmolens, turbines én arbeiders – werden deze gegevens ook per bedrijf gerapporteerd⁶¹.

Enige bronnenkritiek is hier weliswaar op zijn plaats. Een essentiële kanttekening die bij het zojuist besproken adresboek moet worden gemaakt, heeft betrekking op de adresgegevens, die niet slaan op de plaats waar de fabriek was opgericht, maar op het thuisadres van de uitbater. Dat dit soms tot verwarrende situaties kan leiden mag blijken uit het volgende voorbeeld: zowel bij Camiel Soetaert (Roeselarestraat 40, Wevelgem) als Octaaf Watteyne (Wezelhoek 124, Wevelgem) werden door de Textielcentrale vijf rootputten geregistreerd, terwijl het in wezen om één roterij ging⁶². Bovendien beslaat het adresboek slechts één jaar: vlasfabrieken veranderden niet zelden van eigenaar en bijgevolg ook van naam, aangezien ca. 95 procent van de vlasbedrijven geen rechtspersoonlijkheid hadden⁶³. Dergelijke transformaties konden vanzelfsprekend niet worden waargenomen aan de hand van slechts één jaarboek, dat zich daarenboven niet uitliet over het adres van de onderneming zelf.

Een meer algemene bedenking, tot slot, betreft de betrouwbaarheid van de adresboeken. Vaak gaven zij een onvolledig beeld van een (lokale) nijverheid weer; dit was volgens Van Nieuwenhuysse zeker het geval bij minder sociaal hoogstaande beroepen. Soms trad er echter ook een overrepresentatie op, waarbij bedrijven die niet langer actief waren, alsnog in de adressenlijst werden opgenomen⁶⁴. Kortom: hoewel meerdere historische bijdragen⁶⁵ reeds het bewijs leverden

⁵⁹ Van roterijen bv. werd in de *annuaire* van 1938 niet gesproken. Ten bewijze zie: *Annuaire du commerce et de l'industrie de Belgique*. Brussel, s.n., 1938.

⁶⁰ L. VAN NIEUWENHUYSE, *Potentiële historische bodemverontreiniging als gevolg van industriële activiteiten in de 19de – en 20ste – eeuwse stad: Een bronnenkritische studie over Gent, 1795-1926*, Gent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling UGent, 2008, p. 356.

⁶¹ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*. Brussel, Textielcentrale, 1941.

⁶² Dit kon worden afgeleid uit een gezamenlijke aanvraag voor een roterij (GHO-dossier A3-GB/1998/125h).

⁶³ S.N., *Het vlas: de Belgische vlasvezelbereidingsnijverheid*, Brussel, Economisch en sociaal instituut voor de middenstand, 1951, p. 62.

⁶⁴ L. VAN NIEUWENHUYSE, *Potentiële historische bodemverontreiniging*, pp. 355-357.

dat adresboeken een wezenlijke meerwaarde kunnen betekenen voor geschiedkundig onderzoek, is een toetsing met andere bronnen – zoals de individuele telformulieren – zeker en vast een must.

2.2.2 *Individuele telformulieren (1930)*

De volledig geïnventariseerde individuele telformulieren, opgemaakt door de Algemene Directie Arbeidswezen ter voorbereiding van de handels- en nijverheidstelling van 1930⁶⁶, geven net als *Onze Vlasvezelbereiding* een uniek – doch jammer genoeg statisch – beeld weer van de lokale bedrijvigheid op één bepaald tijdstip, meer bepaald 31 december 1930. In de telformulieren, die per gemeente worden bewaard in het ARA en zowel de fabrieks- als huisnijverheid beslaan, worden gegevens over de desbetreffende persoon én zijn onderneming op één bladzijde weergegeven. In eerste instantie gaat dit over de naam en voornaam van de correspondent, zijn/haar geslacht, geboortedatum, burgerlijke stand, geboorteplaats en nationaliteit, beroep en eventuele nevenberoepen. Wanneer een man of vrouw meerdere beroepen had, moesten voor hem of haar ook zoveel dossiers worden opgemaakt. Aan de hand van het nummer van de gezinskaart konden de (eventuele) verschillende formulieren terug aan elkaar worden gelinkt. Wat de onderneming zelf betreft, kan in theorie – de facto werd nooit het gehele formulier ingevuld – een antwoord worden aangetroffen op de volgende vragen⁶⁷:

- “I – a) *Wie is eigenaar van de onderneming, waar ge aan het hoofd van staat? Is het een persoon of eene vennootschap?*
b) *Als het een persoon is, geef zijn naam en adres op;*
c) *Welke nijverheid of ambacht oefent ge uit? (Indien verscheidene, gelieve die te vermelden.)*
- II – *Zoo ge afgevaardigd beheerder, bestuurder of zaakvoerder eener nijverheidsmaatschappij (of eener regie) (2) zijt, gelieve de volgende vragen te beantwoorden:*
- a) *Naam en adres der vennootschap of der regie?*
b) *Rechtsvorm (vennootschap in gemeenschappelijken naam, eenvoudig commanditaire vennootschap of met aandeelen, naamloze, samenwerkende, regie...);*

⁶⁵ Liesbet Van Nieuwenhuyse citeerde op haar beurt het voorbeeld van H. Coppejans-Desmedt, “De Gentse vlasindustrie vanaf het einde van de XVIIIe eeuw tot de oprichting van de grote mechanische bedrijven”, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe reeks, XXII, 1968, pp. 179-202.

⁶⁶ De inventaris – opgemaakt door S. KIRCA en I. VAN DAMME – is online te raadplegen via de volgende link: <http://search.arch.be/ead/pdf/BE-A0510_000560_003185_FRE.ead.pdf>, geraadpleegd op 24.06.2013.

⁶⁷ Voor handelsondernemingen werden andere fiches gebruikt, gericht op de handelsfunctie van de onderneming. Voor eigenwerkers werden onderaan enkele specifieke vragen voorzien: (1) Welke nijverheid of ambacht oefent ge uit? (2) Waar werkt ge gewoonlijk, te huis of buitenhuis? (3) Verkoopt ge producten, die ge zelf niet vervaardigt? (4) Zijt ge thans werkloos? (5) Vermeld, in voorkomend geval hoeveel leden van uw gezin u gewoonlijk bijstaan, zonder daar loon voor te ontvangen; (6) Vermeld de drijfkracht der motoren, die ge in gebruik hebt.

De individuele telformulieren voor Bissegem, Gullegem en Wevelgem kunnen worden geraadpleegd in het Algemeen Rijksarchief: *Algemene Directie Arbeidswezen. Handels- en nijverheidstelling van 1930. Individuele telformulieren. 715: Bissegem. 723: Gullegem. 760-1: Wevelgem.*

- c) Welke nijverheid wordt door de vennootschap (of regie) uitgeoefend, (of welke onderscheidene bedrijven, indien er meerdere zijn);

III – Geef het adres op van de inrichting (en) (3) waarvan ge eigenaar zijt, die ge bestuurt of waarvan de vennootschap (of de regie) eigenares is.

IV – Zoo ge zelf de leiding van eene inrichting waarneemt, gelieve de volgende vragen te beantwoorden:

- a) Adres der inrichting;
- b) Maakt de inrichting van een grootere onderneming deel, waarvan de zetel elders is gevestigd, gelieve den naam en het adres der onderneming op te geven;
- c) Welke nijverheid wordt in de inrichting uitgeoefend (4)?
- d) Behelst de inrichting verscheidene nijverheidstrakken, gelieve die op te geven (en in dit geval dient elke voor elken nijverheidstak een afzonderlijke kaart ingevuld);
- e) Over welken nijverheidstak gaat deze kaart?
- f) Verkoopt ge andere producten dan die, welke in uwe inrichting worden vervaardigd of die ge door huisarbeiders doet vervaardigen? Zoo ja, vraag eene kaart voor handelsonderneming en vul die in;
- g) Geef de verschillende producten op, die vervaardigd worden in de door deze kaart bedoelde nijverheid;
- h) Hoeveel personen buiten den ondergeteekende van dit stuk zijn er thans in dit bedrijf werkzaam (5) [naar geslacht en met onderscheid tussen Belgen en vreemdelingen, en samen]:
 - 1. Leden van het huishouden van den bedrijfsleider;
 - 2. Bedienden (daarin begrepen: ingenieurs, rekenplichtigen, handelsreizigers enz.);
 - 3. Arbeiders in de inrichting werkzaam;
 - 4. Huisarbeiders;
- i) Heerscht er voor het oogenblik werkeloosheid (6)? Geheele of Gedeeltelijke?
- j) Drijfkracht waarover de betrokken nijverheid beschikt (7) [in tabel met kolommen stoom – gas, zware olie – water – wind – totaal]:
 - a) Totaal vermogen der machines in de inrichting (met reservemachines) met het oog op de voortbrengst van drijfkracht;
 - b) Drijfkracht die van buiten uit geleverd wordt;
 - c) Drijfkracht, die naar buiten uit wordt geleverd;
 - d) Totale beschikbare drijfkracht (a+b-c);
- k) 1) Geef de normale werkuren op, die in uwe onderneming worden toegepast (Geef, desgevallend, de werkuren van elke ploeg op);
2) Wordt het arbeidsregiem der zoogenaamde “Engelsche Week” toegepast of een ander gelijkaardig regiem?”

Het uiteindelijke doel, nl. de publicatie van de resultaten van de handels- en nijverheidstelling, werd echter nooit gerealiseerd. Brecht Demasure stelde dat een bevoegdheidsconflict tussen het ministerie van Binnenlandse Zaken en het ministerie van Industrie en Arbeid wellicht als oorzaak kan worden aangewezen. Daarenboven was, ten gevolge van de Grote Depressie, de Belgische economische situatie bij de aanvang van de jaren '30 zo ingrijpend gewijzigd, dat de cijfergegevens de werkelijkheid achterna zouden hollen. Redenen genoeg dus voor vele historici om deze bronnenreeks links te laten liggen⁶⁸.

Toch is er aan de hand van deze bronnen reeds waardevol historisch onderzoek verricht. Zo bestudeerde Peter Van Der Hallen in zijn proefschrift de industriële dynamiek in de voedingsindustrie (1890-1940) deels met behulp van de onuitgegeven registers⁶⁹. Michelle Nietvelt maakte in haar masterproef omtrent de twintigste eeuwse bontsector in het Antwerpse en Brusselse eveneens gebruik van de in het ARA berustende formulieren⁷⁰. Bijgevolg moet de onbruikbaarheid van deze archivalia volgens Demasure worden genuanceerd⁷¹.

Met betrekking tot dit onderzoek, dienen wel nog enkele kritische noten te worden aangebracht. Ten eerste is er de datum van de telling: 31 december. De vlasvezelbereiding was ondanks haar toenadering tot de secundaire sector nog sterk seizoensgebonden. Vooral bij het roten, dat van april tot oktober plaatsgreep, werd het aantal tewerkgestelde arbeiders – van bedienden was in de vlassector nauwelijks sprake – danig onderschat. Men kan zich trouwens de vraag stellen in welke mate de vlassers, die van nature zeer kritisch stonden tegenover de hogere overheid⁷², aan de lokale telagenten toelieten correcte arbeidersaantallen op te tekenen. Ten tweede is er het jaartal: 1930. Zoals nog zal blijken, voltrokken enkele fundamentele processen m.b.t. de mechanisatie van de vlasbewerking zich in het interbellum. De industrietelling situeert zich niet op het einde van deze periode, maar er middenin. Het is dus nog maar de vraag in welke mate het soort aandrijving (bv. stoom) of het aantal werklieden per bedrijf onveranderd bleven de jaren nadien. De vlasindustrie kenmerkte zich overigens op zich door een groot personeelsverloop⁷³.

⁶⁸ B. DEMASURE, *Rapport Sociaal-economische streekstudie Midden- en Zuid-West-Vlaanderen (1840-1970). Een kritische analyse aan de hand van overheidstellingen*, Leuven, Centrum voor Agrarische Geschiedenis, 2011, p. 27.

⁶⁹ P. VAN DER HALLEN, *Industrial dynamics in the food industry (1890-1940) in an era of technological transition*, Leuven, onuitgegeven doctoraatsverhandeling KULeuven, 2011, 483 p.

⁷⁰ M. NIETVELT, *“Maak het niet te bont!”: een vergelijkend studie over migrantondernemers in de bontsector van Antwerpen, Brussel en hun aangrenzende gemeenten, 1920-1930*. Antwerpen, onuitgegeven masterscriptie UAntwerpen, 2011.

⁷¹ B. DEMASURE, *Rapport Sociaal-economische streekstudie*, p. 27.

⁷² A. VERHENNE, *65 jaar Belgisch vlasverbond Kortrijk 1920/1985*, Kortrijk, ABV, 1985, p. 73.

⁷³ S.N., *Het vlas: de Belgische vlasvezelbereidingsnijverheid*, p. 63.

2.2.3 Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven⁷⁴

Reeds in de jaren zeventig werd gewezen op het belang van de dossiers betreffende hinderlijke inrichtingen voor de industriële archeologie. Zij bevatten namelijk essentiële informatie m.b.t. fabrieksgebouwen en productieprocessen⁷⁵. Ook in deze thesis vormden zij de hoofdbron voor de reconstructie van industriële sites. Zowel het kunstmatig roten van vlas als het zwingelen ervan in “ateliers waarin de drijfkracht door een mechanischen motor wordt verschaft en die minstens vijf zwingelmolens bevatten” vereisten een eerste klasse-vergunning⁷⁶, waardoor de dossiers – vanaf omstreeks 1890 – bij de Provinciale Archiefdienst West-Vlaanderen (PAWV) konden worden ingekeken⁷⁷.

2.2.3.1 Beknopte geschiedenis van de bron de comodo et incommodo

Vooraleer van dossiers betreffende hinderlijke inrichtingen kon worden gesproken, moest er vanzelfsprekend eerst een hinderwet worden ontworpen. Een eerste algemeen en eenvormig (keizerlijk) decreet kwam er in 1810, wat een vergunningsplicht voor bedrijven met zich meebracht. Deze bedrijven werden onderverdeeld in drie klassen, waarbij de fabrieken uit de meest hinderlijke – eerste – klasse zich buiten de woonkernen dienden te vestigen⁷⁸. Deze vroegste hinderwet betrof evenwel enkel geurhinder, waardoor zij slechts een geringe impact had⁷⁹.

Aan deze situatie kwam een eind met de fabriekswet van 1824. In een context van industriële expansie, werden alle bedrijven die gevaar, schade of hinder konden veroorzaken aan een vergunningsplicht onderworpen⁸⁰. Bovendien hadden de Nederlandse overheden nu de mogelijkheid om in te grijpen in het productieproces van de onderneming. De opdeling in drie klassen hield wel

⁷⁴ Dit hoofdstuk is gebaseerd op de monografie van M. MARIN m.m.v. J. MESTDAGH. *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven: kritiek en bruikbaarheid voor historisch onderzoek*. Gent, Academia Press, 2010, xiii + 197 p.

⁷⁵ M. MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, pp. 103-4 en 108.

⁷⁶ GAW, *Fonds Gullegem*, 752.1: gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen: vergunningen 1^e klas (bestendige deputatie): politiereglement 1941.

⁷⁷ Overige negentiende-eeuwse dossiers zijn gedeponeerd in het Rijksarchief Brugge, waar zij voor de gehele provincie per jaar werden gesorteerd. (M. MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, p. 153.)

⁷⁸ Fabrieken uit klasse 1 moesten zich vestigen buiten de woonkernen en hun vergunning aanvragen bij de *prefect* van het desbetreffende departement. Uiteindelijk besliste de *Conseil d'Etat* over het al dan niet vergunnen van de inrichting. Klasse 2-bedrijven mochten wel nabij dorps- of stadskernen worden opgericht. Zij moesten zich wenden tot de *sous-prefect*, waarbij de *prefect* de uiteindelijke beslissingsbevoegdheid had. Bedrijven die in de derde klasse vielen, verkregen eventuele autorisatie door de *sous-prefect* na advies van de burgemeester. (M. MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, p. 5.)

⁷⁹ M. MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, pp. 3-5.

⁸⁰ B. CAUSSYN, *‘Een vieze bruine brij’*. *Reacties op de industriële milieuhinder te Eeklo op basis van de eerste-klasse vergunningsaanvragen (1880-1940)*, Gent, onuitgegeven masterproef UGent, 2010, p. 18.

nog stand, alhoewel veel meer bedrijven deel gingen uitmaken van de strengst geregementeerde klasse⁸¹.

Anno 1849, een twintigtal jaar na de Belgische onafhankelijkheid en een kwarteeuw na het K.B. van 1824, werd beslist om een nieuw Koninklijk Besluit uit te vaardigen. Deze materiële wet vulde enkele lacunes op die waren ontstaan door de voortschrijdende economische en technologische transformaties van de voorbije decennia en bood een antwoord op de conjuncturele en structurele depressie waarin de economie verzeild was geraakt. Er was een verdere uitbreiding van de classificatie en het aantal bedrijven in de eerste klasse waar te nemen. Daarnaast werd het repressieve luik beter georganiseerd en nam de armslag van de lokale overheden toe⁸².

Het K.B. van 29 januari 1863, bekrachtigd door de liberale regering Rogier III, maakte komaf met de toenemende overheidsregulatie. Decentralisatie en vereenvoudiging werden de sleutelwoorden. De opvallendste wijziging was ongetwijfeld het terugdringen van het aantal categorieën van drie naar twee, waarbij de bedrijven van eerste en twee klasse werden ondergebracht in resp. 1^e klasse A en B; zij moesten zich met hun vergunningsaanvraag tot de Bestendige Deputatie wenden. De tweede – vroeger derde – klasse bedrijven moesten door het College van Burgemeester en Schepenen worden vergund⁸³.

Deze indeling werd door de Koninklijke Besluiten van 1886 en 1887 gedeeltelijk herzien. Onder druk van een steeds sterker georganiseerde arbeidersbeweging, werden de bedrijven van eerste klasse opgevat als *“inrichtingen die de gezondheid en de veiligheid van de arbeider in gevaar konden brengen”*; voor de ondernemingen van de tweede klasse gold logischerwijze het tegenovergestelde⁸⁴. Zodoende werd de aandacht verschoven van de vroeger prioritaire hinderproblematiek naar arbeidsbescherming⁸⁵.

Op 5 mei 1888 kwam er een nieuwe *loi relative à l'inspection des établissements dangereux, insalubres ou incommodes, et à la surveillance des machines et chaudières à vapeur* tot stand⁸⁶, die de basis vormde voor het 20e-eeuwse vergunningstelsel. De wet bouwde verder op de K.B.'s van 1886 en 1887 alsook verzekerde zij de rechtsgeldigheid ervan. Een belangrijke aanvulling sloeg op het repressieve luik van de wetgeving: de inspectiediensten verkregen het recht ten allen tijde een

⁸¹ M. MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, p. 6.

⁸² B. CAUSSYN, *'Een vieze bruine brij'*, pp. 19-20. Het “repressieve luik” betekende dat de lokale overheid de bedrijven op ieder moment kon verplichten maatregelen te treffen ter bescherming van arbeiders en omwonenden. Indien bedrijven hieraan geen gehoor gaven, kon dit een geldboete, een vernietiging van de vergunning en/of gevangenisstraf tot gevolg hebben.

⁸³ M. MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, pp. 7-9.

⁸⁴ M. MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, p. 10.

⁸⁵ B. CAUSSYN, *'Een vieze bruine brij'*, p. 22.

⁸⁶ M. MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, pp. 10-1.

fabriek ter onderzoek te betreden en bovendien konden zij inbreuken d.m.v. proces-verbaal vaststellen⁸⁷.

De eeuw daarna kan worden gekenschetst als een periode van legislatieve continuïteit. De Koninklijke Besluiten uit de eerste helft van de twintigste eeuw beklemtoonden vooral het welzijn van arbeiders en omwonenden. Pas met het regentenbesluit van 11 februari 1946 trad opnieuw een noemenswaardige modernisering op van de wetgeving ter zake, waarbij het regime van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde inrichtingen werd geclassificeerd in het ARAB⁸⁸, dat op zijn beurt werd vervangen door de Vlarem I en II-decreten gedurende de jaren negentig⁸⁹.

2.2.3.2 Brontypologie⁹⁰

Uit de voorgaande paragraaf is gebleken dat GHO-dossiers werden opgesteld met het oog op het inperken van hinder voor de omwonenden, en later ook voor de fabrieksarbeiders; milieuzorg trad pas veel later op de voorgrond. De finaliteit van de dossiers had vanzelfsprekend haar weerslag op de inhoud ervan.

Ten eerste bevatte een GHO-dossier een vergunningsaanvraag, gericht aan het CBS of de provinciegouverneur, met informatie over de naam en het adres van de uitbater, de locatie en activiteiten van het bedrijf en de datum van aanvraag. Daarnaast was er het onderzoeksverslag van het Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg, dat een soort synthese vormde van andere documenten die in het dossier waren terug te vinden. Een van deze documenten was het “getuigschrift van ruchtbaarheid”, dat buurtbewoners toeliet kennis te nemen van de komst van een nieuwe inrichting en er eventueel klacht tegen in te dienen tijdens de procedure de commodo et incommodo. Het logisch gevolg daarvan was dat – meestal handgeschreven – protestbrieven in de GHO-dossiers konden worden aangetroffen. Ook het proces-verbaal van sluiting van dit onderzoek, waarin alle klachten en opmerkingen werden opgenomen, zat er meestal in vervat⁹¹. Het uiteindelijke advies van het schepencollege behelsde informatie over de persoon en het voorwerp

⁸⁷ B. CAUSSYN, *‘Een vieze bruine brij’*, pp. 22-23.

⁸⁸ ARAB: Algemeen Reglement op de Arbeidsbescherming. M. MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, pp. 12-16.

⁸⁹ B. CAUSSYN, *‘Een vieze bruine brij’*, p. 23 en M. MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, pp. 16-17. Vlarem: Vlaams Reglement op de Milieuvergunningen. Voor het onderscheid tussen Vlarem I en II, citeren wij graag Matthieu Marin: “*Vlarem I bepaalt waarvoor een vergunning vereist is, wie ze moet aanvragen en waar. [...] Naast een belangrijk hoofdstuk met definities bevat Vlarem II de milieukwaliteitsnormen waarop de overheid haar vergunningenbeleid moet afstemmen en een overzicht van overgangsbepalingen voor het toepassen van de nieuwe milieuvoorwaarden*” (M. MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, p. 16.).

⁹⁰ Deze paragraaf is gebaseerd op het gelijknamige hoofdstuk van M. MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, pp. 63-101.

⁹¹ Matthieu Marin spreekt voor de periode 1890-1950 van circa 90 procent. (M. MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, p. 65.)

van de inrichting, de resultaten van het comodo et incommodo onderzoek, de geldende regelgeving, het advies van de stedelijke technische dienst en het besluit van de burgemeester en zijn schepenen. Daarna werd het dossier overgemaakt aan het provinciebestuur. Het verslag van de vergadering van de Deputatie bevatte evenwel weinig informatie. Het besluit van de Deputatie kan als het sluitstuk van de vergunningsprocedure gezien worden. Naast het besluit zelf werden ook een grondige motivering en een exhaustieve lijst van exploitatievoorwaarden bijgevoegd, waarbij naar allerhande voorgaande adviezen werd teruggekoppeld. Hoewel ook het kadastrummer in het besluit werd weergegeven, werden de kadastrale documenten (plan en legger) meestal als bijlage in het dossier opgenomen, wat de lokalisatie van de bedrijven sterk vereenvoudigde. Allerlei – soms behoorlijk amateuristisch getekende – bouwplannen lieten bovendien toe het uitzicht van de roerende (en onroerende) goederen te reconstrueren. Daarnaast konden sporadisch voorkomende archiefstukken zoals formulieren i.v.m. arbeidsveiligheid of adviezen van de medische inspectie en lokale en provinciale medische commissie inzicht verschaffen in de interne werking van een bedrijf⁹².

2.2.3.3 Feitelijke beperkingen

Bovenstaande paragraaf berust evenwel op een ideaalbeeld dat in de praktijk nauwelijks voorkwam. Sommige documenten, zoals de vergunningsaanvraag, het uittreksel van de kadastrale legger of lijsten van machines, waren tijdens de periode 1890-1950 in nog geen tien procent van de bewaarde GHO-dossiers aanwezig. Een bijkomend probleem was dat de dossiers van de jaren 1950 door de provinciale administratie werden vernietigd, waardoor deze in de PAWV niet konden worden teruggevonden⁹³.

Een tweede minpunt bij het gebruik van deze bron was het voorwaardelijke karakter ervan: een (geautoriseerde) aanvraag leidde niet noodzakelijk tot de oprichting van het bedrijf. Ter controle kon het kadasterarchief (cfr. infra) wel een oplossing bieden. Hierbij aansluitend kan de bemerking worden gemaakt dat een bedrijf al lange tijd in werking kon zijn getreden zonder vergunning. Indien zij uiteindelijk toch een aanvraag indienden, wat niet altijd het geval was, werd dit uiteraard niet vermeld. Verder konden ook het aantal machines, motoren of arbeiders – al dan niet bewust – foutief zijn aangegeven⁹⁴.

Ten slotte dient te worden aangestipt dat de PAWV hoofdzakelijk eerste klasse vergunningen bewaart. Dit betekent dat kleine vlasbedrijven, bijvoorbeeld, niet in de dossiers voorkwamen⁹⁵. Bovendien moesten enkel de vlasopslagplaatsen “in ’t groot” – een nadere omschrijving werd niet

⁹² M. MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, pp. 63-101. Voor meer informatie is het inkijken van het tweede hoofdstuk, “brontypologie”, zeker en vast aan te raden.

⁹³ M. MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, pp. 64-5.

⁹⁴ M. MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, pp. 105-7 en 68.

⁹⁵ M. MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, pp. 105-7.

gegeven – door de Bestendige Deputatie worden vergund⁹⁶. Ondanks deze gebreken, blijven de GHO-dossiers wel vaak één van de weinige (systematisch opgemaakte) bronnen die de historicus toelaten een blik binnen de bedrijfsmuren te werpen.

2.2.4 Kadastrale documenten

Alle bemerkingen omtrent het gebruik van de GHO-dossiers in acht genomen, leek het ons opportuun om in het kadasterarchief van de gewestelijke directie te Brugge de eventuele oprichting van de verschillende vlasfabrieken te controleren. Het opzoeken van een vijftigtal sites – die meestal uit meerdere percelen bestonden – over een periode van meer dan zestig jaar bleek echter een zeer tijdrovende bezigheid, waardoor besloten werd om ons op de roterijen te concentreren. De aanwezigheid van een dergelijk gebouw stond namelijk centraal in onze definiëring van een vlasfabriek (cfr. supra). Daarenboven vertaalde de wijziging in het aantal rootputten zich steeds in een wijziging van de bebouwde oppervlakte, wat bij een modificatie van de hoeveelheid zwingelmolens niet het geval was.

Zoals bekend vond het moderne kadaster haar oorsprong in de documenten van de kadastrale expertise. Toen Napoleon op 28 prairial jaar IV (1796) de grondbelasting invoerde, bestond het grootste probleem uit de omslag ervan tot op het niveau van het individu. Na heel wat omwegen werd in 1807 besloten om het kadastraal inkomen perceelsgewijs te registreren; deze opmetingen werden pas voltooid na de Belgische omwenteling. De oorspronkelijke primitieve plans stonden – behalve voor de provincies Limburg en Luxemburg – in 1834 op punt en werden sindsdien niet meer aangepast. Dit was wel het geval voor de kadastrale legger (model 212) en oorspronkelijke aanwijzende tafel (model 208), die resp. per eigenaar alle bezittingen binnen de gemeente en per perceel jaarlijks alle transformaties omschreven⁹⁷.

In het kader van deze masterproef werd echter gebruik gemaakt van een van de vele andere kadastrale dossiers, meer bepaald de staat der mutaties (model 223)⁹⁸. Deze mutatiestaat geeft een overzicht van alle gemeentelijke mutaties per kalenderjaar. De voormalige toestand werd op de linkerbladzijde beschreven, terwijl de rechterbladzijde de nieuwe situatie preciseerde. Op basis van de kolom “*nature des propriétés*” konden de roterijen, die (bijna) steevast werden aangeduid als “kunstmatige roterij”, gemakkelijk worden opgespoord. Andere informatie betrof de naam en

⁹⁶ GAW, *Fonds Gullegem*, 752.1: gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen: vergunningen 1e klas (bestendige deputatie): politiereglement 1941.

⁹⁷ J. ART en E. VANHAUTE, red., *Inleiding tot de lokale geschiedenis van de 19de en de 20ste eeuw*, Gent, Mens en Cultuur Uitgevers, 2003, pp. 165-169.

⁹⁸ Deze keuze werd gemaakt op aanraden van dhr. Dany Boey, medewerker bij de gewestelijke directie van het kadaster te Brugge.

voornaam van de eigenaar en eventueel de vruchtgebruikers, de kadastrale ligging, de oppervlakte, het kadastrale inkomen per ha. onbebouwd en bebouwd land, de vorm van het bezit, de einddatum van de bouw, de reden van de mutatie en in de laatste kolom een verwijzing naar model 207 (de opmetingsschetsen)⁹⁹. Deze mutatieschetsen geven ons net als model 223 de opportuniteit om de voormalige en nieuwe hoedanigheid van het perceel in één oogopslag waar te nemen. Derhalve kunnen de veranderingen van de fysische vorm of begrenzing die percelen in een jaar hebben ondergaan, via deze schetsen worden vastgesteld¹⁰⁰.

Ten opzichte van de vaak gebruikte kadastrale legger, had het gebruik van de “staat der eigendomsovergangen” het voordeel dat de eigenaars niet bekend hoefden te zijn. Dit is niet zonder belang, aangezien de door ons gekende namen sloegen op de uitbaters – en *sensu stricto* niet de eigenaars – van de gebouwen. Bovendien waren de perceelsnummers die uit de GHO-dossiers konden worden afgeleid niet altijd even nauwkeurig.

Daartegenover stond wel dat per kalenderjaar alle boeken moesten worden doorlopen om op zoek te gaan naar alle “kunstmatige roterijen”. Dit was een tijdrovende onderneming, maar gaf ons de beste garantie op een volledig beeld van de opgerichte vlasfabrieken. Ten tweede moet rekening worden gehouden met het functionele karakter van de mutatiestaat en –schetsen: verbouwingen binnen de inrichting zelf werden volledig buiten beschouwing gelaten, omdat dit voor het berekenen van de onroerende voorheffing irrelevant was. Ten slotte moet worden opgemerkt dat tussen de realisatie van een perceelwijziging en de registratie ervan in de kadastrale akten meerdere jaren konden verstrijken; dit had ongetwijfeld te maken met het fiscale karakter van deze bron¹⁰¹.

⁹⁹ Zie ook: A. ZOETE, *De documenten in omloop bij het Belgisch kadaster (1835-1975)*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1979, pp. 51-54.

¹⁰⁰ A. ZOETE, *De documenten in omloop bij het Belgisch kadaster*, pp. 49-51.

¹⁰¹ K. MAINZ, *Over bouwen en verbouwen*, in:

<http://www.ethesis.net/aalst_textiel/aalst_textiel_inleiding.htm#De%20verschillende%20stappen%20van%20het%20onderzoek%20en%20het%20gebruikte%20bronnenmateriaal>, geraadpleegd op 26.06.2013.

2.2.5 Aanvullend bronnenmateriaal¹⁰²

2.2.5.1 Stadsarchief Kortrijk (SAK)

Het modern gemeentearchief van Bissegem is sinds enkele jaren in het SAK ondergebracht. Het fonds Bissegem is er geïnteriseerd en ontsloten tot en met 1976, toen de gemeente haar zelfstandigheid verloor. Over het lokale economische leven is er spijtig genoeg weinig bewaard gebleven: alleen enkele archivalia betreffende economische tellingen bleken informatie te bevatten m.b.t. de verschillende vlasinrichtingen. De belangrijkste stukken waren drie tellingen die per vlasbedrijf het aantal rootputten, zwingelmolens en turbines weergaven. Zij besloegen evenwel enkel de periode na de Tweede Wereldoorlog. Wat de periode voor 1940 betreft, is de informatie in verband met het economische leven in de vlassersgemeente jammer genoeg heel dun gezaaid.

2.2.5.2 Gemeentearchief Wevelgem (GAW)

De gemeentearchieven van Wevelgem en haar deelgemeente Gullegem worden beiden bewaard in het GAW. Beide fondsen zijn geïnteriseerd, maar enkel voor de periode 1830-1930. Bovendien bleek het archief van de deelgemeente Wevelgem geen enkel archiefstuk m.b.t. economische tellingen te bezitten. Alleen enkele losse stukken in verband met een verbod op vuur maken langs de Leie, een "*liste des membres de l'association pour la défense de l'industrie linière*" en een archiefstuk betreffende de beruchte staking van 1911 herinnerden aan het rijke vlasverleden van de gemeente. Het archieffonds van Gullegem bezat daarentegen wel enkele waardevolle stukken omtrent economische activiteiten in het interbellum. Meer bepaald werd een "opstelling der nijverheidsgestichten alwaar 10 man en meer aan den arbeid gebruikt worden, gedaan in de maand oct. 1925" teruggevonden, waardoor een beter begrip kon worden verkregen van de vlasnijverheid te Gullegem kort na de Eerste Wereldoorlog. Daarnaast werd een lijst ontdekt met de vermelding van de aandrijfkraft per vlasbedrijf, te dateren tussen 1925 en 1931¹⁰³.

¹⁰² Ook de archieven van de aangrenzende gemeenten Menen, Lauwe, Marke en Heule (kortom: de overige vlassersgemeenten ten westen van Kortrijk) werden doorgenomen, maar interessante informatie met de door ons bestudeerde gemeenten kon hierin niet worden teruggevonden. Het vaktijdschrift 'Het Vlas' – waarvan het oudste exemplaar teruggaat tot 1921 – werd eveneens doorgenomen op basis van de bibliografie samengesteld door Dominique Verhaeghe. Behoudens enkele algemene cijfers over vlasplanken en -turbines of rootputten per gemeente en informatie omtrent afgebrande vlasfabriekjes – een vaak voorkomend fenomeen – werden geen gegevens uit de verschillende uitgaven van dit weekblad gepuurd. (D. VERHAEGHE, *Bibliografie van de vlasnijverheid in Zuid-West-Vlaanderen en de Leiestreek van 1919 tot en met 1939*, Brugge, Rijksinstituut voor hoger onderwijs, 1989, 79 p.)

¹⁰³ GAW, *Fonds Gullegem*, 740:201.4/1 Handels- en nijverheidstelling, 1925-1931.

2.2.5.3 Archief van het Algemeen Belgisch Vlasverbond (AABV)

Ten slotte werd een beroep gedaan op het ongeïventariseerde archief van het Algemeen Belgisch Vlasverbond, een organisatie die de belangen van de vlassers vertegenwoordigt. Hier wekten vooral de ledenlijsten van het A.B.V. interesse op, aangezien zo goed als alle bedrijfsleiders bij het zogenoemde Vlasbazenverbond aangesloten waren¹⁰⁴. Deze ledenlijsten – waaraan voor de jaren 1941 en 1948 tellingen van het aantal rootputten en turbines waren toegevoegd – gaven een goed beeld van de crisis die de vlasindustrie vanaf het midden van de jaren 50 hard trof. Het leeuwendeel van de aanwezige informatie besloeg evenwel de naoorlogse periode, waardoor het nut voor deze scriptie eerder beperkt was¹⁰⁵.

2.3 **Methodologie**

De verzamelde data, gepuurd uit de hierboven vernoemde bronnen, vormden een heterogene massa van zowel kwantitatieve als kwalitatieve aard. Een ordening per bedrijf was in het kader van een industrieel-archeologische studie een absolute noodzaak. Er werd voor geopteerd om niet met *Access* te werken, maar met *Microsoft Office Excel 2007*¹⁰⁶. Op die manier konden de gegevens in een later stadium gemakkelijker in grafieken worden omgezet. De gegevensreeks bestond uit negen kolommen. Per geregistreerde wijziging werd vermeld binnen welke gemeente het bedrijf gelegen was (bv. Bissegem), waarop de gegevens betrekking hadden (bv. aantal rootputten), met daarnaast de specificatie (bv. 3 (rootputten)) en het jaartal van registratie (bv. 1929). Alle data die betrekking hadden op één onderneming, werden met elkaar verbonden via een unieke code (bv. BISDAMM1), die de eerste drie letters van de gemeente weergaf, de eerste vier letters van de familienaam van de oorspronkelijke uitbater en een cijfer, waardoor vlassers met dezelfde familienaam alsnog van elkaar konden worden onderscheiden. Het relateren van de veelzijdige gegevens was allesbehalve eenvoudig, aangezien samen met de familienaam van de uitbater ook de naam van het bedrijf veranderde. Het vlasfabriekje dat Alberic Van Damme te Bissegem had opgericht, werd later door zijn schoonzoon, Leon Vervisch, verder uitgebaat¹⁰⁷. Bovendien waren de eigenaars van de gebouwen niet steeds de uitbaters ervan. Zo werd de roterij op gronden van de Brusselse industrieel Hage Orban de Xivry uitgebaat door de familie Mulliez¹⁰⁸. Het perceelsnummer kon meestal soelaas brengen, alhoewel door grondtransacties het perceelsnummer eveneens kon wijzigen; daarenboven

¹⁰⁴ Zo werd ons toevertrouwd door de huidige directeur van het A.B.V., dhr. Christiaan Vlaemynck.

¹⁰⁵ W. LEFEBVRE en C. MATTHYS, *Gids van landbouwarchieven in België 1815-2000*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, p. 318.

¹⁰⁶ Deze keuze was gebaseerd op een oefening uit de tweede bachelor, m.n. voor het vak “Historische Praktijk II: oefening nieuwe tijden”, waarbij gegevens m.b.t. veroordeling van huisdiefstal te Gent in de vroegmoderne periode werden verwerkt met behulp van Excel. Voor het excelbestand: zie bijgevoegde CD-rom.

¹⁰⁷ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/2000/45k.

¹⁰⁸ *Gewestelijke Directie van het Kadaster, Staat der eigendomsovergangen* (model 223).

was het niet uitzonderlijk dat de oprichting van een bedrijf op een ander perceel plaatsgreep dan aangegeven in het GH0-dossier. Vlasfabrieken die niet geografisch konden worden gesitueerd, werden overigens niet in de databank opgenomen¹⁰⁹. Het uiteindelijke resultaat was een databank bestaande uit informatie over een vijftigtal vlasbedrijven, waarbij via homologe categorieën (bv. “oprichting roterij”) informatie kon worden verkregen met behulp van sorteer- en filteropties. Voor het eerste deel van het eigenlijke onderzoek werd voornamelijk gewerkt op basis van de bedrijfscodes; het tweede deel kwam hoofdzakelijk tot stand door het sorteren en filteren van gegevensclusters, zoals het aantal zwingelmolens of de geboorteplaats van de desbetreffende vlassers.

Tot slot dient te worden opgemerkt dat aan de hand van deze inventaris enkel voorlopige conclusies omtrent de industrialisering van de vlasvezelbereiding kunnen worden getrokken, aangezien er slechts een vijftigtal ondernemingen in werden opgenomen. Daarenboven bestaat de mogelijkheid dat sommige bedrijven voor een deel van hun bedrijfsactiviteiten een beroep deden op de outillage van andere fabrieken, zonder dat dit in de bronnen werd beschreven. Het spreekt voor zich dat dergelijke – vaak familiale – verbanden bijgevolg niet zullen worden besproken. Men kan zich overigens de vraag stellen indien dergelijke informele relaties überhaupt nog te achterhalen zijn.

In een tweede stap van de bronnenverwerking werden de gegevens vanuit de databank op een hedendaagse kadasterkaart aangeduid met behulp van *Quantum GIS*. QGIS is een behoorlijk gebruiksvriendelijk open source geografisch informatiesysteem waarmee geografische informatie kan worden aangemaakt, beheerd, gevisualiseerd, bevraagd en geanalyseerd.

Het lokaliseren van voormalige bedrijfssites is allerminst een sinecure. Straatnaamveranderingen, wijzigingen van huisnummers en het heraanleggen of zelfs verdwijnen van straten zijn slechts enkele van de hinderpalen waarmee men geconfronteerd wordt tijdens het situeren van voormalige fabrieken¹¹⁰. Voor de ruimtelijke positionering kunnen twee pistes worden gevolgd: ofwel situeert men de verschillende bedrijfjes aan de hand van de adresgegevens, ofwel gebruikt men het perceelsnummer om de precieze ligging te achterhalen. Hier werd gekozen voor de tweede optie, aangezien perceelsnummers zich – in tegenstelling tot huisnummers – laten kenmerken door een grote continuïteit¹¹¹. Bovendien bezaten roterijen zelden een huisnummer, aangezien zij veelal te midden uitgestrekte weilanden waren ingeplant. Een nadeel van het gebruik van kadastrale

¹⁰⁹ Dit was het geval voor het vlasbedrijf van de familie Valcke te Wevelgem. Hiervan werd enkel een foto teruggevonden op de webpagina BEELDBANK VLAS, Fonds Frans David, nr. 36100700037, in: <www.beeldbankvlas.be>, geraadpleegd op 26.06.2013. Het fotomateriaal dat werd teruggevonden op de webpagina <http://www.beeldbankvlas.be> werd in bijlage aan deze verhandeling toegevoegd.

¹¹⁰ L. VAN NIEUWENHUYSE, *Potentiële historische bodemverontreiniging*, p. 280 e.v.

¹¹¹ L. VAN NIEUWENHUYSE, *Potentiële historische bodemverontreiniging*, pp. 282-283.

documenten is wel dat deze manier van werken behoorlijk arbeidsintensief is, aangezien de vroegere toestand van het perceel telkens moet gekoppeld worden aan de huidige situatie; beiden konden door het ontstaan van verkavelingen, de aanleg van industrieterrein, het kanaliseren van de Leie en het aanleggen van autosnelwegen (i.c. A19, E403 en R8) soms sterk van elkaar verschillen.

Een bijkomend probleem was een direct gevolg van de keuze voor een “blinde” kadasterkaart als basisplan. Hoewel de meerwaarde van het gebruik van kadastrale plannen niet ter discussie kan worden gesteld – het gaat om georeferenciede kaarten die tot op het perceel nauwkeurig zijn en voor heel België zijn opgemaakt –, hebben dergelijke kaarten een schaduwzijde: toponiemen en perceelsnummers worden niet opgetekend. Aan dit probleem kon worden verholpen door het gebruik van de webtool *CadGIS*, vrij raadpleegbaar op de website van de FOD Financiën¹¹². *CadGIS* laat de gebruiker toe om voor het gehele koninkrijk de percelen met bijbehorende kadastrale nummers op te sporen en tevens hedendaagse namen van (water)wegen te achterhalen. Nadat de “oorspronkelijke” perceelstructuur en -nummering was achterhaald aan de hand van verscheidene vergunningsdossiers en het archief van het kadaster, konden deze percelen – via *CadGIS* – worden gekoppeld aan de hedendaagse percelen. Waar dit niet het geval was, bijvoorbeeld door het verdwijnen van het desbetreffende perceel, werd de ligging van het voormalige vlasbedrijf bij benadering aangegeven. Dit gebeurde d.m.v. een vergelijking met de omliggende kavels, die veelal wel eenzelfde structuur hadden behouden. Deze strategie werd gevolgd voor zowel de roterijen als de (traditionele) zwingelarijen. De zwingelturbines werden enkel opgenomen indien zij niet op dezelfde site als de “klassieke” zwingelarij stonden geposteerd¹¹³.

¹¹² <https://eservices.minfin.fgov.be/portal/nl/public/citizen/patrimoine/realgoods>, geraadpleegd op 29.06.2013.

¹¹³ Veelal stond de zwingelturbine in een zaal die tegen de zwingelarij was gebouwd. Het zwingelen met de Vlaamse stermolens werd namelijk niet meteen verlaten ten voordele van het machinale zwingelen. Daarom werden nieuwe gebouwen opgetrokken met twee verdiepingen, waarbij de zwingelturbine traditioneel op het eerste verdiep was geplaatst. (F. FOULON, *industriële archeologie. De vlasfabriek*, S.I., s.n., 1978, pp. 63-64.)

3. Economische ontwikkelingen binnen de vlasbewerkingsector (19^e-20^e eeuw)

3.1 *De vlasvezelbereiding als antwoord op de teloorgang van het proto-industriële productiesysteem*

3.1.1 *De linnenecrisis van de jaren 1840*

Het spinnen en weven van de eigen vlasoogst zorgde op het Vlaamse platteland reeds in de veertiende eeuw voor een belangrijke aanvulling op het inkomen van de vele kleine boeren¹¹⁴. Hoewel de lange negentiende eeuw voor de Vlaamse proto-industriële linnennijverheid onder een gunstig gesternte haar aanvang nam, zorgde het verlies van de Franse en later Hollandse koloniale afzetmarkten al snel voor een crisissfeer. Het Frans-Belgisch handelsverdrag (1836) bracht weinig zoden aan de dijk, vooral door de invoer van goedkoop, mechanisch vervaardigd linnen uit Engeland¹¹⁵. De Franse importcijfers laten weinig aan de verbeelding over: terwijl in 1835 slechts 13.231 kg linnen vanuit het Verenigd Koninkrijk werd ingevoerd, was dit vier jaar later opgelopen tot 6.800.000 kg¹¹⁶. De Franse overheid reageerde hierop met een resem protectionistische maatregelen, waardoor de Vlaamse linnenexport met minstens een kwart daalde¹¹⁷. Naast de moordende concurrentie van het Engelse lijnwaad en de Franse protectionistische politiek, was ook de ontluikende katoenindustrie – rond 1800 stichtte Lieven Bauwens te Gent een eerste katoenspinnerij – een steeds groter gevaar voor de traditionele linnennijverheid¹¹⁸. Terwijl men in Frankrijk wel begrepen had dat de enige oplossing de mechanisering van de vlasindustrie was, bleef men vooral in West-Vlaanderen inzetten op de oude huisnijverheid¹¹⁹. Dit werd gedurende de crisis

¹¹⁴ B.DEMASURE, *Over werk en mensen. Een sociaaleconomische streekgeschiedenis van Midden- en Zuid-West-Vlaanderen*, Brugge, s.n., 2012, p. 20 en P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de landbouw in België (vol. 2)*, Antwerpen, Genootschap voor Geschiedenis en Volkskunde, 1994, p. 218.

¹¹⁵ B.DEMASURE, *Over werk en mensen*, p. 21.

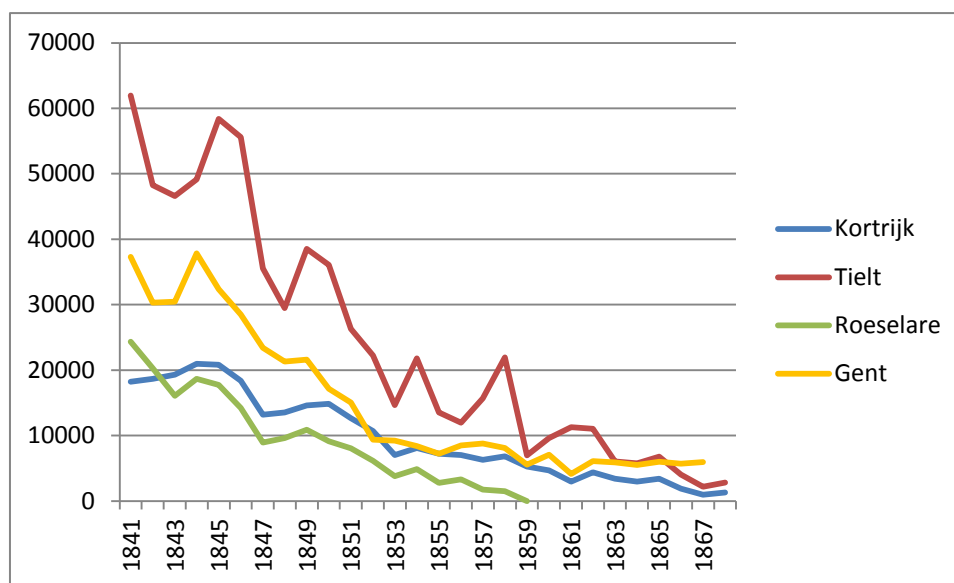
¹¹⁶ E. SABBE, *De Belgische vlasnijverheid, deel II*, p. 351.

¹¹⁷ N. MADDENS, red., *De geschiedenis van Kortrijk*, Tielt, Lannoo, 1990, p. 501.

¹¹⁸ C. DE BRUYCKER, *De evolutie van de textielindustrie in het Gentse*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, 1988, p. 6.

¹¹⁹ A. ADRIAENSSENS, *Bethune & fils*, in: <http://www.thesis.net/bethune/bethune_deel_I_hfst_4.htm>, geraadpleegd op 01.05.2013. Adriaenssens somde enkele auteurs op die elk hun verklaring gaven voor het falen van de mechanisering: naast een conservatieve mentaliteit, hadden (volgens Sabbe) de tegenstand van de arbeidersklasse en het gebrek aan kapitaal aan een nefaste invloed op de industrialisering van de

van de jaren 1840 genadeloos afgestraft: terwijl de Kortrijkse lijnwaadmarkt in de periode 1841-1868 een terugval van 89,77 % kende, behelsde dit voor het linnencentrum Tielt een verval van meer dan 95 procent¹²⁰. Ook in Roeselare en Gent daalde de verkoop van lijnwaad drastisch.

Grafiek 15. Aantal verkochte stukken lijnwaad op stedelijke markten (1841-1868) (Bron: E. SABBE, *De Belgische vlasnijverheid, deel II*, p. 630)

Hoewel ook na 1850 de huisnijverheid (weliswaar verzwakt) bleef voortbestaan, had de subsistentiecrisis van 1845-1848 de West-Vlaamse linnennijverheid bijzonder zwaar getroffen. Structurele problemen – die hierboven reeds werden uiteengezet – zorgden er samen met een ongunstige conjunctuur¹²¹ voor dat in het Kortrijk van 1847 ongeveer veertig procent van de bevolking als arm was geregistreerd¹²². Bovendien daalde de bevolking in het arrondissement Kortrijk met vier procent in een tijdspanne van tien jaar (1846-1856), terwijl de Belgische populatie tezelfdertijd met evenveel procent was aangegroeid¹²³.

linnenindustrie. Vanhoutte wees dan weer op het gebrek aan wind- en watermolens, waardoor de mechanisatie van het vlasbedrijf tot rond 1840 (met de doorbraak van de stoommachine) uitbleef. Nog een andere reden kan worden gevonden bij C. Vandenbroeke, nl. de conservatieve houding van de handelaars-ondernemers, die vooral inzetten op een hoge arbeidsproductiviteit i.p.v. nieuwe technologieën. Een soortgelijke hypothese werd opgeworpen door Maddens en Vanhoutte, die de terughoudendheid van de handelaars zagen als de oorzaak van de late mechanisatie van de linnennijverheid.

¹²⁰ B. DEMASURE, *Over werk en mensen*, pp. 23-24, naar: E. SABBE, *De Belgische vlasnijverheid, deel II*, p. 630.

¹²¹ E. VANHAUTE, "So worthy an example to Ireland". The subsistence and industrial crisis of 1845-1850 in Flanders", in: R. PAPIING, E. VANHAUTE en C. O'GRADA, red., *When the potato failed. Causes and effect of the 'last' European subsistence crisis*, Turnhout, Brepols, 2007, pp. 130-131. Onder meer door mislukte aardappeloogsten in de jaren 1845-1850, de strenge winter van 1844-1845 met ongunstige effecten op de oogst van koolzaad en tarwe en magere oogsten tussen 1846 en 1850. Bovendien mislukte door het slechte weer ook de roggeoogst van 1846-1847.

¹²² E. VANHAUTE, "So worthy an example to Ireland", p. 139.

¹²³ B. DEMASURE, *Over werk en mensen*, p. 19.

Vanaf de jaren 1850 trad evenwel een langzaam herstel op. In een periode van economische hoogconjunctuur (1850-1873) werd de Kortrijkse textielindustrie schoorvoetend gemechaniseerd: tussen 1846 en 1896 werden in Kortrijk 2128 arbeidsplaatsen vrijgemaakt¹²⁴. Dit gebeurde vooral in de textielsector, die traditioneel de motor van het industrialisatieproces was: in het arrondissement Kortrijk werd op het einde van de negentiende eeuw 51,33 procent van de werkgelegenheid door textielfabrieken gegenereerd¹²⁵.

3.1.2 De vlasteelt in een neerwaartse spiraal

Vanaf de zestiende eeuw werd de vlasteelt in Vlaanderen steeds meer losgekoppeld van het linnenweven. De kleine boeren zaaiden en sleten het vlas zelf en verwerkten het tot gehekeld – spinklaar – vlas of tot gesponnen garen. Zij werden daartoe genoopt door de groeiende intensiteit van de vlasbouw; bovendien verzekerde de vlasbewerking de boer en zijn familie van werk tijdens de lange wintermaanden. Grote boeren daarentegen verkozen hun strovlas te verkopen aan vlassers of peasants¹²⁶. Oorspronkelijk situeerde het epicentrum van deze vlasbewerking zich in het Waasland; pas medio achttiende eeuw groeide het belang van Kortrijk als vlascentrum¹²⁷, niet in het minst na het toestaan van het Leieroten in 1751 door Maria-Theresia van Oostenrijk¹²⁸. Deze ordonnantie betekende een opstap naar de definitieve toelating van het roten in de Leie omstreeks 1820¹²⁹. Tot dan geschiedde het bewerken van het vlas op de boerderij waar het was verbouwd. De evolutie van het vlasareaal (1830-1980) was de volgende¹³⁰:

¹²⁴ N. MADDENS, red., *De geschiedenis van Kortrijk*, p. 503.

¹²⁵ B. DEMASURE, *Rapport Sociaal-economische streekstudie*, p. 100.

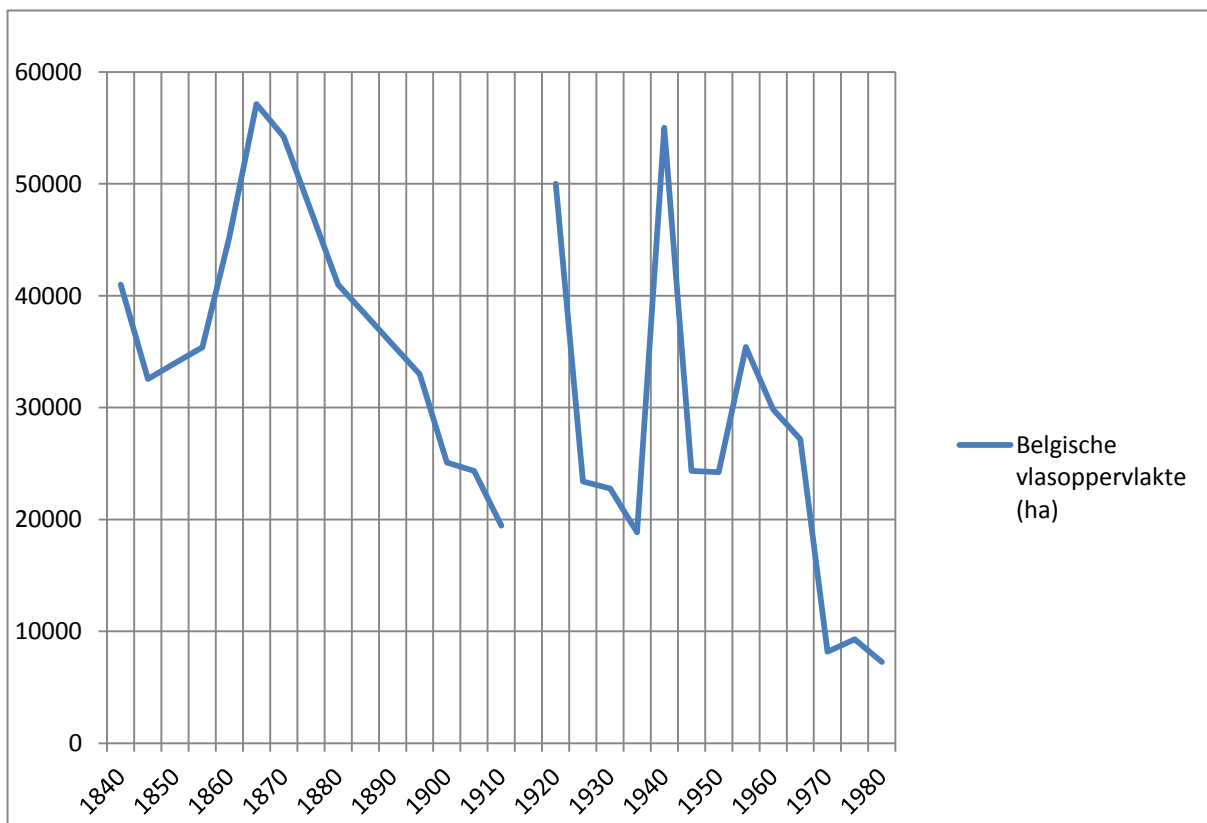
¹²⁶ P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de landbouw in België (vol. 2)*, p. 224.

¹²⁷ P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de landbouw in België (vol. 2)*, p. 232.

¹²⁸ Dit gold evenwel enkel voor het roten in grachten aansluitend op de Leie en alleen voor de kasselrijen Ieper en Waasten. Pas in 1955 werd ook het Leieroten in de kasselrij Kortrijk geïntroduceerd, maar het verbod bleef geldig voor de “Grensleie”, de streek tussen Menen en Kortrijk waar de Leie de grens met Frankrijk vormde. E. SABBE, *De Belgische vlasnijverheid, deel II*, pp. 70-71.

¹²⁹ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 212.

¹³⁰ Gegevens geaggregeerd uit *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*, C. GYSELINCK, Evolutie van de vlassector, p. 18, P. DEBEURME, Het vlas, p. 41; N.A. LAZARKEVITCH, *Le lin*, p. 254 en G. GHESQUIER-KRAJEWSKI, *Le lys et le lin*, p. 153.

Grafiek 16. Belgische vlasteelt in hectare, vijfjaarlijkse gegevens (1840-1980) [1 hectare = 10.000 m²] (Bron: geaggregeerde gegevens G. GHESQUIER-KRAJEWSKI, *Le lys et le lin*, p. 153, N.A. LAZARKEVITCH, *Le lin*, p. 254 en P. DEBEURME, *Het vlas*, p. 41 en C. GYSELINCK, *Evolutie van de vlassector*, p. 18 en *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*).

Na de Belgische onafhankelijkheid kreeg niet alleen de linnennijverheid rake klappen. Ook het vlasareaal kende een sterke terugloop. De Engelse textielindustrie, die door haar industriële ontplooiing een haast onstilbare honger naar strovlas had ontwikkeld, ging zich steeds meer richten op het goedkopere Russische vlas¹³¹. Ook in België zelf werd na 1840 het Russische vlas geïntroduceerd. Samen met de uitputting van de landbouwgronden en de toenemende consumptie van katoen als textielgrondstof, zorgde dit voor een scherpe daling van de vlasoppervlakte van 45.221 hectare in 1860 tot 19.437 ha. een halve eeuw later¹³². De jaren 1860 vormden hierop een uitzondering en kenmerkten zich door een korte heropleving van de vlasteelt, grotendeels te verklaren door de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865) en het gedecimeerde katoenaanbod op de internationale markten¹³³. Enkele uitschieters – zoals 1920 of 1929 – te nagelaten, stabiliseerde het

¹³¹ Terwijl een “tonneau” Russisch vlas op de Londense markt (1838) 35 à 42 pond kostte, was dit voor het Belgische vlas 40 à 120 pond. E. SABBE, *De Belgische vlasnijverheid, deel II*, p. 388.

¹³² E. SABBE, *De Belgische vlasnijverheid, deel II*, pp. 383-388. en A. LINTERS, “De vlasvallei”, in: *Erfgoed van industrie en techniek*, 17 (2008), 1, p. 17.

¹³³ De Verenigde Staten waren in de tweede helft van de negentiende eeuw ongetwijfeld de belangrijkste katoenproducerende natie. In de periode 1800-1908 namen zij 26% van de wereldproductie voor hun rekening, in 1880-1889 gemiddeld 66,7 procent, een percentage dat tot 1913 ongeveer gelijk bleef (66,5%). In 1936-1938 hadden de VS nog steeds een aandeel van 44% op wereldvlak. Deze cijfers werden verstrekt door F.X. VAN

Belgische vlasareaal zich in de jaren twintig rond grosso modo 20.000 hectare. Ten gevolge van de economische crisis in de vlasnijverheid daalde de uitgezaaide oppervlakte tot 8441 hectare; in de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog breidde het vlasoppervlakte evenwel terug uit tot 55.000 hectare in 1940¹³⁴. Gedurende de eerste twee decennia van de naoorlogse periode schommelde de bebouwde oppervlakte tussen de vijfentwintig- en vijfendertigduizend hectare, waarna de vlasbouw, sterk in omvang verminderde (van 27.172 ha in 1965 tot 10.521 ha anno 1985)¹³⁵.

3.1.3 De “comparatief voordelige” vlasvezelbereiding

De sluimerende crisis in de linnen- en vlasteelt¹³⁶, die in de jaren 1840 in het zenit stond, dreef de Zuid-West-Vlamingen massaal in de richting van de lucratievere vlasbewerking, van oudsher verbonden met de vlasbouw (cfr. supra). Pas rond 1820 – toen terug in de Leie mocht worden geroot¹³⁷ – ontwikkelde de vlasvezelbereiding zich langzaamaan als een op zichzelf staande nijverheid, mede onder impuls van de Britse commissiehuizen die zich reeds voor 1834 in Kortrijk gingen vestigen¹³⁸. Bovendien was het arrondissement Kortrijk een van de dichtst bevolkte regio's van Vlaanderen, waardoor de lonen konden worden gedrukt en de productiekosten van de arbeidsintensieve vlasbewerking niet al te hoog opliepen¹³⁹.

HOUTTE, *L'évolution de l'industrie textile en Belgique et dans le monde de 1800 à 1939*. Leuven, Institut de recherches économiques et sociales, 1949, p. 48.

¹³⁴ P. DEBEURME, *Het vlas en zijn economisch belang voor België*, Leuven, onuitgegeven verhandeling KUL, 1950, pp. 41-42.

¹³⁵ Evolutie van de vlassector 1945-1989, p. 18. Men moet wel in rekening brengen dat het vlasrendement, berekend als de totale strovlasproductie gedeeld door de totale oppervlakte, steeg van 1448 in 1923 en 728 een jaar later, tot 5920 in 1945, 8500 in 1974 en 6500 in 1985. P. DEBEURME, *Het vlas en zijn economisch belang voor België*, p. 41 en C. GYSELINCK, *Evolutie van de vlassector (1945-1989)*, p. 18.

¹³⁶ A. ADRIAENSSENS, *Bethune & fils*, in: <http://www.thesis.net/bethune/bethune_deel_I_hfst_4.htm>, geraadpleegd op 05.07.2013.

¹³⁷ Het roten in de Leie werd echter – ondanks verschillende beperkingen – wel al veel langer gedoogd. Matten, pp. 30-33.

¹³⁸ A. MATTEN (*De vlas- en linnennijverheid in het Kortrijkse (1800-1850)*), Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling KUL, 1972, p. 81) telde in 1834 vier verzendhuizen (Collins, Botsfield, Marshall en David De Boe). Een eeuw later was het aantal vlashandelaars opgelopen tot minstens zesentwintig (Atkinson Miles (Handelskaai), Bell H.E. (Moeskroenstraat), Benoit (Beheerstraat), Callens (Bruggestraat), Callens (Noordstraat), Deboosere (Bruggesteenvweg), Decanniere E. (Bruglaan), Degryse (Gulden Sporenplein), Delaere (Bruggesteenvweg), Duvivier en Cie (Savarystraat), Godfrey G. (Rijsselvestingstraat), Greeves Groth en Cie (Zuidlaan), Hobd en Cie (Beheerstraat), Lugardie en Cie (Meersstraat), Nichol J. (Grote Markt), Oosterlinck L. (Vanden Peereboomlaan), Preston en Cie (Oude Vestingstraat), Putman (Aalbeeksesteenweg), Putman (Vanden Peereboomlaan), Renshaw en Cie (Magdalenastraat), Reilly en Walker (Vismarkt), Ross en Cie (Consciencestraat), Ulsster Spinning Cie (Zuidlaan), Van Elslande (Consciencestraat), Wolfhill Spinning Cie (Zuidlaan), York Street Flax Spinning Cie (Consciencestraat). Bron: *Provinciale Wegwijzer van West-Vlaanderen en de stad Brugge*. Brugge, Verbeke-Loys, 1930.

¹³⁹ Na de arrondissementen Dendermonde en Aalst was Kortrijk medio negentiende eeuw het dichtstbevolkte arrondissement van Vlaanderen (270 inw/km²). Deze cijfers werden teruggevonden in: I. DEVOS en T. LAMBRECHT, red., *Bevolking, voeding en levensstandaard in het verleden: verzamelde studies van prof. dr. Chris Vandenbroeke*, Gent, Academia Press, 2004, p. 214. Ook Adriaan Linters werpt dit argument op in: A. LINTERS, “De vlasvallei”, p. 16.

Na de linnen crisis van de jaren 1840 (cfr. paragraaf 3.1.1) ruilden de bewoners van de Leiedorpen massaal hun spinnewielen en weefgetouwen in voor boothamers en zwingelplanken. In Kuurne, een typisch vlassdorp ten noordoosten van Kortrijk, daalde het aantal wevers van 137 in 1846 tot 9 in 1890. Datzelfde jaar waren in het dorp geen spinsters meer actief. Zoals te verwachten was, vertoonde de evolutie van het aantal zwingelaars een tegenovergestelde trend: van 81 in 1846 tot 217 omstreeks 1890¹⁴⁰. Ook het roten kenden in het zuiden van West-Vlaanderen een ware opmars: anno 1836 werden een 1600-tal roothekken in de Leie te water gelaten¹⁴¹; in 1896 waren er dat ongeveer 49.000, meer dan het dertigvoud. Dit aantal steeg verder tot een historisch maximum van 80.000 gerote bakken in 1913¹⁴².

De expansie van de vlasvezelbereiding kwam er vooral gedurende de jaren 1860, toen de Engelse textielabrikanten in het Kortrijkse vlas een ideaal vervangproduct vonden voor het Amerikaanse katoen¹⁴³. Ten gevolge van de arbeidsintensiteit en vakbekwaamheid van de vlassers, werd het Kortrijkse vlas namelijk eensluidend als *“the most valuable staple in the market”*¹⁴⁴ bestempeld. Kortrijk werd vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw het onbetwiste wereldcentrum van de vlasvezelbereiding, dat niet alleen het Belgische vlas, maar ook dat van omringende landen als Frankrijk en Nederland verwerkte¹⁴⁵. Zo werd in 1913 84.905 ton Frans vlas in de Leie gerooit; 29.651 ton was afkomstig van onze noorderburen¹⁴⁶.

Parallel met de verzelfstandiging van de vlasvezelbereiding ontstond een uitgekiend netwerk van gespecialiseerde beroepen, dat het hele proces vanaf het oogsten tot en met het verkopen van het spinklaar vlas omvatte¹⁴⁷. Vooreerst was er de verkoop van het vlas, die meestal plaatsvond nog voor het vlas werd geoogst¹⁴⁸. Deze handelstransactie geschiedde tussen de vlasboer en de fabrikant, die vanaf juli op zoek ging naar geschikt strovlas om in zijn bedrijf te verwerken¹⁴⁹. Het kwam echter vaak

¹⁴⁰ B. DEMASURE, *Over werk en mensen*, p. 29.

¹⁴¹ A. MATTEN, *De vlas- en linnennijverheid in het Kortrijkse*, p. 83.

¹⁴² B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 275. Lazarkevitch gaf voor de twintigste eeuw dezelfde cijfers als Dewilde, en haalde deze informatie van de “Belgische directie van Bruggen en Wegen”: zie N.A. LAZARKEVITCH, *Le lin: sa culture et son industrie dans l’Europe occidentale*, Parijs, Gauthier-Villars, 1925, p. 101.

¹⁴³ We herinneren er de lezer nogmaals aan dat de Amerikaanse Burgeroorlog de katoenproductie en –handel sterk hinderde.

¹⁴⁴ “Flax”, in: <<http://www.1911encyclopedia.org/Flax>>, geraadpleegd op 06.07.2013.

¹⁴⁵ N. MADDENS, red., *De geschiedenis van Kortrijk*, p. 501.

¹⁴⁶ N.A. LAZARKEVITCH, *Le lin*, p. 102.

¹⁴⁷ A. LINTERS, “De vlasvallei”, p. 15.

¹⁴⁸ Hoewel dit risico’s inhield, zo kon het vlas door hagel nog sterk worden beschadigd, was deze vroege kooperperiode noodzakelijk omdat slechts uit kwalitatief vlas een hoog rendement kon worden gehaald. Bron: C. VANSTEENKISTE, *De vlasfabrikant in zijn vlasleven*, Brugge, Excelsior, 1930, pp. 50-51.

¹⁴⁹ Beide partijen konden weliswaar ook een huurcontract of uitzaaicontract tekenen. Het afsluiten van een huurcontract hield in dat de fabrikant het zaad en de meststoffen leverde, terwijl de landbouw het eigenlijke werk op zich nam. Daarvoor werd hij per hectare vergoed. De formule van het “uitzaaicontract voor

voor dat hij deze opdracht uitbesteedde aan een zogenaamde *vlasfacteur*, die dan optrad als bemiddelaar tussen de landbouwer en de vlasser¹⁵⁰. Soms mengden zich ook vlashandelaars of voortverkopers in de debatten. Zij kochten het vlas in grote hoeveelheden op bij de boeren om het daarna terug te verkopen aan verschillende vlasfabrikanten; aldus vormden zij net als de vlasfacteurs een commerciële tussenschakel tussen boer en vlasser¹⁵¹.

Eens het strovlas – meestal via het uitgebreide Belgische spoornetwerk – bij de vlasfabrikant was aangekomen¹⁵², onderging het vlas, zoals reeds aangehaald in de inleiding, een aantal bewerkingen¹⁵³. In eerste instantie werd het ruw vlas net voor en tijdens de wintermaanden ontzaad. Daarna werd het vlas geroot. Dit gebeurde oorspronkelijk op het veld (dauwroten) of in stilstaand of stromend water (de Leie), waarbij in het laatste geval het strovlas door de vlasser naar de Leiemeersen moest worden gebracht, waar het tijdens de zomermaanden (15 april - 15 oktober) werd geroot. Het kunstmatige rootproces betekende voor vlassers die niet in de Leiegemeenten actief waren vanzelfsprekend een zegen, aangezien zij niet langer afhankelijk waren van de aanwezigheid van de Leie. Nadat het gerote vlas opnieuw was gedroogd, werd het in de winter gebrakeld en gezwingeld¹⁵⁴. Ten slotte was er het hekelen, dat s.l. bij de vlasvezelbereiding kan worden gerekend; in de praktijk namen de spinnerijen deze laatste bewerkingsfase veelal voor hun rekening¹⁵⁵.

Het gezwingelde vlas werd evenwel niet rechtstreeks aan de spinnerijen verkocht. Net als dat voor het strovlas het geval was, werd de verkoop van bewerkt vlas in handen gegeven van daartoe gespecialiseerde handelaars, de zgn. botenkopers¹⁵⁶ enerzijds en de vlasverzenders anderzijds¹⁵⁷. De botenkoper verkocht het vlas dat hij van verschillende vlassers had overgenomen aan de vlasverzenders, die ofwel op commissiebasis werkten ("commissonnairs"), ofwel rechtstreeks een

gemeenschappelijke rekening" had het voordeel van de risicosplisting. De vlasfabrikant leverde het zaad, de meststoffen en stond in voor de kosten van de oogst. De landbouwer zorgde voor de bewerking van de akker en het ruw vlas. De oogst werd uiteindelijk evenredig verdeeld tussen beide partijen. De landbouwer had er dus – in tegenstelling tot het huurcontract – alle belang bij dat de oogst goed was. (S.N., *Het vlas*, pp. 69-70.)

¹⁵⁰ De vlasfabrikant kon zijn grondstoffen evengoed verkrijgen door zelf vlas te bewerken, maar deze piste werd in het Kortrijkse na de crisis van de jaren 1840 grotendeels verlaten. In andere landen als Frankrijk, Polen en Rusland was dikwijls wel nog het geval. Bron: S.N., *Het vlas*, p. 69.

¹⁵¹ S.N., *Het vlas*, pp. 69-70.

¹⁵² Of na het drogen op het land, mijten en nadrogen in de vlasschuur, indien het vlas ter plaatse werd verbouwd. S.N., *Het vlas*, pp. 32-33.

¹⁵³ Voor een meer exhaustieve omschrijving van de verschillende bewerkingsfasen, verwijs ik naar paragraaf 1.2.2. of het basiswerk van B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, Tielt, Lannoo, 1983, 439 p.

¹⁵⁴ De producten die na het zwingelen werden verkregen waren (1) lemen, dit zijn de houtdeeltjes van de bast, (2) klodden, korte vezels die verder bewerkt worden met de kloddenmolen, (3) afval en (4) het vlaslint, waarbij 100 kg gezwingeld vlas overeenkwam met plus minus 454 kg geroot vlas. Gegevens uit: S.N., *Het vlas*, p. 47.

¹⁵⁵ S.N., *Het vlas*, pp. 31-49.

¹⁵⁶ Vroeger werd het vlas in "boten" verkocht, waarbij 72 boten een baal van 103 kg. vormden. S.N., *Het vlas*, p. 70.

¹⁵⁷ S.N., *Het vlas*, p. 70.

spinnerij vertegenwoordigden (exportagenten)¹⁵⁸. Via de Kortrijkse verzendhuizen kwam het gezwingeld vlas uiteindelijk in de (buitenlandse) spinnerijen terecht.

Tot slot dient men er zich bewust van te zijn dat het agrarische karakter van de Vlaamse vlasvezelbereiding tot op het einde van de negentiende eeuw dominant bleef, ondanks de beperkte technische verbeteringen die in de loop van de negentiende eeuw werden geïmplementeerd. Het is in elk geval exemplarisch dat de vlasvezelbereiding in 1896 nog te agrarisch werd bevonden om in de industrietelling van dat jaar te worden opgenomen¹⁵⁹. Vele vlassers stonden namelijk vijandig tegenover een verregaande rationalisering van de traditionele vlasnijverheid en het familiale niveau werd in het productieproces nauwelijks overstegen. Langzamerhand zou de vlasvezelbereiding – in de laatste decennia van de 19^e eeuw – toch in de richting van het klein industrieel bedrijf evolueren¹⁶⁰. Deze transitie impliceerde voor vele Zuid-West-Vlaamse plattelandsdorpen een eerste kennismaking met het (semi-)industriële productieproces.

3.2 Technische innovaties

3.2.1 Zwingelen

In de tweede helft van de negentiende eeuw werden verschillende pogingen ondernomen om de verschillende aspecten van de vlasvezelbereiding, maar voornamelijk het zwingelen, te mechaniseren. Cruciaal hierbij was de omschakeling van de gewone zwingelspaan naar de zwingelmolen, in feite een reeks zwingelspanen geplaatst op een wiel. Deze uit Ierland overgewaaide techniek werd in Vlaanderen voor het eerst toegepast in het midden van de 19^e eeuw. De oudste vermelding van het gebruik van zwingelmolens in België dateerde weliswaar van 1830, maar dit betrof slechts een zogenaamde “handzwingel”¹⁶¹. Etienne Sabbe vermeldde een zekere Decock, Belgisch consul te Rijsel en eigenaar van een vlasfabriek in Brugge, die voor een doorbraak in het mechanisch zwingelen zorgde: “met zijn methode [sic] bewaarde het vlas zijn volledig parallellisme over de gehele lengte”¹⁶². Ook de Kortrijkzaan Paul Felhoen en de zwingelfabriek Costenoble en Renier hielden zich vanaf 1856 bezig met het perfectioneren van het gemechaniseerd zwingelproces. Tot die tijd (maar ook nog daarna) werden zwingelmolens aangedreven aan de hand van een zwengel en (later) voettrappers¹⁶³. De relatief late intrede van de zwingelmolen in België kan worden

¹⁵⁸ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 388-389.

¹⁵⁹ B. DEMASURE, *Rapport sociaal-economische streekstudie*, pp. 115-116.

¹⁶⁰ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 22-23.

¹⁶¹ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 326.

¹⁶² E. SABBE, *De Belgische vlasnijverheid, deel II*, 553.

¹⁶³ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 325-327.

verklaard door het ontbreken van waterkracht ter aandrijving van de molens. Slechts een enkele poging werd ondernomen om met behulp van waterkracht te zwingelen¹⁶⁴. Het exploiteren van vlaswindmolens kende een grotere verspreiding. In Heule¹⁶⁵ alleen al telde men in 1880 elf dergelijke molens, waarvan de eerste was opgericht in 1859¹⁶⁶. Een derde – meest frequent voorkomende – type molen dat werd aangewend, was de tredmolen: een horizontaal tandwiel werd vastgemaakt in de grond, in beweging gebracht door een trekdier en stond via een kleiner tandrad, een cardanas en een lange horizontale as in verbinding met de zwingelmolen. Tegen het einde van de eeuw waren deze molens echter alweer in onbruik geraakt, door de opkomst van de stoommachine, die tevens een schaalvergroting teweegbracht binnen de vlaserij¹⁶⁷.

Hoewel de mechanisatie vanaf 1850 was gestart, bleef de industrialisatie van de vlasvezelbereiding uit tot de laatste decennia van de negentiende eeuw. Over de oprichting van de eerste stoomzwingelarij bestaat echter weinig eenduidigheid. Dewilde had het in zijn basiswerk *20 eeuwen vlas in Vlaanderen* over het bestaan van negentien Zuid-West-Vlaamse stoomzwingelarijen in 1864. De eerste door stoom aangedreven zwingelmolens zouden reeds in werking zijn gesteld in 1856¹⁶⁸. Linters situeerde de oprichting van de eerste stoomvlasfabriek in 1866. Het oudste *commodo et incommodo*-document, betreffende de inrichting van de vlaszwingelarij van de Heulenaar Edmond De Quinnemar dat in het Provinciaal Archief van West-Vlaanderen wordt bewaard, stamt inderdaad uit deze periode (de goedkeuring door de Bestendige Deputatie geschiedde op 16 januari 1867). Behalve een aanvraag van P. Lagae-Crombet ter oprichting van een loodwitfabriek annex zwingelarij (1875), eveneens te Heule, werden geen GHO-dossiers betreffende vlasbedrijven teruggevonden voor de periode vóór 1880¹⁶⁹. De bewaarsituatie van de archiefstukken lijkt hier evenwel haar rol te spelen (zie punt 2.2.3)¹⁷⁰.

Desalniettemin kan de periode rond 1900 als een scharnierperiode worden aanzien voor het “industriële” zwingelen. Het feit dat bij de industrietelling van 1896 de vlasvezelbereiding door de *Commission Centrale de Statistique* nog buiten beschouwing werd gelaten, wijst erop dat de nijverheid haar agrarische wortels eind 19^e eeuw nog te weinig was ontgroeid¹⁷¹. Uiteindelijk deelde ook Dewilde deze visie: “*alhoewel reeds in 1856 de stoomkracht voor de vlasbewerking werd*

¹⁶⁴ Te Bavikhove was een zwingelarij naast de Hazebeek gebouwd, waarbij ‘s winters vier molens werden aangedreven door de stroming van het water. B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 332.

¹⁶⁵ Heule is gelegen een drietal kilometer ten noorden van de stad Kortrijk, waar het sinds de fusieoperatie van 1977 deel van uitmaakt.

¹⁶⁶ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 336-337.

¹⁶⁷ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 333.

¹⁶⁸ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 337.

¹⁶⁹ M. MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, bijgevoegde CD-rom (databank hinderwetdossiers provincie West-Vlaanderen, 1863-1970). Voor het gebruik van deze databank gelden dezelfde kritische bemerkingen als deze gemaakt in paragraaf 2.2.3.3.

¹⁷⁰ Deze bemerking geldt zowel voor de periode voor 1890 als de periode na 1955.

¹⁷¹ B. DEMASURE, *Rapport Sociaal-economische streekstudie* pp. 115-116.

aangewend, [...] zou het toch duren tot het einde van de jaren tachtig vooraleer in de vlasnijverheid het 'stoomtijdperk' doorbrak. Dit bracht met zich mee dat [...] kort vóór de eeuwwisseling de periode van de familiale vlasbewerking definitief werd afgesloten"¹⁷².

Het aanwenden van stoomkracht als energiebron zorgde inderdaad voor een schaalvergroting binnen het vlasbedrijf. Het rendement van een stoommachine was namelijk pas optimaal wanneer verschillende zwingelmolens op één as konden worden aangedreven¹⁷³. Bovendien wogen de investeringen, die de overschakeling naar het industrieel niveau vereiste, te zwaar door voor de vele kleine vlassers. Niet alleen de stoommachine en de vlasfabriek moest worden bekostigd, ook de opslagplaatsen voor ruw en gezwingeld vlas dienden in rekening te worden gebracht¹⁷⁴. Voor hen was het zwingelen met benzine of armgas een betaalbaar alternatief¹⁷⁵. Vanaf het begin van de twintigste eeuw werden bovendien de eerste elektrisch aangedreven zwingelmolens geplaatst. De Eerste Wereldoorlog remde de opmars van de elektriciteit (binnen de vlasnijverheid) weliswaar kortstondig af, waardoor de elektrische motoren – die een hoger rendement haalden, eenvoudiger konden worden opgesteld en minder stof- en geluidshinder met zich meebrachten – pas vanaf 1918 hun echte doorbraak kenden¹⁷⁶.

Tegelijk werd vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw gezocht naar een manier om het zwingelen en brakelen door één machine te laten uitvoeren. Voor het brakelen werd eerst de braakhamer, later de handbraak¹⁷⁷ en uiteindelijk de rolbraak gehanteerd. De gemechaniseerde rolbraak bestond uit twaalf paar gekartelde cilinders, waarmee 1000 tot 3000 kg vlas per dag kon worden gebrakeld. Uiteindelijk verdween dit werktuig met de intrede van de zwingelturbine in de twintiger jaren gaandeweg van het toneel¹⁷⁸. De zwingelturbine, enigszins simplistisch gesteld twee in elkaar draaiende trommels waar het gerote vlas al hangend doorheen werd geleid en in het midden verticaal gekeerd, werd reeds in 1857 ontworpen door de Italiaan Picciotto, maar de vroegste implementatie in België kwam er pas na een aantal aanpassingen vanaf 1925¹⁷⁹. In de decennia

¹⁷² B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 337.

¹⁷³ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 339.

¹⁷⁴ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 339.

¹⁷⁵ Om een armgasmotor in werking te stellen moest men cokes via een trechter in de vuurhaard gieten, waarna het vuur door middel van een handmolen kon worden aangewakkerd. (B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 343.)

¹⁷⁶ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 343-344.

¹⁷⁷ De braakhamer kan het best worden omschreven als een geribde houten blok vastgemaakt aan een gebogen steel van 80 tot 90 cm. De handbraak was minder primitief. Het bestond in principe uit twee delen: enerzijds een horizontaal rooster en anderzijds een houten balk met messen, met elkaar verbonden via scharnieren zodat het kon worden toegeklapt. Dit type brakelaar werd vanaf het tweede derde van de negentiende eeuw volledig verdrongen door de rolbraak. B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 294-304.

¹⁷⁸ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 302-309.

¹⁷⁹ Vooral de gebroeders Constant en Jozef Vansteenkiste, samen met zijn schoonbroer Jozef Vanmaercke-Boudry en de Izegemse constructeur Valère Paret, en de Oostrozebekenaar Maurice Soenens speelden een

daarna zou de turbine gestaag haar plaats in de zwingelarijen veroveren. De stermolens zouden overigens nooit helemaal uit beeld zou verdwijnen; zij bewezen hun diensten nu vooral bij het nazwingelen (i.e. perfectioneren van de kwaliteit) van het vlas¹⁸⁰.

3.2.2 Roten

Parallel met het industrialisatieproces van de zwingelarij, werden verscheidene pogingen ondernomen om het rootproces van haar ambachtelijke karakter te ontdoen¹⁸¹. De eerste proefnemingen met het warmwaterrotten werden gedaan door de Amerikaan Robert N. Schenk in Ierland (1846). Zijn systeem, het gieten van warm water in houten of cementen bakken geplaatst vlas, vormde voor het Leierotten geen bedreiging, aangezien het procedé nog onvolmaakt en te duur was. Desondanks werd het principe al snel toegepast op het Europese vasteland, o.a. door de vlasfabriek 'Merwede' (1855) in het Nederlandse Dordrecht, die evenwel een kort leven was beschoren; in 1858 besloot het bedrijf de boeken neer te leggen. De primaire reden waarom het warmwaterrotten eind negentiende eeuw geen ingang vond bij de conservatief ingestelde vlassers, wordt door Adriaan Linters aangegeven: *"de meeste nieuwe procédés werden vanuit nijverheidsmiddens gedacht, op fabrieksschaal, en dit was niet onmiddellijk de schaal waarop het vlassersbedrijf zich tot een stuk na de Eerste Wereldoorlog afspeelde – ze waren zeker niet compatibel met de tradities en de traditionele organisatie van het vlasbedrijf"*¹⁸². In België zelf vervulde Jules Van Mullem (Harelbeke, 1882/1884) een voortrekkersrol in het rationaliseren van het rootproces. Als eerste ontwierp hij een systeem dat de kwaliteit van het in de Leie geroott vlas kon evenaren. Bovendien werd het vervuild water niet geloosd in de rivier, kon de rootsnelheid nauwgezet worden gecontroleerd en werd er minder water verbruikt in vergelijking met voorgaande experimenten. Waarschijnlijk ging Van Mullems bedrijf door een gebrek aan kapitaal ten onder. Daarna trok Pieter Frans Jan Deswarte, een ondernemer uit Nieuwpoort¹⁸³, samen met de Franse ingenieur George Loppens, in 1892 naar Neerpelt om er een dergelijk vlasbedrijf op te richten. Na conflicten met de zinkfabriek van Overpelt omstreeks 1906 sloot ook deze fabriek haar deuren¹⁸⁴.

grote rol in de succesvolle doorbraak van de mechanische vlaszingelarij in de Leiestreek. B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 347-348.

¹⁸⁰ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 344-351.

¹⁸¹ Deze alinea is voor het leeuwendeel gebaseerd op Adriaan Linters' verhelderende artikel "De geur van welstand. Vlas rotten – tussen wetenschap, techniek en milieuhygiëne" in het tijdschrift *Erfgoed van Industrie en Techniek* (2008, 1: 42-54).

¹⁸² A. LINTERS, "De geur van welstand. Vlas rotten – tussen wetenschap, techniek en milieuhygiëne", in: *Erfgoed van Industrie en Techniek*, 17 (2008), 1, p. 45.

¹⁸³ Samen met Van Mullem had Deswarte in 1886 een consortium opgericht om de innovaties van de eerstgenoemde verder te kunnen toepassen. In 1895 verkreeg de vennootschap Loppens-Deswarte een patent op dit (licht aangepast) systeem in Frankrijk. Bron: A. LINTERS, "De geur van welstand", p. 47.

¹⁸⁴ A. LINTERS, "De geur van welstand", pp. 47-48. De fabriek teerde op de technologische vernieuwingen van Van Mullem en stelde rond 1898 een vijftigtal personen te werk, die grotendeels uit West-Vlaanderen

De uiteindelijke doorbraak kwam er met het systeem Vansteenkiste. Hoewel ook Constant Vansteenkistes eerdere pogingen tot de mechanisatie van het rootproces faliekant waren afgelopen – de ‘*Rouissages Belges, Legrand et Cie S.A.*’ met Vansteenkiste als directeur (te Beernem opgestart in 1906) draaide uit op een fiasco¹⁸⁵ – was de stichting van “zijn”¹⁸⁶ roterij in Wevelgem circa 1911 het signaal voor andere (welgestelde) vlassers om ook op de trein van de modernisering te springen. Vooral de lagere arbeidskosten en de uitschakeling van de wispelturige Leie bleken overtuigende argumenten om over te schakelen op het warmwaterroten.¹⁸⁷ Mijns inziens speelde wat Gertler als *closeness* betitelde eveneens een belangrijke rol. Dit concept heeft niet enkel betrekking op geografische nabijheid, maar ook op “*more frequent, effective and unplanned interaction, and more broadly, to encompass common language, modes of communication, customs, conventions and social norms*”¹⁸⁸. Toch zou het nog tot het ca. 1930 duren vooraleer het kunstmatig roten het Leieroten zou verdringen. Om het werk lichter te maken, werden de rootputten – die in eerste instantie bijna volledig onder de grond staken – geleidelijk aan bovengronds gebouwd. Eerst gebeurde dit halvelings met een opening bovenaan de rootbakken; later plaatste men ze helemaal boven de grond met een cirkelvormig gat in de zijwand. Deze opening met een diameter van circa 1 meter evolueerde uiteindelijk in een deuropening met een hangende schuifdeur die hermetisch gesloten kon worden¹⁸⁹.

3.3 De vlasvezelbereiding (1890-1955): een beknopte analyse

3.3.1 Aantal bedrijven¹⁹⁰

Hoewel de mechanisering de concentratie van arbeid en kapitaal in de hand werkte, werd de vlasbewerkingsnijverheid gedomineerd door een veelheid aan kleinschalige ondernemingen. Volgens

afkomstig waren. Hoewel de kwaliteit van het Neerpeltse vlas door de ‘York Street Flax Spinning Company’ als zeer goed bestempeld werd, kende de fabriek slechts een levensduur van een veertiental jaar. In 1907 werd het bedrijfsterrein te Neerpelt verkocht. (A. LINTERS, “De geur van welstand”, pp. 47-48.

¹⁸⁵ Niet alleen de argwaan van de ‘traditionele’ vlaswereld, maar ook slecht bestuur, zijn hier de oorzaak van (A. LINTERS, “De geur van welstand”, p. 49).

¹⁸⁶ Het perceel waarop de roterij werd gebouwd, was op 8 oktober 1911 verworven door zijn broer Jozef Vansteenkiste Budry (KADASTERARCHIEF BRUGGE, *Staat der eigendomsovergangen (model 223)*).

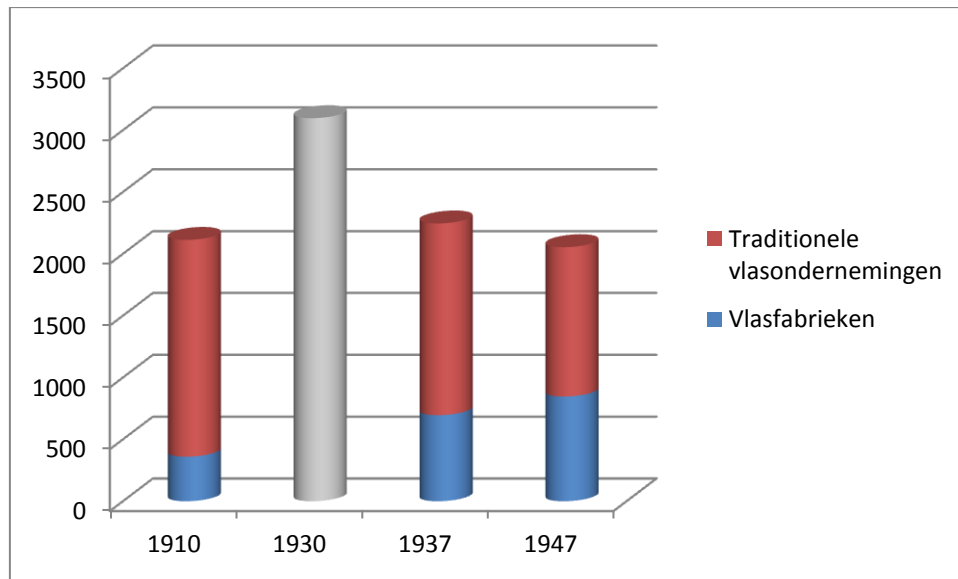
¹⁸⁷ A. LINTERS, “De geur van welstand”, p. 50. Overstromingen zoals deze van 1894, 1898 of 1925 konden de vlasnijverheid ernstige schade berokkenen. Zowel de hekkens in de Leie, als de vlaskapellen op de droogmeersen langs de rivier werden door het water meegesleurd. Voor een verdere (weliswaar sterk verhalende) beschrijving hiervan, zie B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 270-274.

¹⁸⁸ M.S. GERTLER, ““Being There”: Proximity, Organization, and Culture in the Development and adoption of Advanced Manufacturing Technologies”, in: *Economic Geography*, 71 (1995), 1, p. 1.

¹⁸⁹ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 278-284.

¹⁹⁰ Deze paragraaf is gebaseerd op de cijfers uit B. DEMASURE, *Over werk en mensen*, bijgevoegde CD-rom (met gegevens van de beroepentellingen 1846-1970, de West-Vlaamse bevolking van 1830-1970, de industrietellingen van 1846-1880-1910-1930-1937-1947-1961-1970 en de landbouwtellingen van 1846-1895-1929-1937).

de industrietelling van 1910, waren 2113 vlasbedrijfjes (met en zonder tewerkgesteld personeel) actief in het arrondissement Kortrijk¹⁹¹, waarvan het leeuwendeel eigenwerkers waren¹⁹². Ten gevolge van de gunstige economische conjunctuur eind jaren twintig, groeide dit getal verder aan tot 3097 anno 1930, om in 1937 – na de Wallstreet Crash – ongeveer terug te vallen tot het peil van een kwarteeuw eerder, nl. 2246 vlasinrichtingen¹⁹³. Na de Tweede Wereldoorlog zetten iets meer dan 2000 Zuid-West-Vlaamse vlasinrichtingen hun activiteiten voort¹⁹⁴. Grafisch kan dit als volgt worden voorgesteld¹⁹⁵:

Grafiek 17. Aantal vlasinrichtingen in het arrondissement Kortrijk gedurende de jaren 1910-1947 (Bron: verwerkte gegevens industrietellingen door B. DEMASURE, *Over werk en mensen*, bijgevoegde CD-rom).

¹⁹¹ B. DEMASURE, *Rapport sociaal-economische streekstudie*, p. 116.

¹⁹² P. DEBRABANDERE en N. MADDENS, *Ook hier zijn we groot geworden: het nijvere arrondissement Kortrijk 1890-1940*, Kortrijk, Kredietbank, 1985, p. 19.

¹⁹³ B. DEMASURE, *Rapport sociaal-economische streekstudie*, p. 116.

¹⁹⁴ Dit cijfer werd bekomen d.m.v. B. DEMASURE, *Over werk en mensen*, bijgevoegde CD-rom, excelbestanden "1947 HNT (bezoldigd en onbezoldigd) per arrondissement UITG" en "1947 HNT (bezoldigd) per gemeente ARCH".

¹⁹⁵ Voor 1910 werd een beroep gedaan op B. DEMASURE, *Over werk en mensen*, bijgevoegde CD-rom, excelbestand "1910 IT (atelier)". Alleen de bedrijven met mechanische aandrijving in het Kortrijkse werden in beschouwing genomen voor de berekening van de "vlasfabrieken". Voor de jaren 1930 en 1937 werden de cijfers overgenomen uit B. DEMASURE, *Rapport sociaal-economische streekstudie*, p. 116. Voor 1930 werd het onderscheid tussen grote en kleine ondernemingen niet gemaakt. Voor de cijfers van 1947 werden alle ondernemingen van de gemeenten in het arrondissement Kortrijk met de NACE-codes 16111, 16112 en 16113 samengeteld om het aantal "grote" vlasondernemingen te bekomen (Excelbestand "1947 HNT (bezoldigd en onbezoldigd) per arrondissement UITG"). De "inrichtingen zonder bezoldigd personeel" werden aangetroffen in het excelbestand "1947 HNT (bezoldigd) per gemeente ARCH".

Hoewel het cijfermateriaal voor 1910 enerzijds en 1937-1947 anderzijds op een andere leest is geschoeid¹⁹⁶, kan worden opgemerkt dat er in 1910 360 zwingelarijen met mechanische aandrijving waren, die arbeiders tewerkstelden; in 1937 was het aantal bedrijven met bezoldigd personeel aangegroeid tot grosso modo 700 en zelfs tot 847 in 1947. Dit had in eerste instantie geen (sterke) daling van het aantal zelfstandigen tot gevolg; hun aantal stabiliseerde zich tussen ca. 1550 en 1750. Pas na de Tweede Wereldoorlog werd hun positie aan het wankelen gebracht: in 1947 werd het aantal zelfstandigen nog op 1207 vastgesteld. André Dequae constateerde in 1938 terecht dat *“sedert het doorvoeren van de lauwwaterroterijen en het gebruiken der zwingelturbines, [...] er een sterke toename [van het aantal grote ondernemingen is] door een zekere concentratie in het bedrijf, zonder dat nochtans het getal zuiver familiale ondernemingen afgenomen is”*¹⁹⁷. Het relatieve terreinverlies van de eigenwerkers ging gepaard met een algemene inkrimping van het aantal bedrijfjes; wellicht speelden stijgende productiekosten, bevoorradingsmoeilijkheden en een daling van de vraag naar linnenproducten hen eerder parten dan dit het geval was bij de grotere fabrikanten¹⁹⁸.

3.3.2 Aantal vlasarbeiders

Indien het relatieve aantal tewerkgestelde personeelsleden onder de loep wordt genomen, komt vanzelfsprekend een heel ander beeld naar voor. Hoewel de absolute cijfers onder enig voorbehoud worden meegegeven en vergelijkingen tussen de verschillende nijverheidstellingen niet onproblematisch zijn¹⁹⁹, valt de dominantie van de “grote” vlasfabrieken uitgedrukt in tewerkgestelden (hetzij zelfstandigen, arbeiders, bedienden, patroons of familieleden) niet te

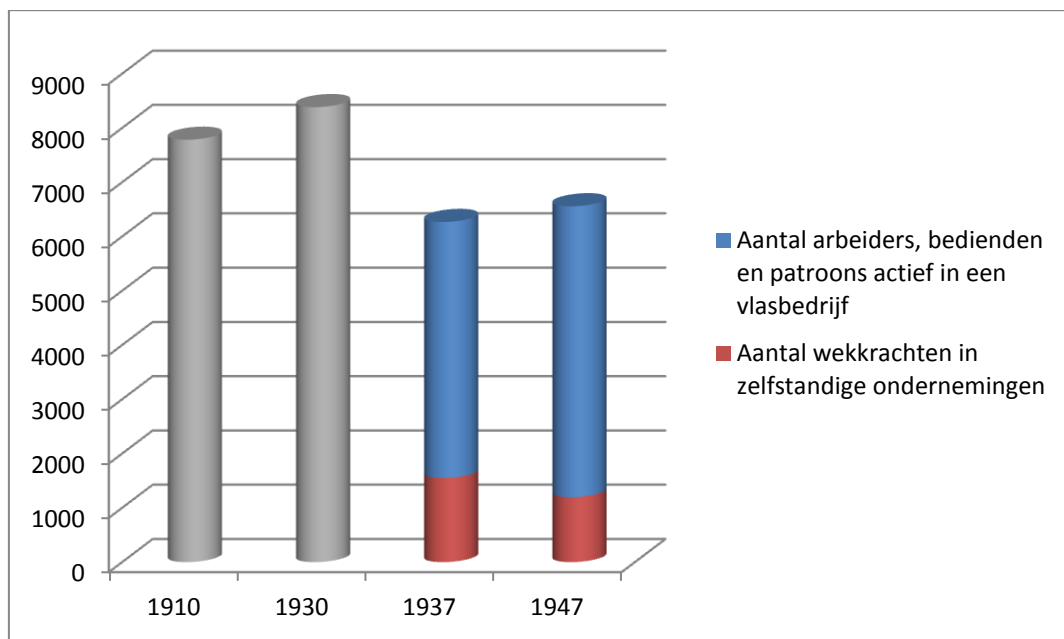
¹⁹⁶ Zo werd voor 1910 een onderscheid gemaakt tussen “thuis” en “atelier”, wat in 1937 en 1947 vervangen werd door “inrichtingen met en zonder bezoldigd personeel”; B. DEMASURE, *Over werk en mensen*, bijgevoegde CD-rom, excelbestanden.

¹⁹⁷ A. DEQUAE, *Enkele aspecten der vlasnijverheid*, pp. 60-63.

¹⁹⁸ A. VERHENNE, *65 jaar Belgisch vlasverbond*, p. 134.

¹⁹⁹ Vooreerst verschilde de handels- en nijverheidstelling van 1947 in opzet van de economische en sociale telling van 1937. Ingegeven door de crisis van de jaren dertig, besteedde de laatstgenoemde telling speciale aandacht aan werkloosheid, loonniveau enz. In 1947 werd daarentegen een gebouwen- en talen- en volkstelling ondernomen. Verder moet worden opgemerkt dat de telling van 1947 wel rekening hield met het aantal inrichtingshoofden van bedrijven, terwijl dit in 1937 niet het geval was. Desalniettemin stelde De Brabander dat de industrietellingen van 1937 en 1947 alles in oghenschouw genomen goed vergelijkbaar waren. Bij een vergelijking van de tellingen van 1937 en 1947 enerzijds en 1896 en 1910 anderzijds moesten volgens De Brabander twee reserves worden gemaakt. Ten eerste betrof het de definiëring van de “helpers”, die in 1910 werden beschouwd als “familieleden van het gezinshoofd, die hem gewoonlijk hielpen bij het uitoefenen van zijn beroep”; in 1937 had men het over “elke onbezoldigde persoon, die gewoonlijk voor een ander lid van het gezin werkt”. Een tweede probleem had betrekking op de classificatieschema’s. Terwijl in 1896/1910 het aantal inrichtingshoofden werden gepubliceerd, vormden in 1937/1947 de inrichtingen de basis. Verder waren de tellingen ook niet op hetzelfde moment van het jaar gehouden, wat voor seizoensgebonden industrieën een vertekend beeld kon opleveren. Voor meer info: zie G. DE BRABANDER, *de regionaal-sectoriële verdeling van de economische activiteit in België (1846-1979): een kritische studie van het bronnenmateriaal*. Leuven-Brussel, Nauwelaerts, 1984, pp. 161-163.

ontkennen. In 1947, bijvoorbeeld, werden op basis van de gegevensbank van Brecht Demasure 1197 “alleenstaande handarbeiders” geteld, tegenover 5360 werknemers en patroons in zgn. vlasbedrijven. Dit is een verhouding van 1:4.5.

Grafiek 18. Absolute aantal zelfstandige vlasarbeiders en patroons en werknemers actief in vlasbedrijven (1910-1947) in het arrondissement Kortrijk (Bron: verwerkte gegevens industrietellingen door B. DEMASURE, *Over werk en mensen*, bijgevoegde CD-rom)

Wat het interbellum betreft, kon tussen 1910 en 1930²⁰⁰ een stijging worden vastgesteld van 7783 naar circa 8300 vlasarbeiders in het arrondissement Kortrijk. In 1937 was het totale arbeiderskorps teruggelopen tot 6200, een aantal dat gehandhaafd bleef tot 1947. Dit was vooral het gevolg van een afname van het fabriekspersoneel van 6645 in 1910 tot ca. 5360 in 1947. Eerlijkheidshalve moet wel worden vermeld dat het onderscheid dat in 1910 werd gemaakt tussen huisnijverheid en tewerkstelling in “ateliers” in 1937 was vervangen door een dichotomie tussen inrichtingen met en zonder bezoldigd personeel²⁰¹. Het gelijkstellen van een zelfstandige met een thuisarbeider gaat evenwel niet helemaal op, hoewel kan worden vermoed dat tussen beide categorieën een grote overlap zal hebben bestaan. Daarnaast zorgde de subcategorie “helpers” in de nijverheidstellingen voor problemen door de vage omschrijving ervan²⁰².

Dit leidde wellicht tot een onderschatting van de tewerkstelling binnen de vlasveredelingssector. B. Dewaele en Y. Segers vermeldten voor het jaar 1900 een arbeiderskorps met een getalsterkte van 13.933 man, een aantal dat omstreeks 1930 nog verder was aangegroeid met ongeveer duizend

²⁰⁰ Voor deze jaren kon het onderscheid tussen zelfstandigen en in fabrieken tewerkgesteld personeel niet met zekerheid worden vastgesteld.

²⁰¹ B. DEMASURE, *Over werk en mensen*, bijgevoegde CD-rom, excelbestanden, op basis van de industrietelling van 1910-1930-1937-1947.

²⁰² G. DE BRABANDER, *De regionaal-sectoriële verdeling van de economische activiteit in België*, p. 66.

man²⁰³. De auteurs bemerkten echter dat “*vele vlasondernemingen [...] kleine familiebedrijfjes [waren], zonder ingeschreven personeel, zodat de werkelijke tewerkstelling nog hoger lag dan de cijfers aangegeven*”²⁰⁴. Verder waren ook beroepen als botenkoper, vlasverzender, machinebouwer of transporteur buiten beeld gehouden, wat een nog grotere onderschatting van de totale tewerkstelling met zich meebracht²⁰⁵.

Besluitend kunnen we stellen dat gemiddeld 10.000 werkkrachten hun brood verdienden in de vlasvezelbereiding. Na de Tweede Wereldoorlog kalfde dit aantal af tot 6500 man (1949); bevoorradingsmoeilijkheden en een verminderde vraag naar linnen waren hiervan de oorzaak. Bovendien zorgde de grote conjunctuurgevoeligheid van de sector, de afhankelijkheid van een goede of slechte oogst en de seizoensgebondenheid van de nijverheid ervoor dat de tewerkstelling binnen de vlasvezelbereiding voortdurend schommelde. Volgende opmetingen voor het jaar 1948 zijn een uitstekende weergave van het grillige tewerkstellingsverloop binnen de vlassector²⁰⁶:

1 januari 1948	1 april 1948	1 juli 1948	1 septemb. 1948	1 januari 1949
8186	7683	7516	7647	4360

Tabel 2. Aantal vlasarbeiders in 1948 (Bron: S.N., *Het vlas: de Belgische vlasvezelbereidingsnijverheid*, pp. 63-64).

3.3.3 Gemiddelde bedrijfsgrootte

In paragraaf 3.3.1 impliceerden we een indeling van de vlasinrichtingen in twee types – de kleine zelfstandige vlassers en de grotere fabrikanten die een aantal arbeiders tewerkstelden. Deze tweespalt weerspiegelde zich eveneens in punt 3.3.2²⁰⁷. Wanneer we het gemiddeld aantal werknemers per onderneming als de deling van het totaal aantal werkkrachten met de hoeveelheid ondernemingen in een bepaald jaar zouden berekenen, zouden we aldus een artificieel beeld verkrijgen die de dualiteit van kleine en grote vlasinrichtingen zou geringschatten. In 1937, bijvoorbeeld, werkten maar liefst 69% van de Kortrijkse en 63,52 procent Belgische vlasondernemingen zonder bezoldigd personeel. Wanneer het overige derde van naderbij wordt bekeken, kan trouwens worden vastgesteld dat 70,03 % van die bedrijven met minder dan vijf bezoldigde personeelsleden werkte. In globa stelde slechts 8,88 procent van de vlasinrichtingen

²⁰³ B. DEWAELE en Y. SEGERS, “De vlasnijverheid en de industrialisatie van de Leievallei, 1850-1960”, in: B. DE MEULDER, S. HOORNAERT en K. VAN HERCK, *Metamorfosen, een ruimtelijke biografie van de regio Kortrijk*, Brussel-Kortrijk, Dexia-Leiedal, 2010, p. 150.

²⁰⁴ B. DEWAELE en Y. SEGERS, “De vlasnijverheid en de industrialisatie van de Leievallei”, p. 150.

²⁰⁵ B. DEWAELE en Y. SEGERS, “De vlasnijverheid en de industrialisatie van de Leievallei”, p. 150.

²⁰⁶ S.N., *Het vlas: de Belgische vlasvezelbereidingsnijverheid*, pp. 63-64.

²⁰⁷ Het is voor de lezer ongetwijfeld al duidelijk geworden dat deze masterproef zich op de laatste categorie concentreert.

meer dan vijf arbeiders tewerk. Het “gemiddeld aantal werklieden per inrichting” bedroeg 5,1²⁰⁸. Wanneer wij geen onderscheid hadden gemaakt tussen de ondernemingen met en zonder bezoldigd personeel, had het gemiddeld aantal werknemers per bedrijf 2,7 bedragen²⁰⁹. Overigens werd het gemiddeld aantal personeelsleden in vlasfabrieken berekend op 5,2 voor 1910²¹⁰ en 6,33 anno 1947²¹¹. Men kan dus met recht en reden stellen dat de vlasfabriekjes als dusdanig geen monolithisch geheel vormden: enerzijds waren er talrijke zelfstandigen die hun vlas thuis bewerkten of machines huurden in een vlasfabriek, anderzijds waren er vermogende vlassers die zich de bouw van een dergelijk fabrieksgebouw konden veroorloven en minstens een tiental arbeiders tewerkstelden²¹².

²⁰⁸ *Economische en sociale telling van 27 februari 1937*, Brussel, Centrale dienst voor de statistiek, 1937, volume 2, pp. 106-108 en 168-169. De gegeven cijfer slaan enkel op de bezoldigde arbeiders. Noch de bedienden, noch de helpers worden in rekening gebracht. Wat betreft deze laatste categorie, is het niet altijd even duidelijk wat wel en wat niet wordt meegerekend. Zie ook B. DEMASURE, *rapport sociaal-economische streekstudie*, pp. 28 en 116. Met werkkrachten worden hier zowel patroons, arbeiders, bedienden als zelfstandigen bedoeld.

²⁰⁹ Berekend als het aantal zelfstandigen en het gezamenlijk personeel van de vlasbedrijven gedeeld door het aantal inrichtingen met en zonder tewerkgesteld personeel.

²¹⁰ Hier werd enkel de tewerkstelling van de ateliers opgenomen. B. DEMASURE, *Over werk en mensen*, bijgevoegde CD-rom, excelbestand “1910 IT (atelier)”.

²¹¹ Dit resultaat werd bekomen door het aantal personeelsleden en patroons te delen door het totale aantal inrichtingen met bezoldigd personeel. Zie databank B. DEMASURE, *Over werk en mensen*, bijgevoegde CD-rom, excelbestand “1947 HNT (bezoldigd) per gemeente ARCH”.

²¹² A. DEQUAE, *enkele aspecten der vlasnijverheid*, pp. 60-66.

3.3.4 Exportcijfers

Het eindproduct dat (veelal) aan de spinnerijen werd afgeleverd, was bewerkt vlas – hetzij gezwingeld, gehegeld, spinklaar²¹³ of breekvlas²¹⁴, hetzij zogenaamde klodden²¹⁵. De prijsvorming ervan kon binnen één kalenderjaar sterk fluctueren, onder meer door (a) een plotse stijging of inkrimping van het aanbod, (b) het feit dat vlassers hun prijzen bepaalden op basis van geruchten (vooral m.b.t. de geldende prijzen op de vlasmarkt) en (c) de onstandvastigheid van de vraag naar gezwingeld vlas. Bovendien hadden de botenkopers – de schakel tussen de vlassers enerzijds en de “commissionnaires” of vlasverzenders die in dienst van de spinnerijen werkten anderzijds – er de merkwaardige gewoonte op nagehouden om de verkoop slechts als voorwaardelijk te beschouwen: wanneer de kwaliteit van een levering niet voldeed, mocht deze door de verzender zonder meerkost of verantwoording aan de botenkoper worden teruggegeven, een praktijk die niet zelden aanleiding gaf tot misbruiken²¹⁶.

Jan.	Feb.	Maa.	Apr.	Mei	Jun.	Jul.	Aug.	Sep.	Okt.	Nov.	Dec.	GEM.
929	852	826	826	788	755	715	668	815	973	1196	1480	902

Tabel 3. Groothandelsprijzen in BEF voor 5 vlasproducten voor het jaar 1939 (Maes, *Het vlas*, p. 81) [april 1914 = 100]

Voor 1939, bijvoorbeeld, konden per maand de volgende groothandelsprijzen voor “vijf vlasproducten”²¹⁷ worden geregistreerd:

Vooraf tijdens het laatste kwartaal kenden de prijzen een forse groei, wat ongetwijfeld kan worden verklaard door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, waardoor de productie van linnen uniformen e.d. moest worden opgedreven, en er aldus een groeiende vraag naar vlasvezel was²¹⁸. Behalve deze korte termijnschommelingen was er tevens een structurele prijsstijging: tussen april 1914 en april 1939 waren de groothandelsprijzen in de vlassector meer dan verachtvoudigd²¹⁹.

²¹³ Het verschil tussen gehegeld vlas en spinklaar vlas ligt erin dat spinklaar vlas is gekaard. *Elektronische correspondentie met Kris Vlaeminck, wetenschappelijk medewerker Vlasmuseum*, 27.06.2013.

²¹⁴ Slecht gebrakeld vlas. A. ADRIAENSSENS, *Bethune et fils*, in: <http://www.ethesis.net/bethune/bethune_deel_I_hfst_1.htm>, geraadpleegd op 02.08.2013.

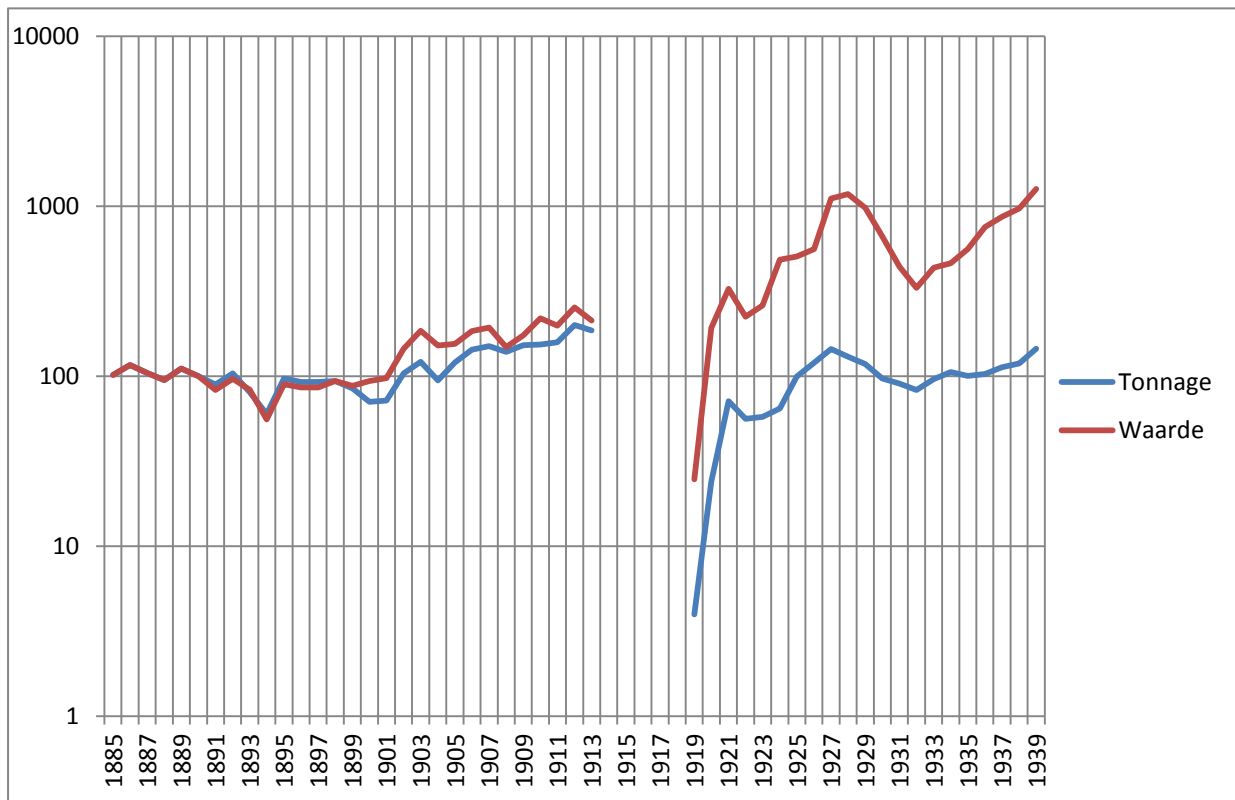
²¹⁵ De korte vezels (10 à 15 cm). B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 364.

²¹⁶ G. GHEKIERE, *Structuurproblemen in de vlasvezelbereidingsnijverheid*, Leuven, onuitgegeven verhandeling KULeuven, 1959, pp. 25-26.

²¹⁷ Over welke producten het precies ging, werd door Maes niet nader bepaald.

²¹⁸ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 25.

²¹⁹ P. MAES, *Het vlas in de economische structuur van België*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, 1942, p. 81.

Grafiek 19. Export (tonnage en waarde) van Belgische vlasvezels (1885-1939) [1890 = 100] (Bron: D. DEGREVE, *Le commerce extérieur de la Belgique*, pp. 224-227).

Het spel tussen vraag en aanbod bepaalde vanzelfsprekend niet enkel de prijs van het bewerkte vlas, maar ook het tonnage geëxporteerd vlasvezels. Inderdaad was de (Zuid-West-Vlaamse) vlasvezelbereidingsnijverheid sterk exportgericht²²⁰. Lazarkevitch omschreef de functie van België als draaischijf voor de productie van en handel in spinklare vezels treffend: “*la Belgique travaille le lin de son propre pays et celui des pays voisins: France, Hollande, Irlande; on peut dire qu’elle est le centre de la préparation de la filasse de lin pour l’Europe occidentale*”²²¹. Van dit vlas was ongeveer 80 à 90 % bestemd voor het buitenland²²²; met name de Britse spinnerijen wisten het Kortrijkse vlas sterk te appreciëren²²³. Daartegenover stond dat 85 à 90 procent van de vlasvezels verbruikt door de Belgische spinnerijen van Russische afkomst was; de meer kwalitatieve Belgische vezels hadden slechts een aandeel van 5%²²⁴.

Het Kortrijkse vlas was dus een gegeerd exportproduct. Aan de hand van de exportcijfers kon dus ten dele de economische toestand van de vlasvezelbereiding worden afgelezen. Hierop kunnen enkele kritieken worden geleverd. Vooreerst moet worden opgemerkt dat – abstractie gemaakt van

²²⁰ F.X. VAN HOUTTE, *L’évolution de l’industrie textile*, pp. 109-110.

²²¹ N.A. LAZARKEVITCH, *Le lin*, p. 272.

²²² V.E.V. *Het Vlaams bedrijfsleven*, p. 204.

²²³ S.N., *Het vlas: de Belgische vlasvezelbereidingsnijverheid*, p. 87.

²²⁴ N.A. LAZARKEVITCH, pp. 304-306.

de niet-uitgevoerde vlasvezels – de exportopbrengsten niet integraal naar de vlasbewerkers vloeiden; ook de botenkopers, verzenders en transporteurs leefden van de vlashandel. Vermits het hier geenszins de bedoeling is de omzet van Belgische vlasverwerkingssector te reconstrueren, kan aan deze opmerking grotendeels voorbij worden gegaan. Een tweede, meer fundamentele, bemerking heeft betrekking op het feit dat een grotere hoeveelheid uitgevoerd vlas niet automatisch meer winst betekende voor de sector²²⁵. Ten slotte moet er rekening mee worden gehouden dat de datareeks de geaggregeerde gegevens bevatte van zowel strovlas, klodden, gekamd vlas als gezwingeld vlas²²⁶. Ondanks deze restricties, bleven de bloei- en crisisperiodes binnen de vlasindustrie goed waarneembaar op beide grafieken, die bovendien zeer sterke gelijkenissen vertoonden.

De Lange Depressie, die de wereldeconomie sedert 1873 in haar greep had²²⁷, kende voor de vlasvezelbereiding ogenschijnlijk een uitloper tot vroeg in de twintigste eeuw. Vanaf 1902 kende de vlasexport een ware expansie van 102.391 ton uitgevoerd vlas naar 196.014 ton geëxporteerde vlasvezels in 1913. Deze hausse was evenwel van korte duur. Tijdens de oorlogsjaren 1914-1918 viel de vlasvezelbereiding langs de Leieboorden bijna volledig stil, waardoor na de Eerste Wereldoorlog de vlasnijverheid en -handel vanaf nul moest heropgestart worden. In de eerste jaren scheen de vlasvezelbereiding zich vlug te herstellen, maar deze euforie maakte al snel plaats voor pessimisme. Na 1921 stelden de exportcijfers immers teleur: de uitvoer viel in twee jaar tijd terug tot 22.740 ton. Deze stagnatie was echter van korte duur, aangezien in 1927 alweer een vlasuitvoer van 57.140 ton werd opgemeten. Dit was nagenoeg hetzelfde cijfer als in 1939: dit betekent dat – in exportcijfers uitgedrukt – de crisis van de jaren dertig reeds voor de Tweede Wereldoorlog overwonnen was²²⁸. Opnieuw kunnen de toegenomen internationale spanningen als verklarende factor worden ingeroepen, vermits vlasvezels in allerhande militaire equipage werd verwerkt²²⁹.

In de eerste helft van de jaren vijftig kende de vlasvezelbereiding nog één bloeiperiode, niet toevallig ten tijde van de Korea-Oorlog en de Suezcrisis. Daarna trad een periode van verval in. De prijs van gezwingeld vlas daalde van 40,38 BEF/kg in 1947 tot 29,88 BEF/kg tien jaar later.

²²⁵ Daniel Degreve berekende de exportresultaten van het bewerkte vlas voor de periode 1835-1913 en 1919-1924 op basis van gekamd vlas, strovlas (afval en korte vlasvezels inbegrepen); voor de tijdspanne 1925-1939 werden “lin brut, en paille, même roui”, gezwingeld vlas, gekamd vlas en klodden meegerekend. Zie: D. DEGREVE, *Le commerce extérieur de la Belgique, 1830-1913-1939: présentation critique des données statistiques, vol 1a*, Brussel, Paleis der Academiën, 1982, pp. 224-227 (Histoire quantitative et développement de la Belgique au XIXe siècle, 5).

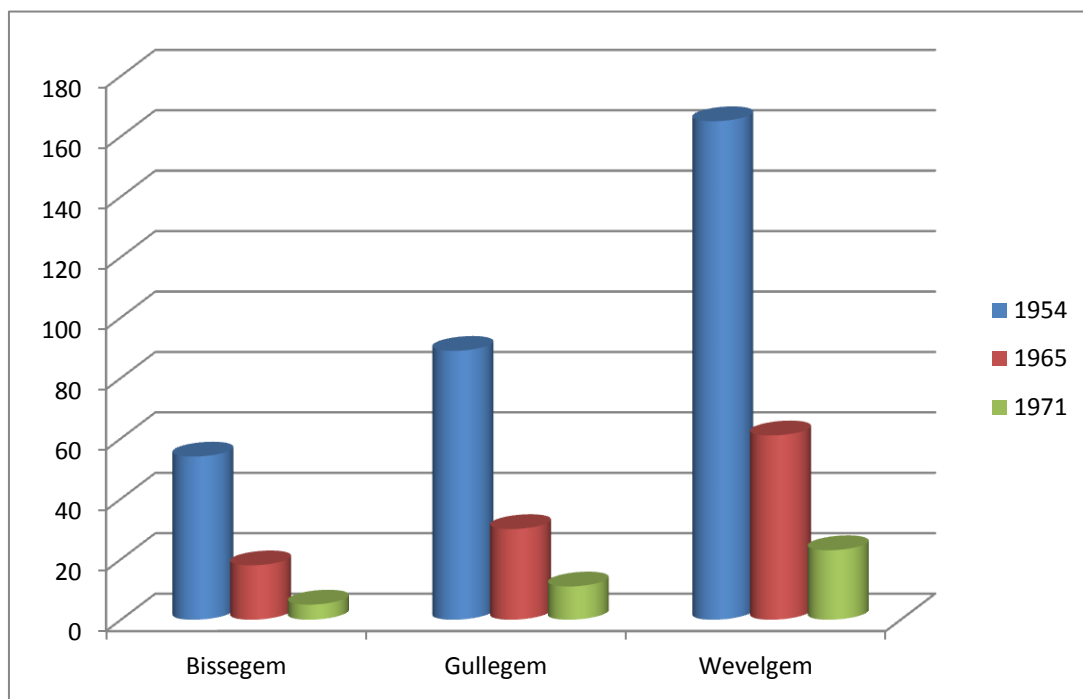
²²⁶ D. DEGREVE, *Le commerce extérieur de la Belgique*, p. 224.

²²⁷ E. WITTE, J. CRAEYBECKX en A. MEYNEN, *Politieke geschiedenis van België: van 1830 tot heden*, Antwerpen, Standaard uitgeverij, 2005, p. 67.

²²⁸ De import en transit van vlasvezels volgde een sterk gelijkmatig patroon (alleen kende de transit tussen 1890 en 1913 een daling), D. DEGREVE, *Le commerce extérieur de la Belgique*, pp. 225-227.

²²⁹ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 25.

Daarenboven stegen de (arbeids)kosten, o.a. door het invoeren van de 45-urenweek. De oorzaken van de crisis kunnen waren drieërlei: ten eerste was er het onevenwicht in het groeiende aanbod en de stagnerende vraag, waardoor de vasprijzen daalden. Bovendien dumpte de Sovjet-Unie haar vlas op Europese markt, wat de instorting van de prijzen tot gevolg had. In derde instantie was er het Frans protectionisme, wat de Belgische export van vlasvezels danig verhinderde²³⁰. Ook de toenemende concurrentie van synthetische vezels plaatsten het vlas steeds meer in de verdrrukking²³¹. Dit leidde ertoe dat vele vlassers zich op aanverwante nijverheden – zoals de spaanplatenbedrijvigheid²³² – gingen toeleggen, wat een exodus uit de vlassector met zich meebracht. We laten de cijfers hier voor zich spreken:

Grafiek 20. Aantal vlassers verbonden aan het ABV in de jaren 1954-1965-1971 (bron: AABV, ledenlijsten)

3.4 Geografische spreiding

Bovenstaande cijfergegevens besloegen meestal het gehele koninkrijk, aangezien zij werden opgesteld door de nationale overheid. Het moge echter duidelijk zijn dat Zuid-West-Vlaanderen (hier opgevat als de arrondissementen Kortrijk, Roeselare en Tielt²³³) binnen de Belgische grenzen en

²³⁰ G. GHEKIERE, *Structuurproblemen in de vlasvezelbereidingsnijverheid*, pp. 29-33.

²³¹ A. VERHENNE, *65 jaar Belgisch vlasverbond*, p. 180.

²³² Spaanplaten zijn "tot platen gevormd (bouw)materiaal, verkregen uit kleine stukjes hout [i.e. van de vlasstengel] of van een houtachtig product, door een organisch bindmiddel onder druk aaneengekleit". G. GEERTS en C.A. DEN BOON, red., *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal*, p. 3135.

²³³ Het arrondissement Kortrijk (vóór 1963) omvatte de (voormalige) gemeenten Menen, Lauwe, Wevelgem, Gullegem, Moorseele, Kortrijk, Bissegem, Marke, Aalbeke, Belleghem, Heule, Kooigem, Rollegem, Moeskroen, Herseeuw, Dottenijs, Luigne, Kuurne, Harelbeke, Hulste, Bavikhove, Deerlijk, Zwevegem, Heestert, Otegem, Sint-Denijs, Moen, Spiere, Helkijn, Avelgem, Waarmaarde, Bossuit, Kerkhove, Outrijve, Anzegem, Vichte, Gijzelbrechtegem, Ingooigem, Kaster, Tiegem, Waregem, Beveren-Leie, Desselgem en Sint-Eloois-Vijve. De

daarbuiten het kloppende hart van de vlasvezelbereiding was. Bernard Musyck, geïnspireerd door Alfred Marshall, beschouwde het zuiden van West-Vlaanderen in die zin als een *industrial district*, i.e. “the idea that geographical proximity and sectoral specialisation could create a particular economic advantage for certain regions”²³⁴. De kleinere transactiekosten vereenvoudigden de accumulatie van know-how en de diffusie van innovaties²³⁵. Inderdaad is het zo dat reeds in 1856 42 % van de tewerkstelling in de vlasvezelbereiding geconcentreerd was langs de Leieoevers. Circa 1900 was het aandeel van de Leiegemeenten zelfs gestegen tot 64 procent van het landelijke totaal. Ondanks de voortschrijdende industrialisatie van de vlasbewerking bleef het Zuid-West-Vlaamse overwicht intact. In 1947, toen van Leieroten al enkele jaren geen sprake meer was, namen de arrondissementen Kortrijk, Roeselare en Tielt 98 % van de rootcapaciteit voor hun rekening. Ook wat betreft het zwingelen bezaten zij een quasi-monopolie: 96 % van alle zwingelturbines waren in bezit van een Zuid-West-Vlaams vlasbedrijf²³⁶. Ondertussen had er wel een interne verschuiving van het zwaartepunt plaatsgevonden. Voor 1914 was de streek tussen Komen en Kortrijk het dominante vlasbewerkingscentrum. Reeds in de pre-industriële periode was er langs de Grensleie een intensieve (illegale) vlashandel waar te nemen²³⁷. Vanaf de Eerste Wereldoorlog breidde het gebied zich uit naar de gemeenten ten oosten van Kortrijk, die minder te lijden hadden onder de oorlogsomstandigheden. Een tiental jaar later, toen het warmwaterroten het monopolie van de Leieroot definitief beëindigde, werd hier nog een derde zone, te situeren binnen de driehoek Kortrijk-Roeselare-Tielt, aan toegevoegd. Vooral de dorpen gelegen langs de Mandel en de Heulebeek wierpen zich op als nieuwe vlasdorpen²³⁸. Desalniettemin bezaten de “oude” vlasgemeenten in 1941 circa een derde van de West-Vlaamse rootcapaciteit²³⁹.

gemeenten Roeselare, Rumbeke, Oekene, Beveren(-Roeselare), Staden, Oostnieuwkerke, Westrozebeke, Hooglede, Gits, Lichtervelde, Ingelmunster, Izegem, Emelgem, Kachtem, Ledegem, Rollegem-Kapelle, Sint-Eloois-Winkel, Moorslede, Dadizele en toentertijd eveneens Ardoos en Koolkamp maakten deel uit van het arrondissement Roeselare. Het arrondissement Tielt had de volgende gemeenten binnen haar grenzen: Wingene, Zwevezele, Ruiselede, Tielt, Schuiferskapelle, Aarsele, Kanegem, Dentergem, Markegem, Oesegem, Wakken, Wielsbeke, Ooigem, Sint-Baafs-Vijve, Oostrozebeke, Meulebeke, Pittem en Egem. Zie ook <<http://www.vrijwilligersrab.be/nl/node/399>>, geraadpleegd op 05.05.2013.

²³⁴ B. MUSYCK, *Autonomous industrialisation in South West Flanders*, Brighton, onuitgegeven doctoraatsverhandeling University of Sussex, 1993, p. 11.

²³⁵ B. MUSYCK, *Autonomous industrialisation in South West Flanders*, p. 11.

²³⁶ B. DEWAELE en Y. SEGERS, “De vlasnijverheid en de industrialisatie van de Leievallei”, p. 150.

²³⁷ E. SABBE, *De Belgische vlasnijverheid, deel II*, pp. 108-118.

²³⁸ B. DEWAELE en Y. SEGERS, “De vlasnijverheid en de industrialisatie van de Leievallei”, pp. 151-153.

²³⁹ Bissegem, Gullegem, Heule, Komen, Kortrijk, Lauwe, Marke, Menen, Wervik en Wevelgem waren in 1941 samen goed voor een rootcapaciteit van 21278 m³. Op dat moment bedroeg de totale rootcapaciteit in West-Vlaanderen 68673 m³. *Onze vlasvezelbereiding: jaarboek*, pp. 511-514.

Een tweede dichotomie binnen de vlasnijverheid situeerde zich op de breuklijn tussen stad en platteland²⁴⁰. De vlasvezelbereiding was zonder twijfel een plattelandsnijverheid. Van alle (12683) geregistreerde zwingelmolens in 1941 waren er 11832 op het platteland terug te vinden. Dit is 93,3 procent van het totale aantal Belgische zwingeltuigen. Wat betreft zwingelturbines en warmwaterroterijen vertegenwoordigde het platteland resp. 92,3 en 92,5 % van het totaal²⁴¹. De stad, meer bepaald Kortrijk, fungeerde vooral als dienstencentrum. Op de maandagse vlasbeurs werden contacten gelegd, nieuwe technieken voorgesteld en werden de vlashandelaars (in het vlasjargon *botenkopers* genoemd) betaald. De handelstransacties zelf gebeurden evenwel op de wekelijkse vlasmarkten in enkele regionale centra. Ten westen van Kortrijk waren dit Wevelgem en in mindere mate Bissegem. In het oosten profileerden vooral Kuurne, Desselgem en Beveren-Leie zich als handelskernen²⁴². Aldus ontstond in het zuiden van West-Vlaanderen een uitgekiend netwerk van rurale vlasfabrikanten, die hun gezwingeld vlas verkochten aan botenkopers die voornamelijk in de bovengenoemde centra resideerden²⁴³. Op hun beurt verkochten zij het vlas aan exportagenten en commissionairs²⁴⁴, die hun standplaats in Kortrijk hadden en er de (meestal buitenlandse) spinnerijen vertegenwoordigden. Hoewel Kortrijk zelf dus nauwelijks vlasbedrijven huisvestte, speelde de stad wel een cruciale rol als knooppunt dat zowel geld-, goederen- als informatiestromen tussen Zuid-West-Vlaanderen en de internationale markt reguleerde.

²⁴⁰ Het hier veronderstelde onderscheid berust niet op demografische, economische of institutionele, maar enkel op juridische gronden. De gemeenten binnen ons studiegebied die door K.B. tot stad werden verheven (voor 1955) zijn de volgende: Kortrijk, Roeselare, Tielt, Menen en Izegem. Dezelfde opmerking werd gemaakt door B. DEMASURE, Rapport sociaal-economische streekstudie, p. 22.

²⁴¹ *Onze vlasvezelbereiding: jaarboek*.

²⁴² D. VELGHE, "De vlasindustrie in de streek van de Leie en de Mandel", in: *In de Steigers*, 15 (2008), 2, p. 33.

²⁴³ Hun 'botekamers' waren dichtbij elkaar gelegen, meestal in de stationsbuurt van de dorpen of langs drukke invalswegen (voornamelijk de steenwegen Kortrijk-Ieper en Kortrijk-Gent). B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 388.

²⁴⁴ Het verschil tussen beiden ligt in het feit dat exportagenten exporthuizen vertegenwoordigden. Zij waren verbonden aan één spinnerij. Commissiehuizen daarentegen werkten op bestelling. B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 388.

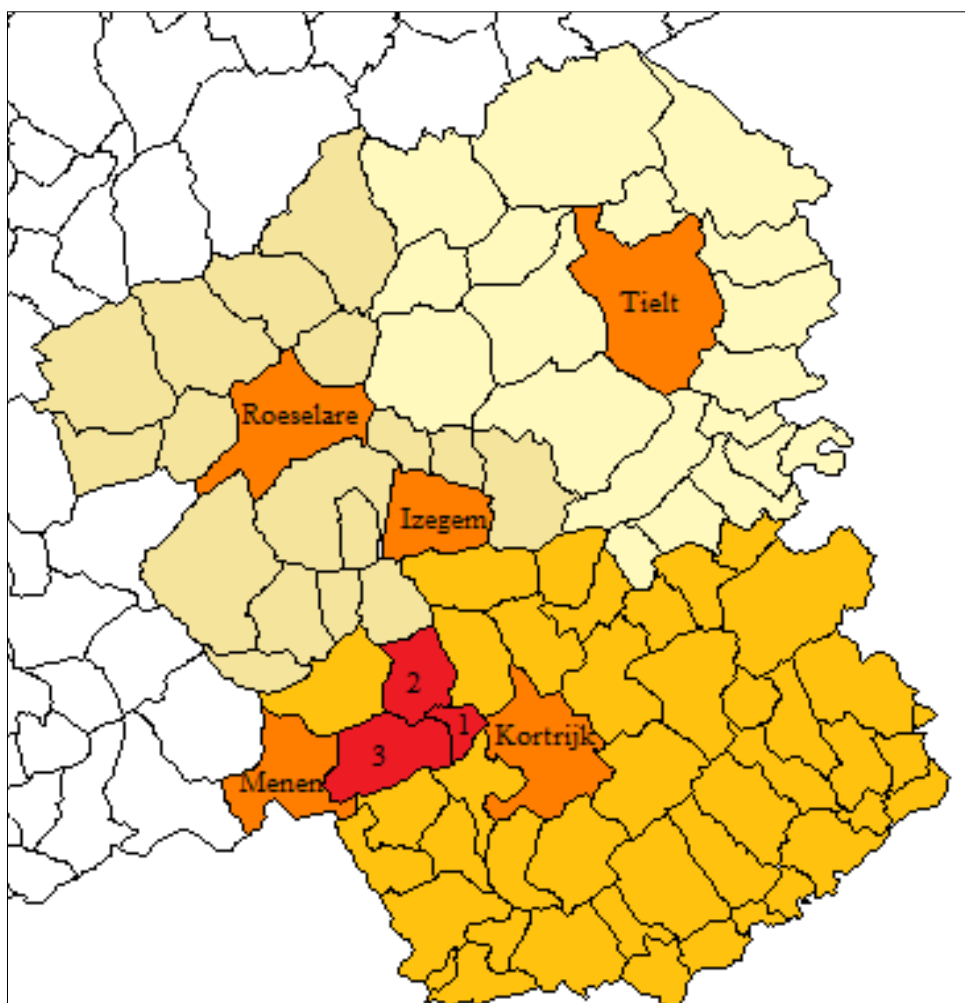
4. Geografische en historische situering van de bestudeerde dorpen

4.1 Geografische situering

4.1.1 Ligging

De gemeenten Bissegem, Gullegem en Wevelgem zijn drie aaneengrenzende gemeenten, gelegen in het zuiden van West-Vlaanderen, meer bepaald in het arrondissement Kortrijk, binnen een straal van zes kilometer ten westen van de stad zelf. Tevens maakt Bissegem sinds 1977 deel uit van de gemeente Kortrijk, terwijl Gullegem en Wevelgem (samen met Moorsele) gefusioneerd werden tot de gemeente Wevelgem. Behalve aan Gullegem en Wevelgem grenst Bissegem in het noordoosten aan Heule, in het oosten aan Kortrijk en in het zuiden aan Marke. Wevelgem grenst dan weer aan Moorsele in het noorden, Marke en Lauwe in het zuiden en de stad Menen in het westen. Gullegem ten slotte heeft als buurgemeenten (Bissegem en Wevelgem daargelaten) Sint-Elooïis-Winkel, Heule en Moorsele²⁴⁵.

²⁴⁵ W. PEIRSEGAELE, *Atlas van alle Westvlaamse gemeenten van rond 1960*, Zedelgem, Heemkundige kring Pastoor Ronse, s.d.

Figuur 1. De ligging van Bissegem (1), Gullegem (2) en Wevelgem (3) in het zuiden van West-Vlaanderen voor de fusieoperatie van 1976 (Bron basiskaart: Demasure, Rapport sociaal-economische streeksutdie, p. 183)

4.1.2 Geografie en hydrografie

Aangezien de roterijen, die in dit hoofdstuk zullen worden besproken, voor hun werking afhankelijk waren van waterlopen, bespreek ik hier kort de voornaamste geografische en hydrografische karakteristieken van de bestudeerde dorpen. Alle drie gemeenten zijn gelegen op de linkeroever van de Leie, in de vallei van deze rivier. Deze vallei wordt omzoomd door een steilrand met een hoogteverschil van gemiddeld 15 tot 20 meter. Binnen de onderzochte regio situeert deze heuvelrug zich in het noordoosten van de gemeente Gullegem, waar het hoogste punt ca. 40 meter boven de zeespiegel uitsteekt. In het zuiden van de bestudeerde regio, daarentegen, situeert zich de alluviale vlakte van de Leie, die zich uitstrekt over maximaal 400 meter. Deze Leiemeersen worden afgelijnd door een hoogtelijn van ca. 12,5 meter boven de zeespiegel²⁴⁶. Tussen de kleiige heuvelrug

²⁴⁶ N. MADDENS, *De geschiedenis van Kortrijk*, p. 2 en <<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/21884>>, geraadpleegd op 04.04.2013. In de rest van de gemeente is het landschap licht golvend (20-25 meter).

in het noorden en het alluvium van de Leie (die de zuidelijke grens van onze onderzoeksregio vormt), is de ondergrond hoofdzakelijk zandlemig²⁴⁷.

De belangrijkste vertakkingen van de Leie zijn de Heulebeek en de Neerbeek. Laatstgenoemde loopt van west naar oost doorheen de gemeenten Wevelgem en Bissegem en mondt in de Leie uit op Bissegems grondgebied. De Heulebeek stroomt in dezelfde richting, maar ontspringt in Beselare en mondt te Kuurne uit in de Leie. Deze beken hebben nog talrijke kleinere aftakkingen, die vooral dienst deden ter bevoorrading van omwallingen en afwatering van akkers²⁴⁸.

4.2 Historische situering

4.2.1 Historische schets van de drie dorpen²⁴⁹

De oudste vermelding van Bissegem ("Bucingehim") kwam voor in een charter van de Gentse Sint-Pietersabdij (d.d. 964). Het dorp, dat tot het einde van de negentiende eeuw niet meer dan enkele honderden inwoners telde, is waarschijnlijk ontstaan nabij de samenvloeiing van de Leie en de Neerbeek, waar ook sporen van een midden-neolitische nederzetting terug zijn gevonden. Ook tijdens de metaaltijd – meer bepaald de bronstijd – bleef dit gebied bewoond, zo bewijst de vondst van een graf uit de urnenveldencultuur. Ten gevolge van de algemene bevolkingsgroei in de hoge middeleeuwen, kan worden verondersteld dat de bewoning zich meer centraliseerde. In dezelfde periode werd een kerk opgericht²⁵⁰. Deze kerk werd in de negentiende eeuw – toen Bissegem ten gevolge van de bloeiende vlasindustrie een ongekende bloei doormaakte – herbouwd, waardoor de dorpskern meer noordwaarts kwam te liggen langs steenweg Kortrijk-Menen-leper (aangelegd in 1713²⁵¹). Daarnaast vonden nog een aantal grote infrastructuurwerken plaats, zoals de aanleg van de spoorweg Kortrijk-Poperinge (1854²⁵²), met halte in Bissegem en de steenweg Bissegem-Gullegem,

²⁴⁷ S. HOORNAERT, "Het natuurlijke landschap van ijstijd tot heden", in: B. DE MEULDER, S. HOORNAERT en K. VAN HERCK, *Metamorfosen, een ruimtelijke biografie van de regio Kortrijk*, Brussel-Kortrijk, Dexia-Leiedal, 2010, p. 72.

²⁴⁸ Voor Wevelgem zijn dat de Tolbeek, de Neerbeek, de Perremeerschbeek, de Stierbeek (of Sterrebeek), de Stampkotbeek, de Hellebeek, de Reynsakkerbeek, de Kloefhoekbeek, de Driekoningenbeek en de Kruishoekbeek. Bissegem telt naast de Neerbeek nog een tweetal beken: de Hellebeek en de Schoonwaterbeek. Ten slotte telt ook Gullegem – naast de Heulebeek – een aantal waterlopen, zijnde de Steenbeek, de Bankbeek, de Stampkotbeek, 't Hogebeek, de Schoonwaterbeek en de Aardappelbeek. Zie: <<https://inventaris.onroerendergoed.be/dibe/geheel/21883>>, geraadpleegd op 23.07.2013 en <<https://inventaris.onroerendergoed.be/dibe/geheel/21884>>, geraadpleegd op 23.07.2013.

²⁴⁹ Voor zover bekend was geen van de besproken dorpen onderwerp van een dorpsmonografie, de "histoire de Wevelghem" (1890) van Alphonse Coulon buiten beschouwing gelaten.

²⁵⁰ <<https://inventaris.onroerendergoed.be/dibe/geheel/21797>>, geraadpleegd op 24.07.2013.

²⁵¹ B. DEMASURE, Rapport sociaal-economische streekstudie, p. 46.

²⁵² B. DEMASURE, Rapport sociaal-economische streekstudie, p. 61.

die de Gullegemse vlassers vanaf 1872 vlotter toegang gaf tot het nationale spoornetwerk en de Leie²⁵³. Een buurtspoorweg kwam er pas in 1912²⁵⁴.

Wevelgem werd in de bronnen pas een eerste maal voor in 1197. Desondanks is de gemeente waarschijnlijk ontstaan uit een vijfde-eeuwse Frankische nederzetting op de linkeroever van de Leie. Ook sporen uit de Keltische en Romeinse periode werden teruggevonden. Gedurende de hoge middeleeuwen ontwikkelden dorp en parochie zich verder, en in 1241 ging de Moorseele cisterciënzerabdij zich vestigen langs de oevers van de Leie. De “Guldenbergabdij” bleef er gevestigd tot het einde van Ancien Regime. Het dorp ontwikkelde zich als een straatdorp langs de weg Menen-Kortrijk. Deze weg werd heraangelegd als steenweg in 1713 en doorkruiste ook de gemeente Bissegem. Gedurende de negentiende eeuw nam de bebouwing – opnieuw onder invloed van de vlasnijverheid – toe langs de uitvalswegen naar Roeselare en Gullegem. Dit was eveneens het geval voor de weg naar Lauwe, die weliswaar pas in 1868 werd aangelegd. Voordien stond Wevelgem enkel in verbinding met de rechteroever van de Leie d.m.v. een veerdienst. Vijftien jaar eerder werd Wevelgem – net als Bissegem – reeds per spoor ontsloten. Gekneld tussen de spoorlijn Kortrijk-Poperinge en de steenweg Menen-Kortrijk werd tijdens de Eerste Wereldoorlog ook nog een vliegveld ingeplant. Behalve de dorpskern zelf bevonden zich op Wevelgems grondgebied nog enkele kleinere bewoningskernen, zoals de Kijkuithoek, de Kruishoek, de Posthoornhoek, de Ellenhoek, de Vinkhoek en de Wijnberghoek²⁵⁵. Samen met de hoeven buiten de dorpskom werkte dit de versnippering van de open ruimte in de hand.

De dorpskern van Gullegem, ten slotte, ontwikkelde zich reeds voor 1100 in een meander op de rechteroever van de Heulebeek. Ook hier werden enkele prehistorische vondsten gedaan, met zowel voorwerpen uit het midden-neolithicum als een Keltisch brandgraf. Daarnaast werd een bronzen munt uit de regeerperiode van Trajanus aangetroffen. In 1066 werd voor het eerst melding gemaakt van een dorpskerk. “Het Neerhof”, het foncier van de heer van Hondschote, werd reeds bewoond in 1356. Ten noorden ervan richtte de heer ca. 1650 een schepenbank op. Ten zuiden ervan werd eind 17^e eeuw een kasteel opgetrokken. Naast de dorpskern van Gullegem, ontwikkelde zich in het noorden van haar grondgebied een gehucht met een eigen kapel: Sint-Eloois-Winkel. In 1747 verkreeg “Winkel-Kapelle” een eigen parochie. Na de Franse Revolutie werd het gehucht tot gemeente verheven. Pas in 1902 werden deze twee gemeenten rechtstreeks met elkaar verbonden, als een aftakking van de steenweg Moorseele-Gullegem-Heule, die Gullegem vanaf medio 19^e eeuw in verbinding bracht met Heule en Kortrijk in het oosten (1842), en Moorseele in het westen (1851).

²⁵³ B. DEWILDE en C. DECALUWE, *Bissegem, Tielt, Lannoo*, 1986, p. 48. (Landelijk leven en hoevegids Groot-Kortrijk, 1).

²⁵⁴ B. DEWILDE en C. DECALUWE, *Bissegem*, p. 49.

²⁵⁵ <<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/21883>> , geraadpleegd op 23.07.2013.

Hoewel Gullegem zich voor spoortransport moest beroepen op het station van Bissegem, werd in 1898 een buurtspoorlijn naar Wevelgem aangelegd, die veertig jaar later terug werd opgebroken²⁵⁶.

4.2.2 Bevolkingsevolutie

Gedurende de negentiende en twintigste eeuw evolueerden de drie dorpen van rustige plattelandsdorpjes tot verstedelijkte gemeenten in de westelijke rand van Kortrijk²⁵⁷. Bissegem was in 1830 niet meer dan een klein gehucht in de directe nabijheid van de Leie, met een totaal van 656 inwoners. Dit inwonersaantal stabiliseerde zich tot ca. 1866, waarna de bevolking in ca. een halve eeuw (1866-1910) bijna verviervoudigde, van 660 naar 2465²⁵⁸. De dorpskerk moest tot twee maal toe worden heropgebouwd om het toenemende aantal parochianen tegemoet te kunnen komen. Dit gebeurde een eerste keer in 1867. Nauwelijks 27 jaar later bleek deze kerk andermaal te klein: anno 1899 ruimde de oude kerk weerom plaats voor een groter gebedshuis²⁵⁹.

Ook Wevelgem kende een sterke demografische groei. In tegenstelling tot het Bissegemse bevolkingsverloop kende men in Wevelgem echter geen terugval tussen 1846 en 1856 (van 3950 naar 4019). Daarna – tot de aanvang van de Eerste Wereldoorlog – nam de bevolking gestaag toe, van 4019 in 1866 tot 8573 omstreeks 1910. Ondertussen had, net als in Bissegem, de oude kerk in 1882 plaats geruimd voor een groter exemplaar²⁶⁰. Tijdens het interbellum groeide de bevolking onverminderd aan: in 1920 waren er 8767 Wevelgemnaren, een aantal dat in 1930 opgelopen was tot 10769. In 1947 woonden ca. 12000 mannen, vrouwen en kinderen in de Leiegemeente²⁶¹.

In Gullegem, ten slotte, was dit demografische patroon geenszins te bemerken. Het gemeentelijke inwonersaantal bereikte pas in 1866 opnieuw het peil van 1830. Daarna stagneerde de bevolking tot het einde van de negentiende eeuw. Uiteindelijk steeg het aantal inwoners in ca. 60 jaar van 3788 (anno 1890) tot 6700 (in 1947), wat in de lijn lag met het bevolkingsverloop in het arrondissement Kortrijk en het gehele koninkrijk²⁶².

Een verklaring voor de bevolkingstoeloop in Bissegem en Wevelgem moet worden gezocht bij de tewerkstelling die de vlasverwerking bood, zeker na de rake klappen die de proto-industrie halverwege de negentiende eeuw had gekregen. Vele (Zuid-)West-Vlamingen gingen na 1850 op zoek naar werk langs Leieboorden, waar ze zich toediepten op het roten en zwingelen van vlas. Er ontstond

²⁵⁶ <<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/21884>>, geraadpleegd op 23.07.2013.

²⁵⁷ B. DEWAELE en Y. SEGERS, "De vlasnijverheid en de industrialisatie van de Leievallei", pp. 151-153.

²⁵⁸ Zie, B. DEMASURE, Over werk en mensen, bijgevoegde CD-rom excelbestand "bevolking arrondissement Kortrijk".

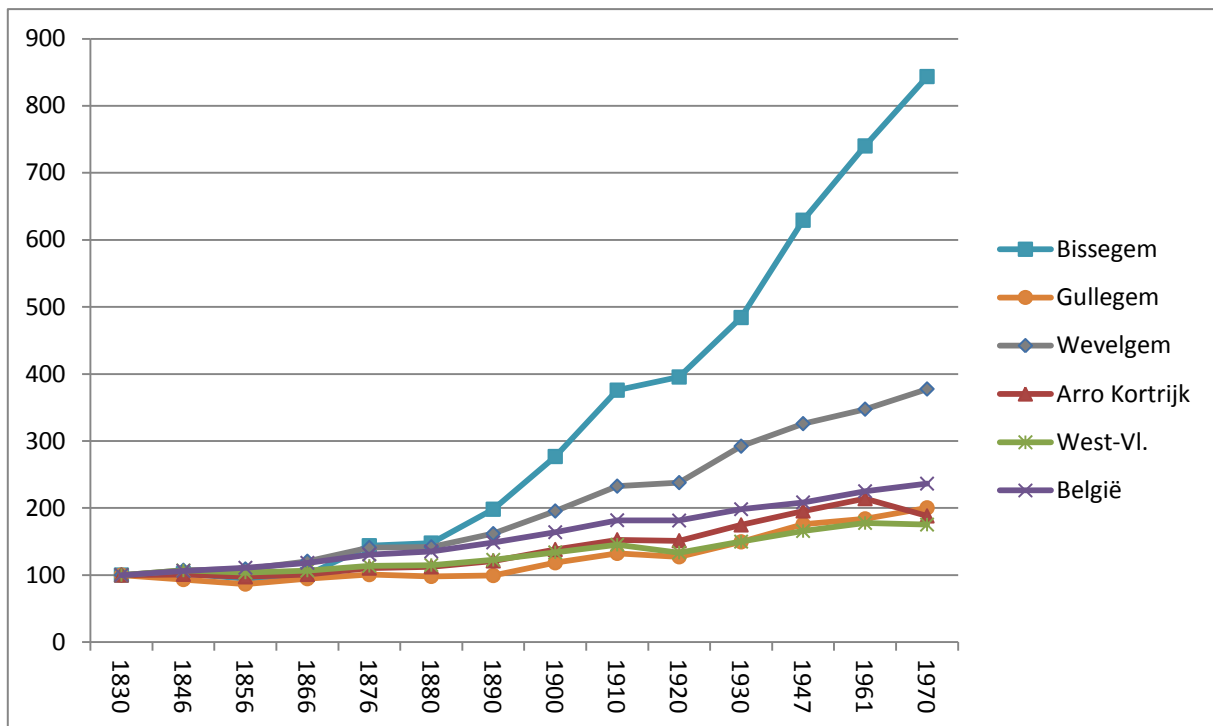
²⁵⁹ . DEWAELE en Y. SEGERS, "De vlasnijverheid en de industrialisatie van de Leievallei", p. 153.

²⁶⁰ <<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/70916>>, geraadpleegd op 24.07.2013.

²⁶¹ Zie, B. DEMASURE, Over werk en mensen, bijgevoegde CD-rom excelbestand "bevolking arrondissement Kortrijk".

²⁶² Zie, B. DEMASURE, Over werk en mensen, bijgevoegde CD-rom excelbestand "bevolking arrondissement Kortrijk".

een wisselwerking tussen bevolkingsgroei en tewerkstelling, waarbij steeds meer inwoners zich inlieten met de vlasvezelbereiding en zo de groei van deze sector ondersteunden, een groei die op haar beurt nieuwe arbeidskrachten vereiste²⁶³. Tevens kan deze hypothese een antwoord bieden op de vraag waarom de Gullegemse bevolking *niet* groeide; vele Gullegemnaars waren waarschijnlijk naar de Leiedorpen verhuisd om hun geluk in de vlasvezelbereidingsnijverheid te beproeven. Na 1890, toen in het eigen dorp zwingelarijen werden opgericht en dus werkgelegenheid werd gecreëerd, nam de Gullegemse bevolkingsgroei een aanvang²⁶⁴.

Grafiek 21. Evolutie van de bevolking in de drie dorpen (1830-1970) (100 = 1830) (Bron: B. DEMASURE, Rapport sociaal-economische streekstudie, bijgevoegde CD-rom)

²⁶³ Zie ook B. DEMASURE, *Rapport sociaal-economische streekstudie*, p. 199.

²⁶⁴ Zie, B. DEMASURE, Over werk en mensen, bijgevoegde CD-rom excelbestand "bevolking arrondissement Kortrijk". Dit document werd hoofdzakelijk gemaakt op basis van VRIELINCK (S.). De territoriale indeling van België (1795-1963): bestuursgeografisch en statistisch repertorium van de gemeenten en de supracommunale eenheden (administratief en gerechtelijk), met de officiële uitslagen van de volkstellingen, 3 dln., Leuven, 2000.

5. De vlasfabrieken in Bissegem, Gullegem en Wevelgem: een microstudie

In dit vorige hoofdstuk zagen we reeds hoe de vlasvezelbereiding zich na de rampjaren 1840-1850 had opgewerkt tot een zelfstandige nijverheid, die vooral langs de Leieboorden tot grote bloei kwam. Vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw – en nog meer omstreeks 1900 – begon de vlasverwerking te evolueren richting het industriële kleinbedrijf²⁶⁵. In dit hoofdstuk worden 51 dergelijke vlasfabrieken onder de loep genomen. Dit gebeurde aan de hand van het bronnenmateriaal en methodologie besproken in het tweede deel en in het kader van de technische vooruitgang geschetst in deel 3.

5.1 *De vlasvezelbereidingsnijverheid in de drie dorpen*

De vlasvezelbereiding nam in het economische weefsel van Bissegem, Gullegem en Wevelgem een dominante positie in. Ter illustratie geven we de cijfers van de bezoldigde industriële tewerkstelling in 1937 mee²⁶⁶, toen het Leieroten reeds volledig was verdwenen ten voordele van het kunstmatige rootproces. Aangezien de hoeveelheid meewerkende familieleden in de vlasvezelbereiding hoog was, zal het absolute aantal personeelsleden in de vlasvezelbereiding waarschijnlijk nog groter geweest zijn²⁶⁷.

Het monoindustriële karakter van de drie gemeenten komt in de resultaten duidelijk naar voor. Zo konden in Bissegem 62,87 procent van de tewerkgestelde personeelsleden in de vlasbewerking worden aangetroffen. In Gullegem waren de vlasserijen zelfs verantwoordelijk voor 80 procent van de tewerkstelling in de secundaire sector, vier op vijf Gullegemse werknemers was aldus in een vlasbedrijf actief. Wevelgem telde relatief gezien minder vlasarbeiders (maar in absolute cijfers meer); toch bedroeg het percentage vlaswerkers ten opzichte van de gehele lokale tewerkstelling

²⁶⁵ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 336-337.

²⁶⁶ Zoals verwerkt door B. DEMASURE, *Over werk en mensen*, bijgevoegde CD-rom, excelbestand “1937 EST (bezoldigd) per gemeente ARCH”.

²⁶⁷ B. DEWAELE en Y. SEGERS, “De vlasnijverheid en de industrialisatie van de Leievallei”, p. 150; een gelijkaardige opmerking werd gemaakt in S.N., *Het vlas: de Belgische vlasvezelbereidingsnijverheid*, p. 63.

meer dan zeventig percent. Bovendien waren naast de 686 vlasarbeiders 154 (bezoldigde) arbeiders, bedienden of helpers in een andere tak van de textielindustrie tewerk gesteld²⁶⁸.

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)
BIS	193	23		31	2	24		25	7	1	1		307	62.87
GUL	598	1		35	5	39		36	10		2	14	740	80.81
WEV	686	154	4	12	7	25	1	34	8	3	18	8	960	71.46

(1) Vlasbewerking (inclusief gedeeltelijk in werking zijnde bedrijven), (2) andere textielnijverheid, (3) tabak, (4) metaal, (5) keramiek, (6) voeding, (7) boeken, (8) bouw, (9) hout en meubel, (10) huid en leer, (11) transport, (12) kleiding, (13) totale tewerkstelling, (14) percent tewerkstelling vlasbewerking t.o.v. totale tewerkstelling

Tabel 4. Verdeling van de bezoldigde arbeid per sector, Bissegem-Gullegem-Wevelgem 1937 (Bron: B. DEMASURE, Rapport sociaal-economische streekstudie, bijgevoegde CD-rom)

Wevelgem was naast een voornaam productiecentrum van vlasvezel, het onbetwiste handelsknooppunt in de regio tussen Kortrijk en de Frans-Belgische grens²⁶⁹. We verwerkten de informatie betreffende de verschillende facetten van de vlasvezelbereiding, verstrekt door het veelvuldig geciteerde jaarboek (1941: 518-520), in een webdiagram (grafiek 8). Met de cijfers moet evenwel omzichtig worden omgesprongen, daar het thuisadres van de ondernemer of vlashandelaar als basis genomen werd voor de indeling per gemeente (cfr. bronnenkritiek). Aangezien het leeuwendeel van de vlasbewerking zich in de eigen gemeente vestigde²⁷⁰, kunnen de verschaftte adresgegevens (tot op het niveau van de gemeente) toch als vrij accuraat worden beschouwd²⁷¹.

Ten eerste valt op dat in alle gemeenten het aandeel vlasfabrikanten (met bezoldigd personeel) en vlasverwerkers (zonder bezoldigd personeel) relatief groot was. Te Bissegem hielden de eigenwerkers en ondernemers met minstens één werknemer elkaar ongeveer in evenwicht (resp. 45 en 52). In Gullegem bedroeg het aantal zelfstandigen slechts de helft van de “vlasfabrikanten”. Wevelgem telde dan weer relatief veel eigenwerkers. Ook de (177) botenkopers waren in Wevelgem goed vertegenwoordigd; zij stelden de Bissegemse vlasmarkt (met 17 botenkopers), die nochtans dicht bij Kortrijk gelegen was, volledig in de schaduw. Wat betreft het aantal strovlashandelaars kon Bissegem wel met haar buurgemeente wedijveren – Bissegem telde 12 handelaars in ruw vlas, Wevelgem 11. De Gullegemse vlassers hielden zich op vlak van de vlashandel grotendeels afzijdig en

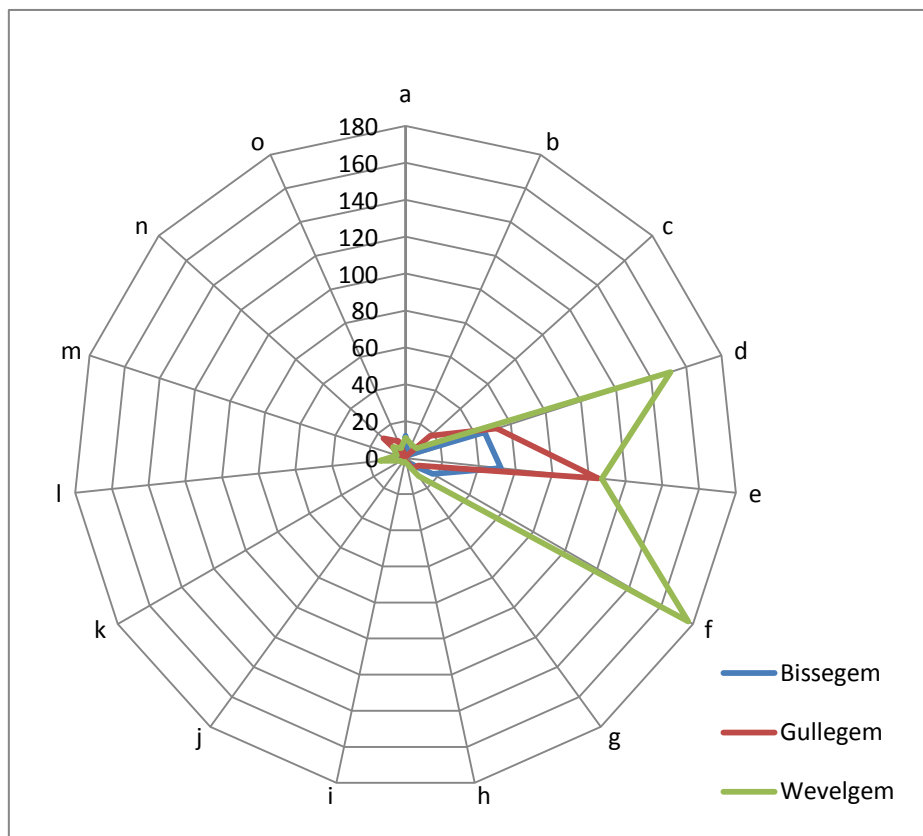
²⁶⁸ B. DEMASURE, *Over werk en mensen*, bijgevoegde CD-rom, excelbestand “1937 EST (bezoldigd) per gemeente ARCH”.

²⁶⁹ B. DEWAELE en Y. SEGERS, “De vlasnijverheid en de industrialisatie van de Leievallei”, p. 152.

²⁷⁰ Cfr. titel 6.4.3.

²⁷¹ Dit geldt in mindere mate voor Bissegem, hoewel de gemeente ook na de doorgevoerde correctie veruit het minst belangrijke vlassdorp bleef.

concentreerden zich veeleer op het nijverheisaspect van de vlasvezelbereiding. In Gullegem werden 16 “warmwaterroterij-exploitanten” en 10 “zingelturbine-exploitanten” aangetroffen, waarmee de gemeente zowel Bissegem (resp. 5 en 3) als Wevelgem (resp. 9 en 6) overvleugelde²⁷².

Grafiek 22. Ondernemingen per gemeente in de verschillende bedrijfsaspecten van de vlasvezelbereiding (absolute cijfers) (Bron: *Onze vlasvezelbereiding, 1941: 518-520*)

Hoewel aan de hand van het adresboek een uniek beeld kan worden geschetst van de grootteorde van verschillende bedrijfs- en handelsaspecten in elke gemeente, moeten de adresgegevens van de vlasfabrieken toch in beperkte mate bijgesteld worden. Dit deden wij door – met de behulp van de door ons verzamelde (kadastrale) informatie – de vlasfabrieken die in een “verkeerde” gemeente stonden geregistreerd, bij de gegevens van het “juiste” dorp te voegen. Eenvoudiger gesteld werden de bedrijfsgegevens door ons gerangschikt volgens de vestigingsplaats van de onderneming zelf en niet langer op basis van de woonplaats van de ondernemer. Daarbij moeten een drietal bemerkingen worden gemaakt. Ten eerste werden vlasfabriekjes die zeker voor 1941 waren opgericht, maar niet

²⁷² *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*, pp. 518-520. Legende: a = strovlashandelaar; b = strovlascommissienaris/vlasfacteur; c = vlasnijveraar (rootputten+zingelturbine); d = vlasfabrikant (niet volledig gemoderniseerde fabriek); e = vlasverwerker (niet eigen volk); f = botenkoper (opmaker gezwingeld vlas); g = krottenverhandelaar (opmaker van krotten); h = vlasvezelafvalverhandelaar; i = vlaskafzuiveraar; j = lijnzaadzuiveraar; k = zaailijnzaadverhandelaar; l = commissienair in gezwingeld vlas en krotten; m = krottenverwerker-commissienair; n = warmwaterroterij-exploitant; o = zwingelturbine-exploitant.

in het adresboek werden vermeld, niet opgenomen. Het was namelijk onmogelijk om te achterhalen indien deze bedrijven op dat moment – ten tijde van de Tweede Wereldoorlog – actief waren. Ten tweede werd de roterij van Georges Busschaert door de Textielcentrale dubbel geteld, wat sensu stricto een correcte weergave van de realiteit was (de roterij bestond uit twee verschillende gebouwen). Wij lieten deze dubbeltelling dan ook onaangeroerd. Ten derde kan worden bemerkt dat de roterij van de gebroeders Defrancq door ons bij Wevelgem werd gevoegd, maar in het adresboek onder Kortrijk ressorteerde. Daarom werden in de bovenste helft van tabel 5 zestien Wevelgemse roterijen geteld, terwijl er volgens de originele gegevens slechts vijftien rootinstallaties waren opgesteld binnen de gemeentegrenzen.

Tabel 2 werd opgedeeld in twee luiken. Een eerste luik – rij 2 t.e.m. 5 – heeft enkel betrekking op de door ons bestudeerde bedrijven. Het tweede luik – rij 6 t.e.m. 9 – geeft de totalen weer voor de gemeenten Bissegem, Gullegem en Wevelgem en de provincie West-Vlaanderen. Bovendien werden in het eerste gedeelte de “officiële” cijfers van de Textielcentrale behouden; de door ons gecorrigeerde cijfers (die de fabrieken indeelden naargelang de vestigingsplaats) werden tussen haakjes gezet. Uit de gegevens kan worden afgeleid dat de aanwezigheid van roterijen in Bissegem met ongeveer een derde onderschat werd, in Gullegem werd de rootcapaciteit dan weer licht overgewaardeerd. Het weergegeven aantal zwingelmolens of –turbines per gemeente vertoonde eenzelfde patroon. Enkele Gullegemse vlasfabrikanten exploiteerden namelijk een vlaszwingelarij en -roterij in Bissegem, waardoor de waarden in de desbetreffende gemeenten werden vertekend, maar de totaalcijfers van Bissegem, Gullegem en Wevelgem toch identiek bleven.

	Rootputten	Rootinhoud (m ³)	Roterijen	Zwingelmolens	Turbines	Personeel
Bissegem*	28 (46)	1320 (2282)	5 (8)	87 (189)	3 (6)	143 (263)
Gullegem*	119 (108)	6018 (5406)	23 (21)	480 (398)	17 (15)	747 (682)
Wevelgem*	152 (145)	6056 (5706)	16 (15)	176 (156)	8 (7)	258 (203)
TOTAAL	299 (299)	13394 (13394)	44 (44)	743 (743)	28 (28)	1148 (1148)
Bissegem	28	1320	5	365	5	473
Gullegem	119	6018	23	807	18	1143
Wevelgem	143	5740	15	690	11	954
TOTAAL	290	13078	43	1862	34	2570
West-Vl.	1592	68673	326	10195	291	14925

Tabel 5. Vlasfabrieken in de drie gemeenten anno 1941 (ongecorrigeerd en gecorrigeerd) (Bron: onze vlasvezelbereiding, 1941)

* Enkel weergave van de door ons bestudeerde vlasfabrieken (roterijen+zwingelarijen)

In de volgende paragraaf worden de 51 vlasfabrieken bestudeerd, die de gemeenten Bissegem, Gullegem en Wevelgem rijk waren. Het leeuwendeel – drieënveertig indien de twee rootgebouwen van Georges Busschaert worden samengenomen – draaiden in 1941 reeds op volle toeren²⁷³. Drie andere root- en zwingelinstallaties, met name deze van de families Coussement, Verbrugghe en Taillieu, bleken op dat moment niet in werking te zijn gesteld. De vlasfabriekjes waren vooral op Gullegems grondgebied (21/43) en in minder mate te Wevelgem (14/43) opgericht. Ook op vlak van zwingelinstallaties en tewerkgesteld personeel kende Gullegem een ruime voorsprong op de twee andere dorpen. Langs de Leieboorden waren de roterijen evenwel groter: de Wevelgemse vlassers hielden – ondanks het kleinere aantal rootbedrijven – op vlak van hoeveelheid rootputten en rootinhoud gelijke tred met hun Gullegemse concurrenten²⁷⁴.

5.2 Industriële-archeologische inventaris²⁷⁵

5.2.1 Bissegem

5.2.1.1 Josson

Zoals hierboven reeds werd aangehaald, waren in 1941 acht Bissegemse vlasfabriekjes actief. Omstreeks 1950 werd echter een nieuwe roterij opgericht door Alfons Josson²⁷⁶. Behalve fotomateriaal waaruit het bestaan van de roterij, zwingelarij en vlasmagazijn kon worden afgeleid, werden geen bijkomende gegevens teruggevonden²⁷⁷. Middels de kadastrale documenten kon wel de ligging van de gebouwen worden bepaald: sectie A perceel 67w²⁷⁸. Dit is een stuk grond ten zuiden van de uitvalsweg Kortrijk-Menen (N8), waarlangs vele vlasbedrijfjes waren gevestigd. De roterij van Josson werd echter rijkelijk laat opgetrokken. De crisis in de vlasnijverheid en de relatief

²⁷³ Werden in 1941 niet in de telling opgenomen: Bissegem (3): Desmedt, Josson en Taillieu; Gullegem (1): Pottie; Wevelgem (4): Coussement, Luyckx, Valcke en Verbrugghe.

²⁷⁴ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

²⁷⁵ De dorpen zullen alfabetisch worden besproken: eerst Bissegem, daarna Gullegem en ten slotte Wevelgem. Na een korte bespreking van de infrastructurele en technologische transformaties van de vlasbedrijven (zwingelarijen + roterijen) zal in de conclusie het belang van deze vlasfabrieken voor de respectieve gemeenten worden besproken.

²⁷⁶ KAB, *Staat der eigendomsovergangen*.

²⁷⁷ BEELDBANK VLAS, *Fonds Johan Desmet*, nr. 31000700179, in: <http://www.beeldbankvlas.be>, geraadpleegd op 10.05.2013.

²⁷⁸ Ter vereenvoudiging zal bij de verwijzing naar een kadastraal perceel niet telkenmale gesproken worden over 'sectie X perceel Y', maar wordt de littera in hoofdletter met direct daarna het perceelsnummer weergegeven. KAB, *Staat der eigendomsovergangen*.

hoge kosten zetten de vlassers er al gauw toe aan het vlas terug op het veld te roten²⁷⁹. Toch bleef het bedrijf van Josson vermoedelijk tot het laatste kwart van de twintigste eeuw actief²⁸⁰.

5.2.1.2 Desmedt

De zwingelarij annex roterij van de Markenaar René Desmedt en zijn zonen²⁸¹, werd in 1946 opgetrokken vlakbij de Wevelgemvoetweg (perceel 97c sectie B)²⁸², een smalle staat die de Leiemeersen tussen de Hellebeek en de Leie zelf doorkruiste. Het fabriekje bestond uit twee magazijnen, een moderne zwingelarij (met turbine) en acht rootkamers, die een totale capaciteit van 320m³ hadden²⁸³. Als een van de weinige vlasbedrijven, bezat de fabriek van de familie Desmedt een bureel²⁸⁴. De maatschappelijke zetel van het bedrijf was evenwel te Marke gevestigd, waar zij vermoedelijk een kleine zwingelarij met een twaalfstal zwingelmolens exploiteerden²⁸⁵.

5.2.1.3 Seynaeve

Aan de andere kant van het chronologische spectrum moet de roterij van de weduwe van de Gullegemnaar Leo Seynaeve worden gesitueerd, die zij in 1912 oprichtte samen met haar kinderen²⁸⁶. Dit gebeurde op een opgewaardeerde meers in de Leiestraat (B 195a)²⁸⁷. Deze gronden hadden zij in vruchtgebruik gekregen tot 1915, waarna ze terug overgingen naar Alphonse De Brie, notaris en burgemeester van Gullegem²⁸⁸ en vermoedelijk schoonfamilie van de eerstgenoemde²⁸⁹. De roterij – met stoommachine van 7 “chevaux” – had een capaciteit van 10000 kg per beurt en bestond uit vier rootputten²⁹⁰. Deze situatie bleef in elk geval ongewijzigd tot 1938, toen Maurice Kindt “in naam van Mevrouw Weduwe Alfons De Brie”²⁹¹ de vlasfabriek uitbaatte; ondertussen was

²⁷⁹ A. LINTERS, “De geur van welstand”, p. 51.

²⁸⁰ AABV, *ledenlijst 1971*.

²⁸¹ André en Marcel Desmedt.

²⁸² KAB, *Staat der eigendomsovergangen*.

²⁸³ SAK, Modern Gemeentearchief Bissegem, *Stukken betreffende gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen, 1932-1976*; alsook AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.

²⁸⁴ SAK, Modern Gemeentearchief Bissegem, *Stukken betreffende gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen, 1932-1976*.

²⁸⁵ KADOC, *Archief van het ACV arrondissement Kortrijk*, 1.74 Loononderzoek in de verschillende nijverheidstakken in het Kortrijkse. Briefwisseling, lijsten. 1947-1949 en *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

²⁸⁶ In het vergunningsdossier A3-GB/1997/113p worden zij vernoemd als Arthur en Gustave Seynaeve.

²⁸⁷ KAB, *Staat der eigendomsovergangen*. De Kerkstraat is de hedendaagse Driekerkenstraat (W. PEIRSEGAELE, *Atlas van alle Westvlaamse gemeenten van rond 1960*, Zedelgem, Heemkundige kring Pastoor Ronse, s.d.)

²⁸⁸ M. DE BRIE, “Kroniek van de familie van burgemeester-notaris Alphonse De Brie – Marie Seynaeve”, in: *t Meiboompje*, 17 (2000), 4.

²⁸⁹ In de kadastrale documenten wordt het perceel nl. toegekend aan ‘Alfons De Brie Seynaeve en Seynaeve Jozefina’. (KAB, *Staat der eigendomsovergangen*).

²⁹⁰ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/113p.

²⁹¹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1999/12g.

er ook sprake van een zwingelarij met turbine²⁹² en een vlasschuur (waarin circa 30000 ton ruw vlas kon worden opgeslagen). Het boten en zuiveren van het lijnzaad geschiedde op mechanische wijze; de werktuigen werden aangedreven door armgas en elektriciteit²⁹³. Naast een zwingelturbine bezat de fabriek bovendien nog een tiental zwingelmolens²⁹⁴. Deze dienden om de laatste houtpijpen na het turbineren van de vlasvezel te scheiden²⁹⁵.

5.2.1.4 Baekelandt

Een enigzins verwarrende situatie deed zich voor op de linkeroever van de Neerbeek, nabij de samenvloeiing met de Leie. Op 6 januari 1922 gaf de Bestendige Deputatie groen licht aan René en Cyriel Lesage om een roterij en vlagsmagazijn te exploiteren. Het betrof twee rootputten van het “primitieve” – volledig ondergrondse – type met een totale capaciteit van 88 m³.²⁹⁶ Het kadaster vermeldde weliswaar pas een “nieuwe opbouw” in 1931. Welk type gebouw dit was, kon niet rechtstreeks worden achterhaald, aangezien het kadaster het had over een “roterij”, een benaming die algemeen gebruikt werd om weiden langs de Leie aan te duiden waar roothekken werden verhuurd²⁹⁷. Echter, het desbetreffende perceel (B 219c) werd in 1940 wél als stoomkunstmatige roterij omschreven²⁹⁸. Deze grond was evenwel niet in handen van René Lesage, maar van Hector Baekelandt, waardoor de geregistreerde bouwactiviteit niet automatisch aan de familie Lesage kon worden toegeschreven. Hector Baekelandt was waarschijnlijk een familielid van Julien Baekelandt, waarvan met zekerheid kan worden gesteld dat hij een roterij oprichtte op een stuk grond grenzend aan het hier besproken perceel (cfr. infra). Dit deed hij eveneens in 1931. Aan de hand van de door ons geraadpleegde archivalia, kon niet worden nagegaan indien René en Cyriel Lesage al dan niet bij het opbouwen en uitbaten van de vlasfabriek betrokken waren. Uit de individuele telformulieren van 1930 kan enkel worden afgeleid dat René Lesage zich in de Kortrijkstraat (221) bezighield met het “vlasboten en vlasroten”²⁹⁹, waarbij men volledig artisanaal tewerk ging. In 1942 werd Lesage gemachtigd tot het uibaten van een vlaszingelarij met zeven *planken* (i.e. zwingelmolens), zes jaar nadat hij een vlagsmagazijn had opgericht. Voordien werd zijn vlas gezingeld in de vlasfabriek van

²⁹² Op perceel B 188a4 (PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1999/12g) zie ook SAK, *Modern Gemeentearchief Bissegem*, 2013 Stukken betreffende verschillende economische tellingen, 1948-1955.

²⁹³ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1999/12g.

²⁹⁴ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

²⁹⁵ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 351.

²⁹⁶ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/127a.

²⁹⁷ Kapellen = het vlas na het roten in openlucht te drogen zetten in zgn. vlaskapellen.

²⁹⁸ KAB, *Staat der eigendomsovergangen*.

²⁹⁹ ARA, *Algemene Directie Arbeidswezen. Handels- en nijverheidstelling van 1930. Individuele telformulieren*, 715 Bissegem.

ene Daniël Labeeuw³⁰⁰. Ook huurde René Lesage drijfkracht in het bedrijf van Feys-Vermandele (al is niet meteen duidelijk welke activiteiten hij er uitvoerde)³⁰¹. Wat Cyriel Lesage (en zonen) betreft, kon worden achterhaald dat zij in 1948 over een zwingelturbine en een roterij met vier rootkamers beschikten. Verder werden bij Cyriel Lesage nog vier zwingelmolens geteld. Andere documenten ontkenden noch bevestigden dit versnelde industrialisatieproces³⁰². Ten gevolge van de tegenstrijdigheid van het bronnenmateriaal kan enkel worden besloten dat de heren Lesage nooit zélf een kunstmatige roterij hebben opgebouwd; over het uitbaten ervan kan geen sluitend oordeel worden geveld.

In de voorgaande alinea, die handelde over de vlassersfamilie Lesage, werden ook enkele andere personen bij het verhaal betrokken. Een daarvan was Julien Baekelandt (°1878)³⁰³, die samen met verschillende familieleden eigenaar was van enkele Leiemeersen te Bissegem³⁰⁴. Ongetwijfeld moeten de warmwaterroterijen opgericht op percelen B 219 en B 222 als één geheel worden beschouwd³⁰⁵. Het eerstgenoemde perceel huisvestte een warmwaterroterij van vier putten. Dit is hetzelfde aantal als in de aanvraag van Julien Baekelandt – goedgekeurd op 16 augustus 1932 – terug te vinden is. Een tiental jaarlater werd het bedrijf, ondertussen in handen van “Germain Baekelandt en broeders”, uitgebreid met drie rootputten³⁰⁶. Dit gebeurde nadat de inrichting op perceel B 219c in het begin van de jaren 1940 geheel werd afgebroken – wellicht ten gevolge van de oorlogsprikelen –, wat een vermindering van vier rootputten met zich meebracht³⁰⁷. Dit verloop werd bevestigd door het jaarboek, dat voor 1941 gewag maakte van zeven rootkamers met een gezamenlijke capaciteit van 400 m³³⁰⁸. Behalve een roterij, beschikte de vlasfabriek sinds 1938³⁰⁹

³⁰⁰ Daniël Labeeuw woonde in de Kortrijksteenweg 195 Bissegem, Lesage René in de Kortrijksteenweg 221.

Onze Vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek.

³⁰¹ ARA, *Individuele telformulieren*, 715 Bissegem. De firma Feys-Vermandele was gelegen in de Nieuwstraat 4 te Bissegem.

³⁰² *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek* en AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.

³⁰³ KAB, *Staat der eigendomsovergangen*.

³⁰⁴ Zo bezat Hector Baekelandt perceel B 219a, Juliaan Baekelandt B 222u5, Alfons Baekelandt B 140o... (KAB, *Staat der eigendomsovergangen*.)

³⁰⁵ Volgens het kadaster was dit fabriekje gelegen in de Kortrijkstraat. Heden ten dage wordt deze vertakking van de Meensesteenweg de Oliemolenstraat genoemd.

³⁰⁶ Het kadaster vermeld een vergroting in 1940. KAB, *Staat der eigendomsovergangen*. Zie ook PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/60d.

³⁰⁷ KAB, *Staat der eigendomsovergangen* en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/60d. De vraag is of dit een gevolg is van de geleden oorlogsschade die er bij dit bedrijf was. In 1941 werd reeds gesproken over het bouwen van “drie nieuwe rootputten ter vervanging van oude”.

³⁰⁸ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

³⁰⁹ SAK, *Modern Gemeentearchief Bissegem*, 2013 Stukken betreffende verschillende economische tellingen, 1948-1955.

over een zwingelturbine en 72 zwingelmolens³¹⁰. Deze nieuwe inrichting zou aangedreven worden door elektriciteit. Daarnaast werd in 1942 een vlasmagazijn voor 200 ton ruw vlas vergund³¹¹.

5.2.1.5 Vanderstichele

Op dezelfde meersgrond werd nog een andere vlasfabriek opgetrokken. Anno 1947 werden Hubert en Romain Vanderstichele gemachtigd om een volledig gemoderniseerd complex uit te bouwen, met een zwingelarij, een roterij, een kleine en grote schuur (in de hedendaagse Oliemolenstraat) én een iets verderop gelegen schuur in de Kortrijkstraat³¹². Dit gebeurde op dezelfde plaats waar Joseph Vanderstichele in 1913 een vlasfabriekje had neergepoot³¹³. Het zou “2 *réservoirs pour rouir de lin pouvant contenir de 9 à 10000 klg de lin*” hebben omvat, samen met een vlasmagazijn en een benzineopslagplaats³¹⁴. De inhoud van het vlasmagazijn zag er volgens het verslag van de arbeidsinspectie als volgt uit: “1 *chaudière pour chauffer l’eau de 20 m. de surface de chauffe*; 1 *chaudière à vapeur de 12² [12,5] m de surface de chauffe*; 1 *machine à vapeur ou un moteur à essence d’une force de 10 chevaux*; 1 *moulin nettoyeur de grains de lin*; 1 *machine pour le battage automatique de lin*; des *batteurs pour le battage à la main*; 1 *dynamo de 9 ampères et de 115 volts*”³¹⁵. Een moderne zwingelarij (met een zwingelturbine, 15 zwingelmolens, 2 kloddenmolens³¹⁶, 1 rolbraak, 1 leemschudder³¹⁷ en een armgasmotor) werd vergund in 1931³¹⁸; In tussentijd was ook het aantal rootkamers verdrievoudigd. De gewestelijke directie van het kadaster registreerde een vergroting in 1936³¹⁹. In de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog steeg de vraag naar vlas – door de bewapeningswedloop – exponentieel, wat uiteraard zijn weerslag had op de prijzen van gezwingeld vlas. Terwijl de marktprijs voor één kilogram gezwingeld vlas in 1932 7,68 frank bedroeg, liep dit in 1940 op tot 24,79 BEF³²⁰. Ongetwijfeld beleefde ook het vlasbedrijf van de familie Vanderstichele in de tweede helft van de jaren dertig gouden tijden. De forse uitbreiding van de rootcapaciteit moet waarschijnlijk in dit licht worden gezien. Tijdens de Tweede Wereldoorlog

³¹⁰ Onze vlasvezelbereiding: jaarboek.

³¹¹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/60d.

³¹² SAK, Modern Gemeentearchief Bissegem, *Stukken betreffende gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen, 1932-1976*, de gebouwen stonden resp. op de percelen B 221c, 222 g8, 222 h8, 222 i8 en 222 n6.

³¹³ KAB, *Staat der eigendomsovergangen*.

³¹⁴ Een benzinemotor van 10 pk werd als drijfkracht voor het bedrijf voorzien. PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/101gg.

³¹⁵ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/101gg.

³¹⁶ Dit zijn zwingelmolens die dienen om de korte vezels die tijdens het zwingelen uit het lange vezellint zijn geslagen, te recupereren. Het zwingelwiel was iets groter en sterker, en telde normaliter twee “wieken” meer dan een klassieke zwingelmolen. (B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 364-366).

³¹⁷ Deze machine diende om de lemen uit de klodden te schudden. Deze lemen werden in eerste plaats als brandstof voor het vlasbedrijf aangewend. B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 369-370.

³¹⁸ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/30d.

³¹⁹ KAB, *Staat der eigendomsovergangen* en *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

³²⁰ S.N. *Het vlas: de Belgische vlasvezelbereidingsnijverheid*, p. 79 en B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 25.

keerde het geluk zich echter tegen de onderneming: het kadaster sprak voor 1945 van een “*aanzienlijke beschadiging*”³²¹. Hoe het vernieuwde vlasbedrijf eruit zag, werd hierboven reeds beschreven. Het aantal rootputten en zwingelturbines bleef ongewijzigd³²².

5.2.1.6 Ameye

Pierre Ameye, in de bronnen³²³ betiteld als “*industriel à Bissegem*”, diende in 1896 een aanvraag in om een vlaszingelarij op te richten op het perceel sectie B 217y, een kavel gelegen tussen de hedendaagse Meensesteenweg (ten noorden) en de Neerbeek (ten zuiden). Hiertoe verkreeg hij de toelating van de Bestendige Deputatie op 18 december 1896. Hoewel het jaar van aanvraag niet altijd overeenkomt met het jaar van de oprichting van de fabriek, blijkt dit hier toch het geval te zijn. In de zwingelarij, die geschat werd 800 kg gezwingeld vlas per dag te kunnen voortbrengen, wenste hij – naast een brakelmaschine (waarschijnlijk gewone handbraken) – meerdere rolbraken en een leemschudder te installeren, net als een stoommachine van 20 pk die als aandrijving moest dienen voor een vijftigtal zwingelplanken. Naast zijn zwingelarij zou tevens een vlasmagazijn worden opgericht, waarin 66.000 kg vlas zou kunnen worden geborgen. Gemiddeld werden er 25 mannen tewerkgesteld, waarvan vier onder de leeftijd van 16 jaar. Zij werkten – net als in andere vlasfabrieken – van 6 uur ’s morgens tot half acht ’s avonds, inclusief 2 uur pauze³²⁴. Een vergelijking met de individuele telformulieren van 1930 leert ons dat het arbeiderskorps in de zwingelarij even omvangrijk was gebleven, hoewel er in de individuele telformulieren ook sprake is van 10 boters bovenop de 25 zwingelaars. Ondertussen was de bedrijfsleiding in handen gevallen van Hector en Emiel Ameye³²⁵. De eerstgenoemde werd geboren te Bissegem op 1 maart 1879. Samen met zijn vijf jaar oudere broer Emiel³²⁶ werd hij in 1913 door de Deputatie in de mogelijkheid gesteld om een kunstmatige roterij op te starten³²⁷. Datzelfde jaar werd door het kadaster een vergroting van de stoomzingelarij vastgesteld. Indien de geplande bouw van vier rootputten samen met de oprichting van de nieuwe zwingelarij plaatsgreep, is niet duidelijk. In het GHO-dossier is immers sprake van een roterij op perceel B 205, terwijl de geregistreerde schaalvergroting het naburige perceel B 217 betrof. In 1929 wijzigde de stoomzingelarij in een stoomvlasfabriek, ten gevolge van een “gedeeltelijke herbouwing en vergroting”³²⁸. Nog steeds werd voor het zwingelen stoomkracht aangewend (25 pk).

³²¹ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

³²² AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.

³²³ Meer bepaald PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/2005/150.

³²⁴ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/2005/150.

³²⁵ ARA, *Individuele telformulieren*, 715 Bissegem.

³²⁶ Emiel (of Emile) Ameye werd geboren op 26 januari 1874. (ARA, *Individuele telformulieren*, 715 Bissegem).

³²⁷ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/121n.

³²⁸ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

Voor het boten en roten werd een beroep gedaan op elektromotoren (resp. 8 en 5 pk)³²⁹. Tien jaar werd in de kadastrale archieven voor de eerste keer expliciet gewag gemaakt van een kunstmatige roterij, en dit op het perceel dat vroeger bekend stond als “stoomvlasfabriek”. Dit bracht een stijging van het aantal rootkamers met één eenheid met zich mee³³⁰. Ondanks de opeenvolgende schaalvergrotingen, daalde het aantal zwingelmolens van 50 in 1896 tot 37 in 1941. Daar staat wel tegenover dat er sinds eind jaren ’20 een zwingelturbine in de fabriek opgesteld was³³¹. Aldus was de fabriek – sinds 1937 eigendom van de tweelingbroers Ameye Andreas en Urbain en de twee jaar jongere Ameye Firmin³³² – zonder twijfel een van de meest geavanceerde vlasbedrijven van Bissegem.

5.2.1.7 Vantomme

Ze werd qua productiecapaciteit evenwel overtroffen door de vlasfabriek van Jules Vantomme, die gelegen was in het uiterste oosten van de gemeente. Deze site (gecentreerd rond de kavel sectie B perceel 227 k2) kwam pas relatief laat tot ontwikkeling, meer bepaald in 1935³³³. Het is enigszins opvallend dat de roterij – die oorspronkelijk vier rootkamers telde – eerder werd opgericht dan de zwingelarij. Dit doet vermoeden dat Jules Vantomme de industriële vlasbewerking slechts als een nevenberoep beschouwde, ter vervanging van het uitbaten van een Leieroterij³³⁴. De jaren dertig kenmerkten zich immers door een snel verval van het roten in stromend water; een andere trend was de voortschrijdende implementatie van het turbinezwingelen³³⁵. De familie Vantomme plaatste omstreeks 1939 een “zwingelturbinewerkhuis” annex vlasmagazijn naast hun roterij. Er werd echter niet enkel een vergunning verkregen ter exploitatie van een turbine; ook zes zwingelmolens, twee kloddenmolens, een leemschudder en een bootmachine werden in de aanvraag opgenomen. Om deze machines van stroom te voorzien, werd gebruik gemaakt van stoom en armgas³³⁶. Tijdens de Tweede Wereldoorlog ging het industrialisatieproces onverminderd verder. In 1941 werden reeds acht rootkamers geregistreerd, goed voor een totale rootcapaciteit van 340 kubieke meter³³⁷. Er moet weliswaar een kanttekening bij voorgaande hypothese – “het roten als nevenberoep” – worden gemaakt. In een nijverheidstelling, die vermoedelijk gedateerd kan worden omstreeks 1955, werd

³²⁹ ARA, *Individuele telformulieren*, 715 Bissegem.

³³⁰ KAB, Staat der eigendomsovergangen en AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.

³³¹ Dit verklaart waarschijnlijk de transformatie van een stoomzwingelarij naar een stoomvlasfabriek die in de staat der eigendomsovergangen kan worden waargenomen. SAK, Modern Gemeentearchief Bissegem, *Stukken betreffende gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen, 1932-1976*.

³³² KAB, Staat der eigendomsovergangen.

³³³ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

³³⁴ ARA, *Individuele telformulieren*, 715 Bissegem.

³³⁵ Cfr. hoofdstuk 5.

³³⁶ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/91z.

³³⁷ *Onze vlasvezelbereiding: jaarboek*.

namelijk een zekere Odiel Vantomme vernoemd, waarvan de zwingelturbine was afgebrand rond de periode waarin de meting werd uitgevoerd³³⁸. Uit nader onderzoek bleek dat deze zwingelturbine in 1931 was geplaatst door Alfons Vantomme in een reeds bestaande zwingelarij (Meensesteenweg 13) met een zestal stermolens. Het is zeer aannemelijk dat Jules en Odiel broers waren, die zich elk op één of enkele fasen van de vlasvezelbereiding hadden toegelegd³³⁹.

5.2.1.8 Van Damme

Gekneld tussen de eigendom van Jules Vantomme en de administratieve grens met Kortrijk, lag het vlasbedrijf van Alberic Van Damme. Het bedrijfje, dat als zwingelarij opgericht was voor 1906, was ideaal gelegen tussen de drukke verkeersas Kortrijk-Menen en de Leie. Anno 1906 zag het complex er als volgt uit: langs de noordkant van de *Chaussée de Courtrai à Menin* was een vlasmagazijn opgericht. Daartegenover, ten zuiden van de steenweg, bevonden zich een vlasmagazijn, een arbeidershuisje en een bergplaats, een stoomzwingelarij, een machinekamer en eetruimte, een chicorei-ast en een tweede vlasmagazijn³⁴⁰. In 1914 diende Alberic Van Damme een nieuwe aanvraag tot uitbating van een zwingelarij in, teneinde “*zijne, na brand herbouwde, vlaszwingelarij, door stoom bewogen en voorzien van eene dynamo tot de elektrische verlichting, alsook zijne vlasmagazijnen staande op perceelen 229m sectie B en 352b sectie A te mogen behouden*”³⁴¹. De inrichting beschikte over een dertigtal zwingelmolens, een brakelaar en een kloddenmolen. Twee jaar later werd Vandammes echtgenote, Laura Vanneste, gedwongen het “management” van de onderneming over te nemen; Alberic Van Damme overleed namelijk in 1916 op 51-jarige leeftijd³⁴². Niettemin zou de vlasfabriek nog een verdere uitbreiding kennen. In 1922 werd de toestemming verkregen om een warmwaterroterij met vier rootputten in te richten³⁴³. Rond die periode zou Alberic Van Dammes schoonzoon, Leon Vervisch, samen met zijn familie³⁴⁴, de roterij van wijlen dhr. Alberic Van Damme overnemen. Een kwarteeuw later, omstreeks 1946, onderging de bedrijfssite een grondige transformatie³⁴⁵. Het aantal rootkamers bleef ongewijzigd, terwijl de

³³⁸ SAK, *Modern Gemeentearchief Bissegem*, 2013 Stukken betreffende verschillende economische tellingen, 1948-1955.

³³⁹ SAK, *Modern Gemeentearchief Bissegem*, *Stukken betreffende gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen, 1932-1976* en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/60t.

³⁴⁰ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/51k.

³⁴¹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/123v.

³⁴² <<http://gw.geneanet.org/gevdneste?b=gevdneste&lang=nl&p=luc&n=vervisch>>, geraadpleegd op 02.08.2013. Er werd alleen gebruik gemaakt van genealogische informatie verstrekt door derden, indien zij op andere punten overeenstemde met gegevens die ons wel bekend waren (bv. de geboortedatum).

³⁴³ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/126c.

³⁴⁴ Uit de telformulieren werden de volgende namen gedestilleerd: Modest Vervisch (Kortrijk), Jules Odiel Vervisch (Gullegem), Jules Vervisch (Gullegem), August Vervisch (Kortrijk), Alidor Vervisch (Frankrijk). ARA, *Individuele telformulieren*, 715 Bissegem.

³⁴⁵ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/2000/45k.

heropgerichte zwingelarij slechts de helft (16) van het originele aantal zwingelmolens bevatte, wat verklaard kon worden door de aanwezigheid van een zwingelturbine. Bovendien moesten drie magazijnen met een geaggregeerde capaciteit van 240 ton vlas voldoende ruimte bieden om al het (on)bewerkte vlas van het bedrijf op te slaan³⁴⁶.

5.2.1.9 Hanssens

In de westelijk uithoek van de gemeente, nabij de grens met Wevelgem, werd anno 1929 het kunstmatig roten geïntroduceerd op de eigendom van Jules en Alfred Hanssens (sectie B perceel 40f). Voordien deed het (onbebouwde) perceel 31a van diezelfde sectie dienst als “roterij”, perceel 29f en 31c stonden bij het kadaster bekend als magazijnen³⁴⁷. Een zwingelarij werd ten vroegste in 1933 bijgevoegd; toen verkregen Jules Hanssens en zijn zonen van de Bestendige Deputatie de toestemming tot het plaatsen van “*een mechanieke vlaszwingelarij met electromotor, stoomketel en stoommachine*”³⁴⁸. Het gebouw zou naast 12 planken een zwingelturbine, een kloddenmolen en leemschudder bevatten. De *Textielcentrale* noteerde tijdens Wereldoorlog II weliswaar een totaal van twintig stermolens. Bovendien werden toen zeven rootputten met een totale capaciteit van 350 kubieke meter geregistreerd³⁴⁹, terwijl bij de oorspronkelijke aanvraag slechts vier rootputten werden vergund (evenals een ruwoliemotor ter aandrijving van de centrifugepomp)³⁵⁰. Deze expansie is zo goed als zeker parallel met de oprichting van de zwingelarij verlopen. Vanaf 1943 werden deze gebouwen in de kadastrale documenten namelijk als één geheel – meer bepaald een “vlasfabriek” – beschouwd. Ondertussen waren alle eigendommen op naam van Hubert Hanssens komen te staan, wellicht een zoon van de oorspronkelijke eigenaar³⁵¹. Hoewel deze site (zeker wat betreft het aantal rootputten) tot de grotere Bissegemse vlasfabrieken behoorde, was het niet de enige die door de familie Hanssens werd uitgebaat. In zijn geboortedorp Gullegem had Jules Hanssens eveneens, en zelfs veel vroeger, een industrieel complex uitgebouwd (cfr. infra).

5.2.1.10 Buyse

Alle voorgaande bedrijfjes waren lineair in het landschap ingeplant, met de loop van de Leie als bepalende factor. Dit patroon was ook in andere Leiegemeenten te bemerken. In Menen

³⁴⁶ De telling van 1949 (SAK, *Modern Gemeentearchief Bissegem*, 2013 Stukken betreffende verschillende economische tellingen, 1948-1955) spreekt van 1928, het adresboek van 1941 vermeldt er weliswaar geen, evenals de archiefstukken van het ABV. De vergunning tot het oprichten van een “vlasbewerkingsatelier” werd verleend in 1946 (PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/2000/45k).

³⁴⁷ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

³⁴⁸ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/62d.

³⁴⁹ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*, gegevens vermeld onder de naam van Hubert Hanssens (Wevelgem).

³⁵⁰ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/119hh.

³⁵¹ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

bijvoorbeeld, waren in 1940 bijna alle vlasfabrieken in de Kortrijk- of Wervikstraat (vlakbij de Leie) gevestigd³⁵². Te Bissegem waren er slechts twee vlasfabrieken niét op de Leiemeersen gevestigd. Een daarvan bevond zich in de Kortrijksevoetweg³⁵³, meer bepaald perceel 255 sectie A. De eigenaar, Polydoor Buyse-Vandesompele, richtte er in de jaren 1929-1930 een roterij op³⁵⁴, die uit vijf “putten” bestond. Een GHO-dossier werd noch bij de provinciale archiefdienst West-Vlaanderen, noch in het stadsarchief Kortrijk teruggevonden. Wel werd de vlasfabriek opgenomen in de verschillende “rootputtellingen” van het A.B.V. en de gemeentelijke overheid, die voornamelijk de jaren veertig van de vorige eeuw besloegen³⁵⁵. Via deze gegevenslijsten kon worden achterhaald dat Polydoor Buyse, in eerste instantie een landbouwer³⁵⁶, naast een roterij eveneens een zwingelarij bezat met 12 zwingelmolens. De inrichting zou omstreeks 1947 verder zijn uitgebreid met een zwingelturbine³⁵⁷.

5.2.1.11 Taillieu

In de onmiddellijke nabijheid lag het vlasbedrijf van René Taillieu. Net als Polydoor Buyse was de heer Taillieu hoogst waarschijnlijk een landbouwer, aangezien hij een (omwalde) hoeve bewoonde in de Guido Gezellelaan, ten noorden van de dorpskern van Bissegem. In 1929 werd binnen het omwalde gedeelte een kunstmatige roterij met stoommachine opgetrokken, die het jaar daarna in werking trad³⁵⁸. Ze bestond uit vier rootkamers, die samen goed waren voor een capaciteit van 160 kubieke meter. Een volgende stap in het industrialisatieproces van de inrichting volgde pas twintig jaar later, toen beslist werd een zwingelturbine op hetzelfde perceel – 208f sectie A³⁵⁹ – te installeren³⁶⁰. Deze innovatie lijkt vrij radicaal te zijn gebeurd; in elk geval wijst niets erop op de site ooit een ‘klassieke’ zwingelarij heeft gefunctioneerd.

³⁵² SAM, *Nijverheidstellingen*, III C 30.

³⁵³ Op de plaats waar zich nu de Daliastraat bevindt.

³⁵⁴ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

³⁵⁵ SAK, *Modern Gemeentearchief Bissegem*, 2013 Stukken betreffende verschillende economische tellingen, 1948-1955 en AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.

³⁵⁶ Althans wordt in de kadastrale documenten landbouwers als beroep weergegeven (KAB, Staat der eigendomsovergangen).

³⁵⁷ SAK, *Modern Gemeentearchief Bissegem*, 2013 Stukken betreffende verschillende economische tellingen, 1948-1955.

³⁵⁸ KAB, Staat der eigendomsovergangen; voor de stoommachine met 13 PK: ARA, *Individuele telformulieren*, 715 Bissegem.

³⁵⁹ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

³⁶⁰ SAK, *Modern Gemeentearchief Bissegem*, 2013 Stukken betreffende verschillende economische tellingen, 1948-1955.

5.2.2 Gullegem

5.2.2.1 Pottie

Julien Pottie (°8/1/1882), een landbouwer die in de Daalstraat woonde, besloot omstreeks 1948 nabij de grens met Sint-Eloois-Winkel (in de Driemastenstraat) een vlasfabriek te bouwen op het perceel 478d sectie A. Vermits het kadaster het gebouw als “vlasfabriek” catalogeerde, kan worden verondersteld dat het over een vlasroterij annex zwingelarij met turbine ging³⁶¹. Een vijftal jaar na de oorspronkelijke opbouw werd dit bedrijfje nog vergroot. Behalve de vlasfabriek omvatte de site eveneens een grote vlasschuur³⁶². Verder was Julien Pottie eigenaar van een bescheiden (in 1929 vergunde) zwingelarij met negen zwingelmolens, die naast zijn woonst was opgericht³⁶³.

5.2.2.2 Verbeke

De onderneming van Petrus Jan Verbeke (°07/04/1854) kenmerkte zich door een ruimtelijke ontkoppeling van de verscheidene productiefasen. In 1913 werd door de Bestendige Deputatie toelating gegeven tot het uitbaten van een magazijn in de Bissegemstraat. Deze schuur, waarin 230.000 kg vlas kon worden opgeslagen, bestond al meerdere jaren en werd naast de vlasfabriek van de familie Baekelandt gebouwd. Pieter Verbekes zwingelarij werd opgebouwd in 1919 en kan eveneens worden gesitueerd in de Bissegemstraat, weliswaar aanleunend bij de bebouwde kom van de gemeente; de inrichting telde een vijftal zwingelmolens die met een gasmotor in beweging werden gebracht³⁶⁴. Zes jaar later, toen aan de naoorlogse economische depressie een einde was gekomen, werd een warmwaterroterij gebouwd op de kavel 20a sectie D. Het aantal rootkamers bedroeg aanvankelijk twee; niet veel later – in 1927 – waren er dat al vier³⁶⁵. In 1941 en 1948 werden vijf rootputten geteld³⁶⁶. Ondertussen stond Achiel Verbeke (mee) aan het roer van de onderneming: een eigendomsverschuiving, waarbij hij als bloot eigenaar en Petrus Verbeke als vruchtgebruiker de roterij in eigendom hadden, formaliseerde deze machtsoverdracht. In 1942 kreeg Achiel Verbeke-Vanooteghem de eigendom volledig in handen ten gevolge van een erfenis³⁶⁷.

³⁶¹ Vaak werd een GHO-dossier in hetzelfde jaar goedgekeurd als de registratie van een “vlasfabriek” in de staat der eigendomsovergangen.

³⁶² KAB, Staat der eigendomsovergangen.

³⁶³ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/141e.

³⁶⁴ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/126a.

³⁶⁵ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/46gg en A3-GB/1998/126c.

³⁶⁶ AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.

³⁶⁷ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

5.2.2.3 Kindt

Een opvallende concentratie aan vlasbedrijven bevond zich in het gehucht *Bergelen*, ten zuidwesten van de Gullegemse dorpskern. De meeste bedrijven waren ingeplant in het weidegebied tussen wat in de bronnen als de “Groote Yper Straat” wordt aangeduid en de Heulebeek. De vlasfabriek van Constant Kindt (°15/08/1868) vormde de uitzondering op de regel. Zij was langs de zuidkant van de straat gelegen en voerde haar vervuilde water niet af via de Heulebeek, maar via de Aardappel- en Stierbeek³⁶⁸. De roterij, die in 1929 op perceel 300 e sectie D was gesticht, had een rootcapaciteit van tachtig à honderd vierkante meter, proportioneel verspreid over twee putten. In 1941 verdubbelde dit aantal onder impuls van Georges, Alfons, Maurice en Gaston Kindt (die samen voor de helft eigenaar waren) en Constantin Henri Kindt (voor de helft vruchtgebruiker)³⁶⁹. Enkele jaren voordien, omstreeks 1926, had dhr. Kindt groen licht gekregen om een “mekanieke vlaswingelarij” te plaatsen op een terrein sectie D perceel 252/2i, gelegen aan de andere zijde van de Grote Ieperstraat³⁷⁰. Zowel in de zwingelarij als in de roterij werd elektriciteit als energiebron aangewend³⁷¹.

5.2.2.4 André en Hector Hanssens

Een andere prominente naam binnen het Gullegemse – en Bissegemse – vlassersnetwerk was deze van de familie Hanssens. De West-Vlaamse Deputatie verleende in 1925 de toestemming aan André en Hector Hanssens om op perceel 706 sectie C een zwingelarij annex vlamagazijn te bouwen. De werktuigen die erin werd opgesteld, waren de volgende: 14 zwingelmolens, 1 bootmachine, 1 brakelaar, 1 lijnzaadmolen, 1 kloddenmolen en 1 leemschudder³⁷². Nauwelijks een drietal jaar later werd alweer een nieuwe procesinnovatie doorgevoerd. In de Hemelhofweg, ten westen van de wijk Bergelen, werd op kavel 187a sectie D een kunstmatige roterij gebouwd. Ze was ingedeeld in vijf rootkamers, die een totale inhoud van 250 m³ hadden³⁷³. Na de Tweede Wereldoorlog, werd ook de zwingelarij verder gemoderniseerd door het plaatsen van een zwingelturbine. Dit had evenwel een

³⁶⁸ GAW, *Fonds Gullegem*, 752.1 Gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen: vergunningen 1e klas (1911-1930). De geboortedatum werd vermeld in de telformulieren: ARA, *individuele telformulieren*, 723 Gullegem.

³⁶⁹ KAB, Staat der eigendomsovergangen en *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

³⁷⁰ In de bronnen wordt deze straat meestal Bergelen genoemd. Dit is ook de hedendaagse straatnaam. Om verwarring met het gelijknamige gehucht te voorkomen, werd hier de alternatieve naam “Grote Ieperstraat” gebruikt, waarvan de straat Bergelen evenwel slechts een deel besloeg. Zie ook GAW, *Fonds Gullegem*, 752.1

³⁷¹ GAW, *Fonds Gullegem*, 752.1 en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/143f.

³⁷² PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/53q.

³⁷³ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/11i en KAB, Staat der eigendomsovergangen.

daling van het aantal zwingelmolens tot gevolg: datzelfde jaar werden slechts vijf zwingelmolens geregistreerd³⁷⁴.

5.2.2.5 Jules en Jozef Hanssens

Een andere tak van de familie Hanssens had eveneens in de wijk Bergelen haar nijverheidsactiviteiten ontplooid. Een eerste vergunning werd door *la dame Vve [veuve] Hanssens Frédéric* verkregen in 1894. Het dossier had betrekking op een stoomzwingelarij die reeds in het najaar van 1893 in werking was getreden³⁷⁵. Nadat het bedrijfje in 1914 door brand werd verwoest, dienden Jules en Jozef Hanssens een aanvraag in om *“hunne heropgerichte vlaszwingelarij door stoom bewogen en voorzien van eene dynamo tot de electrische verlichting, alsook hunne magazijn tot het bergen en bewerken van vlas, staande op de perceelen 167e, 158d en 129d3 der zelfde sectie D, te mogen behouden”*³⁷⁶. Toen hun zwingelarij halverwege de jaren twintig opnieuw in vlammen opging, werd ze – net als vóór de Eerste Wereldoorlog –, bijna onmiddellijk (in 1927) heropgebouwd; ditmaal werd het fabriekje van 42 zwingelmolens voorzien³⁷⁷. De jaren daarna kende de site een sterke expansie: in 1928 werd (op perceel D 172c³⁷⁸) een roterij met drie rootputten in gebruik genomen, die naar schatting 500 ton vlas per seizoen kon verwerken. In 1929 werd de inrichting verder uitgebreid, vermoedelijk met twee “putten”, hoewel een nieuwe aanvraag in 1932 – behoudens een zwingelturbine en een vlasmagazijn – slechts gewag maakte van 1 nieuwe rootkamer³⁷⁹. Het aantal zwingelmolens was ondertussen teruggevallen tot twintig³⁸⁰. Tezelfdertijd had de familie Hanssens fors geïnvesteerd in een moderne root- en zwingelinstallatie in de Moraviëstraat te Bissegem (cfr. supra), die reeds voor 1941 in het bezit was van Hubert Hanssens³⁸¹.

5.2.2.6 Debackere

Omstreeks 1907 verzocht Constant Debackere de lokale en provinciale overheden een vergunning te verlenen om aan het kruispunt van de Ieperstraat en de Wevelgemstraat *“eene mechanische vlaszwingelarij te mogen oprichten, bewogen door eenen electrischen motor dien den stroom*

³⁷⁴ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/2003/107i.

³⁷⁵ Perceel 167d sectie D. PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/2005/6u.

³⁷⁶ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/16r.

³⁷⁷ Samen met 2 kloddenmolens, 2 cilinders, 2 ‘stofzuigers’ en 1 leemschudder. PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/16r.

³⁷⁸ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

³⁷⁹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/16r en *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

³⁸⁰ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek* en AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.

³⁸¹ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

ontvangt van een naburig gesticht”³⁸². Een lang leven was de fabriek echter niet beschoren: in 1912 diende diezelfde Constant Debackere-Gheysen een nieuw verzoekschrift in “*tot het heropbouwen eenen stoomvlaswingelarij, onlangs door brand vernield [...]*”³⁸³. De productiecapaciteit verminderde, doch niet aanzienlijk: van 300 kilogram gezwingeld vlas per dag vóór het noodlottige jaar 1912 tot 255 kilogram na de heroprichting van het fabriekje³⁸⁴. Zoals iedere vlasfabriek, bezat ook het bedrijfje van de familie Debackere een vlasmagazijn, dat naast (maximaal) 100 ton vlas eveneens een bootmachine en lijnzaadmolen herbergde. Kort na de Eerste Wereldoorlog – in ongunstige economische omstandigheden – werd door Joseph en Hector Debackere een roterij en vlasmagazijn aan hun bedrijfje toegevoegd³⁸⁵. Het kadaster registreerde in 1922, op een stuk bouwland dat in handen was van Constant Debackere (153r sectie D), een “nieuw gebouw” en een eigendomsovergang: Hector Joseph Debackere en Joseph Hector Debackere werden gezamenlijke eigenaars van de twee rootputten³⁸⁶. De grond bleef evenwel in handen van Constant Debackere³⁸⁷. Een vijftal jaar later volgde een nieuwe stap in het moderniseringsproces. Ten eerste werd een nieuwe vlasschuur opgetrokken waarin 300 ton vlas kon worden bewaard; daarenboven werden twee nieuwe rootputten aan de bestaande inrichting toegevoegd, wat de totale capaciteit op 224 m³ bracht³⁸⁸; ten slotte gaf de Deputatie in 1930 haar toestemming om een turbinezaal naast de reeds bestaande gebouwen te plaatsen. Dit vormde meteen ook het sluitstuk van het moderniseringsproces binnen het bedrijf: behalve een “*vereniging van grond en gebouw*” door Marcel Debackere in 1941, werden alvast geen (ingrijpende) transformaties meer geregistreerd³⁸⁹.

5.2.2.7 Gebroeders Baekelandt

Ook het vlasbedrijf van de familie Baekelandt ontwikkelde zich reeds voor de crisis van de jaren '30 tot een geïndustrialiseerd vlascomplex, hoewel van een zwingelturbine (vóór 1948) geen sprake was. Vermoedelijk gaat de geschiedenis van het vlasbedrijfje terug tot de jaren zestig van de negentiende eeuw: circa 1868 bezat Eugeen Baekelandt reeds een stoomwingelarij op dezelfde gronden (490 sectie C). In 1903, toen Constant en Cyrille Baekelandt de vlasfabriek in beheer hadden,

³⁸² PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/60j, KAB, Staat der eigendomsovergangen: sectie D perceel 153f.

³⁸³ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/89l.

³⁸⁴ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/60j en A3-GB/1997/89l.

³⁸⁵ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/109bb en A3/A5/A7-GB/1997/6y.

³⁸⁶ Volgens het kadaster vond een vergroting plaats in 1926; de vergunning werd pas goedgekeurd door de Deputatie in 1928. PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/6y en KAB, Staat der eigendomsovergangen.

³⁸⁷ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

³⁸⁸ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/6y en *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

³⁸⁹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/6y en KAB, Staat der eigendomsovergangen.

stonden in deze zwingelarij een achttiental zwingelmolens opgesteld³⁹⁰. Een schaalvergroting volgde datzelfde jaar nog: het aantal *planken* groeide aan tot 30 en een zwingelarij, die tot 200 ton vlas kon bevatten, werd bij de reeds bestaande gebouwen gevoegd³⁹¹. Ook hier werd het expansieproces door een brand verstoord: circa 1910 moest de zwingelarij opnieuw worden opgebouwd. Uit het GHO-dossier van 1913 blijkt dat de familie Baekelandt de economische toekomst met vertrouwen tegemoet zag: het aantal zwingelmolens werd vastgesteld op negenendertig, nog eens een vierde meer dan tien jaar voorheen. Uit de exportcijfers van gezwingeld vlas bleek dat de decennia voor Wereldoorlog I zich ontegenzeggelijk lieten catalogeren als een hausseperiode. De oorlog zelf maakte eensklaps komaf met de optimistische toekomstperspectieven. Het zou tot halverwege de twintiger jaren duren vooraleer de Belgische vlasvezelbereidingsnijverheid terug op adem kwam³⁹². Desalniettemin besloten de gebroeders Baekelandt in 1922 het roten in hun bedrijfsactiviteiten op te nemen. Daartoe lieten zij drie rootputten aanleggen op de rechteroever van de Heulebeek. De kavel waarop de vlasroterij werd opgericht was evenwel niet in eigendom van Constant en Cyriel Baekelandt, maar van Hilaire, Leon en Gerard Baekelandt, allen vlashandelaars te Gullegem³⁹³. In 1941 werden door de Textielcentrale vier putten geteld³⁹⁴. Deze discrepantie tussen de GHO-dossiers enerzijds en het adresboek anderzijds komt wel vaker voor. Het is weliswaar niet gemakkelijk te achterhalen welke bron over- of onderschat. Wanneer de kadastrale documenten erbij genomen worden, wordt echter geen nieuwe bebouwing vermeld. De enige – en laatste – wijziging voltrok zich in 1953: in dat jaar werd de roterij van de familie Baekelandt met de grond gelijk gemaakt en werd het terrein omgedoopt tot “roterij”³⁹⁵.

5.2.2.8 Alberic Baekelandt

Net zoals het geval was bij de familie Hanssens, kende Gullegem twee vlasfabrieken “Baekelandt”. Alberic Baekelandt diende rond de eeuwwende een aanvraag in om een zwingelarij en de bijhorende schuren, die al een dertigtal jaar in bedrijf waren, verder uit te baten³⁹⁶. Het is uiterst opvallend dat (net als bij het vlasbedrijf van Constant en Cyriel Baekelandt) ook deze vlasfabriek omstreeks 1910 afbrandde³⁹⁷. Dat het hier niet om één en dezelfde site gaat, kan worden nagegaan aan de hand van

³⁹⁰ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/34w. Op 13.02.1903 werd een toelating verkregen om de zwingelarij te behouden; op 30.12.1903 werd een vergroting ervan goedgekeurd.

³⁹¹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/2005/22l.

³⁹² Zie paragraaf 3.3.4.

³⁹³ Sectie D kavel 126c. Er werd eveneens een vlasmagazijn bijgebouwd, dat werd uitgebreid met twee beuken en een bootmachine in 1937. PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/92h en KAB, Staat der eigendomsovergangen.

³⁹⁴ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

³⁹⁵ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

³⁹⁶ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A7-GB/2009/1u.

³⁹⁷ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/104c.

de kadastrale documenten: terwijl de zwingelarij van de gebroeders Baekelandt zich centreerde rond het perceel 490 sectie C, werd in dit geval perceel 564o sectie C als locatie opgegeven³⁹⁸. Een nieuwe zwingelarij met 36 stermolens en twee magazijnen herrezen vrijwel onmiddellijk uit de as. Net zoals voor 1910 werden de machines aangedreven door een stoommachine, die schijnbaar een vermogen van 15 pk had. Behoudens de vermelde zwingelmolens, werden in het *commodo et incommodo*-dossier enkele lijnzaadmolens, kloddenmolens, boothamers en een rolbraak gerapporteerd³⁹⁹. Een uitbreiding van de bedrijfsactiviteiten kwam er in 1925, met de stichting van een drieledige roterij⁴⁰⁰. Waarschijnlijk volgde het daaropvolgende jaar reeds een vergroting met twee rootkamers; volgens het jaarboek *Onze vlasvezelbereiding* bevatte de kunstmatige roterij in 1941 immers vijf “putten”.⁴⁰¹ Een ingrijpende herinrichting van de zwingelarij vond datzelfde jaar plaats: een zwingelturbine werd aangekocht, wat – zoals gebruikelijk – een negatieve impact had op het aantal opgestelde zwingelmolens. Ondertussen had ook elektriciteit stoomkracht als energiebron vervangen⁴⁰².

5.2.2.9 Vanhoutte

De omschakeling van stoom naar armgas, petroleum en later elektriciteit was een algemeen verschijnsel, die als een veruitwendiging van de Tweede Industriële Revolutie kan worden beschouwd⁴⁰³. Doch op microschaal verliep deze transformatie niet altijd eenduidig. Terwijl Joseph Vanhoutte op 14.12.1928 gemachtigd werd “*tot het oprichten van een kunstmatige vlasroterij [...] met elektromotor*”, werd één jaar later aan de Bestendige Deputatie gevraagd om “*in voormelde roterij een stoomtuig te mogen gebruiken*”⁴⁰⁴. De roterij zelf telde oorspronkelijk drie, later – in 1942 – zes, rootkamers en was gebouwd op een stuk bouwland dat de uitbater toebehoorde⁴⁰⁵. Dit gebeurde waarschijnlijk in 1937 of 1939, aangezien de gewestelijke directie van het kadaster in die jaren een vergroting van het gebouw had opgetekend⁴⁰⁶. Omdat rond dezelfde periode ook een turbinezaal aan de roterij werd toegevoegd, kan niet met zekerheid worden gezegd wanneer de onderscheiden infrastructuurwerken plaatsvonden⁴⁰⁷. Het turbinezwingelen, waarmee ongeveer

³⁹⁸ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

³⁹⁹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/104c.

⁴⁰⁰ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/39r.

⁴⁰¹ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek* en KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴⁰² PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/2000/8j en A3/A5/A7-GB/2000/8k.

⁴⁰³ N. BRACKE, *Bronnen voor de industriële geschiedenis*, p. 27.

⁴⁰⁴ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/128a en GAW, *Fonds Gullegem*, *Gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen: vergunningen 1e klas (1911-1930)*.

⁴⁰⁵ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/128a.

Sectie B Perceel 729. Joseph Hendrik Vanhoutte Lefevre had dit deze gronden in 1928 gekocht van een andere vlashandelaar, Juliaan Baekelandt Holvoet, die wij reeds hierboven vermeldden. (KAB, Staat der eigendomsovergangen).

⁴⁰⁶ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴⁰⁷ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/128a.

6000 kg vlas per week(?) kon worden bewerkt, betekende tegelijk het uitrangeren van de “klassieke” zwingelarij die Joseph Vanhoutte omstreeks 1926 in de Poststraat had opgericht⁴⁰⁸. In 1953, toen de vlasexport ten gevolge van de Koreaoorlog ongekende hoogtes had bereikt, kende de vlasfabriek een verdere uitbreiding; spijtig genoeg vonden wij hierover geen bijkomende gegevens terug⁴⁰⁹.

5.2.2.10 Callens en Vuylsteke

Verder stroomafwaarts langs de Bankbeek, vlakbij haar monding in de Heulebeek, lag het bedrijf van Georges en Richard Callens en Alidor Vuylsteke. Samen stonden zij aan het hoofd van de ‘maatschappij in gezamenlijken naam “Callens en Vuylsteke”’. Deze vennootschap was (onder andere) in het bezit van de kavels B 45n3, o3, p3 en q3⁴¹⁰, die eertijds tot het Neerhof van Hondschote, het voormalige neerhof van het kasteel van de heren van Gullegem, behoorden⁴¹¹. Op het eerstgenoemde perceel werd omstreeks 1924 een magazijn gebouwd, dat in een opslagruimte voor 150 ton vlas voorzag⁴¹². Het aanpalende perceel 45o3 herbergde een stoomzwingelarij. Volgens het desbetreffende GHO-dossier stonden in het gebouw zesendertig stermolens, een stoommachine van 20 pk, een rolbraak en een leemschudder opgesteld. Voor 1941 werd daar nog een zwingelturbine aan toegevoegd⁴¹³. De warmwaterroterij, ten slotte, werd op perceel 45p3 sectie B gebouwd⁴¹⁴. Hoewel de oorspronkelijke plannen slechts vijf rootkamers afbeeldden, bleken dat er begin de veertiger jaren al zeven te zijn. Het aantal zwingelmolens evolueerde – zoals vaker aangehaald – in de omgekeerde richting: van 36 in 1928 tot 22 in 1941⁴¹⁵. Ook op juridisch vlak deden zich enkele verschuivingen voor. Arrondissementsingenieur dhr. Stubbe meldde in juni 1947 het volgende aan de hoofdingenieur: *“[ik heb] de eer U te melden dat de firma G. en R. Callens en A. Vuylsteke sedert 1933 ontbonden en dat de Hr Vuylsteke sedert 1937 overleden is. De roterij van de voormalige firma wordt thans uitgebaat door de HH. Callens. Deze roterij werd gebouwd in 1925 en naar best weten van de tegenwoordige eigenaars vergund in 1924 [sic]. Zij zijn evenwel niet meer in het bezit van de verleende vergunning, die wellicht bij hun vennoot mr Vuylsteke moet gebleven zijn, bij de ontbinding van de maatschappij. Mr Vuylsteke was de persoon die zich bijzonderlijk met de*

⁴⁰⁸ PAWV, Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven, A3-GB/1998/77bb en KAB, *Archief van het Kadaster*, 207 Mutatieschetsen.

⁴⁰⁹ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴¹⁰ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴¹¹ “Neerhof van Hondschote”, in: <<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/71717>>, geraadpleegd op 23.05.2013.

⁴¹² KAB, Staat der eigendomsovergangen en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/96b.

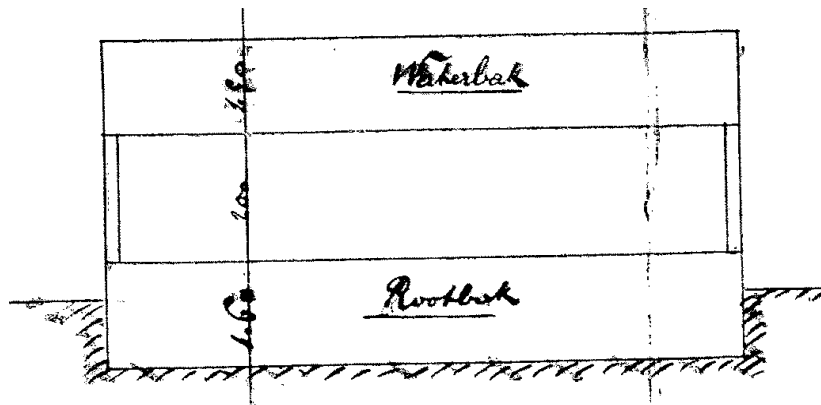
⁴¹³ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/96b en *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

⁴¹⁴ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴¹⁵ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/96b en *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

geschriften der firma onledig hield”⁴¹⁶. Uiteindelijk zou de gehele site in 1954 door Georges en Richard Callens (verpachters) en C. Vuylsteke-Vergote (erfpachter en eigenaar van het roterijgebouw) worden verkocht aan Prosper Devos⁴¹⁷, een Gullegemse vlasser die in 1947 van de Bestendige Deputatie in beroep de machtiging verkreeg om een zwingelarij te starten in de Rozenstraat⁴¹⁸.

5.2.2.11 Deruyttere

Figuur 2. Voorbeeld van de 'primitiefste' warmwaterroterijen, in casu de drie rootputten van Camille Deruyttere (1912) in dwarsdoorsnede (PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/ 122z)

Wanneer de *Atlas cadastral de la Belgique: Gullegem* (uitgegeven door Philippe Chrétien Popp) erbij wordt genomen, valt de enorme omvang van het centraal gelegen perceel D 45 op, dat zowat het hele gebied tussen de Heulebeek ten zuiden en oosten, de Bankbeek ten westen en de Moorseelesteenweg in het noorden omvatte⁴¹⁹. Gezien de uitgestrektheid van dit hooiland en de nabijheid van diverse waterlopen, is het allerm minst verwonderlijk dat verschillende roterijen op deze terreinen werden gesticht. Ook de oudste roterij van Gullegem, nl. deze van de “koopman” Camille Deruyttere, werd anno 1912-1913 opgericht op de gronden van het neerhof van de voormalige dorpsheerlijkheid (D 45t2 en x2)⁴²⁰. Aangezien het om een van de eerste commerciële implementaties van het warmwaterroten ging, waren de putten ondergronds ingebouwd (cfr. supra). De kunstmatige roterij op perceel 45t2 sectie D was van een gemiddelde grootte (drie rootputten). Het waterreservoir werd op een hoogte van twee meter boven de rootbakken geplaatst, waardoor het vlas van bovenaf in en uit de rootbakken kon worden geladen⁴²¹. Voor de roterij op kavel D 45x2

⁴¹⁶ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/96b.

⁴¹⁷ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴¹⁸ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/2000/64i.

⁴¹⁹ P.C. POPP, *Atlas cadastral de la Belgique: Gullegem*, Brugge, Popp, 1842-1879.

⁴²⁰ De rootputten op perceel 45c2 sectie D werden opgericht in 1912 (en werden geregistreerd in 1913), de rootputten op perceel 45e2 sectie D werden opgericht in 1913 (en werden geregistreerd in 1914). KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴²¹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/ 122z en B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 279-281.

kwamen we het aantal rootputten niet te weten⁴²². Bovendien de roterij werd ook een stoomzwingelarij opgebouwd (D 45y2)⁴²³; in 1914 gaf de West-Vlaamse Deputatie bovendien de toestemming om een vlasmagazijn bij de bestaande gebouwen te voegen⁴²⁴. Mede ten gevolge van de oorlogsprikelen werden de bouwactiviteiten pas na een tiental jaren hervat: in 1925-1926 werden twee betonnen magazijnen gebouwd en voegde men aan de drie bestaande rootbakken op perceel 45t2 drie nieuwe rootputten toe. De afbraak van de warmwaterroterij op perceel D 45x2 werd in 1931 in de kadastrale documenten vermeld⁴²⁵. Omstreeks 1929 kwamen er een ketelgebouw en vlasmagazijn bij⁴²⁶. De drie vlasmagazijnen boden plaats voor de opslag van een duizendtal ton vlas, een bootmachine en een lijnzaadmolen. Daarnaast werden in de periode 1925-1941 twee zwingelturbines in het vlasfabriekje geïnstalleerd⁴²⁷. Deze verregaande transformatie van de bedrijfssite werd gecoördineerd door de opvolgers van Camille Deruyttere, de broers Jerome (°03/09/1891), Julien (°14/05/1893) en Oscar Deruyttere (°24/01/1897), die de hierboven beschreven onroerende goederen in 1925 hadden verworven⁴²⁸. Het legde de gebroeders Deruyttere alvast geen windeieren: in 1937 bouwde Julien Deruyttere tegenover de bedrijfsgebouwen een imposante villa in neo-Vlaamse-renaissancestijl⁴²⁹.

5.2.2.12 Verschaete

Tussen de bedrijfsgebouwen van de firma Callens-Vuylsteke en de familie Deruyttere in, bevond zich de roterij van de familie Verschaete, die op het perceel 45s3 sectie D gevestigd was⁴³⁰. Hoewel Samuel Verschaete reeds in 1921 een verzoek had ingediend om een kunstmatige roterij te mogen opbouwen te Gullegem, zou het nog tot 1925 duren vooraleer het gebouw – dat vier rootkamers zou tellen –, op de gronden van Leon en Joseph Verschaete werd opgericht⁴³¹. Indien we kunnen vertrouwen op de kadastrale gegevens die ter onzer beschikking waren, kan worden vastgesteld dat de warmwaterroterij gedurende de bestudeerde periode geen veranderingen meer onderging, tot ze

⁴²² KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴²³ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/122z.

⁴²⁴ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/109b.

⁴²⁵ Zie: PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/13e en KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴²⁶ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/13e. Het ketelgebouw lijkt gebouwd te zijn op de plaats waar vroeger de roterij gelegen was. Dit zou dan betekenen dat deze mutatie enkele voor de gewestelijke directie van het kadaster enkele jaren onopgemerkt was gebleven.

⁴²⁷ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/13e en *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

⁴²⁸ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴²⁹ OVERLEGCOMITE BOUWKUNDIG EN CULTUREEL ERFGOED, *Architectuur in eigen buurt: gevels en gebouwen in Wevelgem*, een kennismaking, Wevelgem, Culturele Raad, 2002, p. 78.

⁴³⁰ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴³¹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/125b en KAB, Staat der eigendomsovergangen.

in 1954 door “Verschaete Nolle J. en deelhebbenden” werd gesloopt⁴³². De overige bedrijfsactiviteiten van de familie Verschaete speelden zich af op andere locaties binnen de gemeentegrenzen. Zo vatte Alfons Verschaete in 1908 het plan op om een vlaszwingelarij te beginnen in de *Straat naar Heule* (de hedendaagse Peperstraat). Er zouden 24 zwingelmolens in opgesteld staan, aangedreven door een stoommachine, samen met een brakelaar, een leemschudder en een bootmachine⁴³³. Eveneens werd door het provinciebestuur van West-Vlaanderen toelating gegeven om op hetzelfde adres een magazijn uit te baten⁴³⁴. Wat het zwingelen betreft, zouden Alfons, J.G. Samuel, Richard en Leon Verschaete de spilfiguren zijn geweest binnen de Samenwerkende Maatschappij “*De Vereenigde Bankbeeknaren*”. Dit was een coöperatieve die haar maatschappelijke zetel had in de Moorselestraat⁴³⁵, niet toevallig de straat waar de vier rootputten en vier à vijf zwingelmolens van “*Verschaete Gebr. A., J., L. en R.*” stonden geregistreerd⁴³⁶. Indien deze stermolens geïnstalleerd waren in de voormelde zwingelarij is niet duidelijk, maar dan zou het aantal zwingelmolens in een dertigtal jaar tijd wel drastisch moeten gedaald zijn, ditmaal zonder de zwingelturbine als (technisch superieur) substituu⁴³⁷.

5.2.2.13 Seynaeve

Ten zuiden van de terreinen van het neerhof van Hondschote, kon het bedrijfje van Gustave Seynaeve worden gelokaliseerd (sectie C percelen 511, 514 en 528)⁴³⁸. Op het einde van de negentiende eeuw werd in de Wevelgemstraat gestart met het mechanisch zwingelen van vlas⁴³⁹. De arbeidsinspecteur die het bedrijf aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog bezocht, deelde aan zijn oversten het volgende mee: “*les magasins existent depuis longtemps et le teillage [...] a été construit il y a quelque 17 ans*”⁴⁴⁰. Bijgevolg was de zwingelarij al enkele jaren in werking, vooraleer ze in 1899 werd geautoriseerd. Behalve de gebouwen zelf⁴⁴¹, werden vijftig *planken*, een leemschudder, een brakelaar en een stoommachine in de vergunning opgenomen⁴⁴². Een groot deel van deze investeringen ging een decennium later (letterlijk) in rook op. We laten opnieuw de arbeidsinspectie aan het woord, die aangaande de hernieuwde aanvraag van Gustave Seynaeve in 1914 het volgende

⁴³² KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴³³ kavel C 895i-n. PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/2006/9z.

⁴³⁴ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/109c.

⁴³⁵ ARA, *individuele telformulieren*, 723 Gullegem.

⁴³⁶ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*. Dit betekent niet dat de rootputten of zwingelmolens effectief in de Moorselestraat stonden opgesteld.

⁴³⁷ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/2006/9z en *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

⁴³⁸ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/125e.

⁴³⁹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A7-GB/2009/1p.

⁴⁴⁰ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/115s.

⁴⁴¹ i.e. een vlamagazijn, een ‘cilinderzaal’ waarin de brakelaar stond opgesteld en een zwingelarij.

⁴⁴² PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A7-GB/2009/1p.

schreef: “[il s’agit d’] une reconstruction après l’incendie qui a détruit la salle à teiller il y a 7 ans env.”⁴⁴³. Het verzoekschrift had ditmaal tot doel het uitbaten van drie vlasmagazijnen en een zwingelarij met vijftig stermolens, een bootmachine, een lijnzaadmolen en een rolbraak⁴⁴⁴. In 1927 ging over tot het rationaliseren van het rootproces; daartoe werden drie rootkamers gebouwd op de kavel 511b sectie C, waarvan een zekere Marcel Veys eigenaar was⁴⁴⁵. Toen de omvang van het gebouw in 1935 vermeerderde, bleek een eigendomsovergang te hebben plaatsgegrepen. Niet langer Marcel Veys, maar Gabriel Carpentier-Seynaeve, bezat de gronden waarop de kunstmatige roterij was gevestigd⁴⁴⁶. Volgens het jaarboek *Onze vlasvezelbereiding* had de kunstmatige roterij anno 1941 een omvang van vijf rootputten. Datzelfde jaarboek vermeldde eveneens het bestaan van een zwingelturbine, hoewel hiervoor geen vergunning werd aangetroffen⁴⁴⁷.

5.2.2.14 Lecluyse

Veel meer dan in de andere bestudeerde (Leie)gemeenten, sloten de vlasfabrieken dicht tegen de kern van de gemeente aan. Net ten zuiden van de dorpskom, binnen de driehoek Bissegemstraat-Wevelgemstraat-Grote Ieperstraat, werd voor vier van dergelijke ondernemingen bronnenmateriaal ontdekt. Een daarvan was de roterij Seynaeve. Een tweede onderneming, die zich vlakbij de pastorie van Gullegem bevond, werd door Achille Lecluyse omstreeks 1907 boven de doopvont gehouden. Hij vroeg én kreeg de toestemming om een vlaszwingelarij annex -schuur te exploiteren langs de Bissegemstraat, perceel 101d sectie C. Op vlak van machinerie bleef de onderneming eerder bescheiden; indien het verzoekschrift enigszins de realiteit representeert, kan de bedrijfsuitrusting als vrij ‘klassiek’ worden bestempeld: een zestal zwingelmolens, met daarnaast nog een aantal kleinere werktuigen zoals een brakelaar en een bootmachine⁴⁴⁸. Bij de aanvang van de twintiger jaren deed zich weliswaar een forse schaalvergroting voor. De Bestendige Deputatie gaf op 27/01/1922 haar fiat aan de heer Lecluyse om in de Pastorijstraat een kleine roterij (2 putten), een zwingelarij (23 molens) en een vlasmagazijn (met een opslagcapaciteit van 150.000 kg) op te richten. Omstreeks 1927 merkte het Gullegemse gemeentebestuur op dat Achiel Lecluyse een rootput aan de bestaande inrichting had toegevoegd, zonder daarvoor toestemming te vragen⁴⁴⁹.

⁴⁴³ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/115s

⁴⁴⁴ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/115s. Verder moet nog worden opgemerkt dat de arbeidsinspecteur vijf rootbassins had aangetroffen, die in de gebouwen waren geplaatst en waarvoor geen vergunning kon worden voorgelegd.

⁴⁴⁵ KAB, Staat der eigendomsovergangen en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/125e.

⁴⁴⁶ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴⁴⁷ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

⁴⁴⁸ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/59o.

⁴⁴⁹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/100m.

De toewijs van de gronden aan Georges, Julien en Cyriel Delaere halverwege de jaren dertig liet een nieuwe wind door het bedrijf waaien: anno 1936 was het aantal rootkamers nogmaals met één eenheid toegenomen. De uitrusting van de zwingelarij onderging eveneens veranderingen: het inschakelen van een zwingelturbine deed het getal stermolens dalen tot circa vijftien⁴⁵⁰. Tijdens de Tweede Wereldoorlog groeide de onderneming – onder impuls van Georges (°19.11.1901) en Julien (°03.12.1897) Delaere⁴⁵¹ – zelfs nog verder: in 1941 werd de roterij opnieuw van een extra rootkamer voorzien, wat de totale rootcapaciteit op 250 m³ bracht⁴⁵².

5.2.2.15 Tuytens

Eveneens langs de Bissegemstraat, aan de zuidelijke rand van het dorp, lag de onderneming van Jules Tuytens (°11/07/1895)⁴⁵³. Aangezien in het West-Vlaamse provinciearchief slechts één dossier – betreffende het plaatsen van een stoomtoestel in 1928⁴⁵⁴ – op zijn naam werd bewaard, is onze kennis van de bedrijfsuitrusting vrij beperkt. De meeste informatie werd ons verschaft door het kadaster, de individuele telformulieren van 1930, het adresboek van 1941 en een GH0-dossier uit 1926, teruggevonden in het gemeentearchief van Wevelgem. Aan de hand van dit bronnenmateriaal werd duidelijk dat in 1926 een huis, in gezamenlijk bezit van R. Desmet (of Demets) en Jules Tuytens Demets, omgevormd werd tot een roterij (C 390p5)⁴⁵⁵. Dit nieuwe gebouw werd, samen met een zwingelarij die toentertijd reeds bestond (C 390a4), vergund op 30 juli 1926. De vlaszwingelarij zou 33 Vlaamse molens hebben omvat⁴⁵⁶. Hoewel voor het perceel waarop de kunstmatige roterij was gevestigd geen transformaties werden geregistreerd, nam het aantal rootputten voor de Tweede Wereldoorlog toch toe⁴⁵⁷. Het perceel C 390p5 was evenwel niet de enige “kunstmatige roterij” die de heer Tuytens in handen had. Toen Joanna Marie Kerkhof, de weduwe van Rychard Desmet, en deelhebbers in 1936 afstand deden van hun bezittingen in en rondom de vlasfabriek, ten voordele van Jules Tuytens zelf, werd een stuk hooiland (C 390r5) opgeofferd om de bestaande roterij uit te breiden⁴⁵⁸. Het jaarboek van de Textielcentrale vermeldde voor het bedrijfje vier rootkamers. Volgens tellingen van het A.B.V. waren dit er in 1948 al zes⁴⁵⁹. De vereniging van de twee roterijen,

⁴⁵⁰ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/100m.

⁴⁵¹ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴⁵² AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij en Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

⁴⁵³ ARA, *individuele telformulieren*, 723 Gullegem.

⁴⁵⁴ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/117c.

⁴⁵⁵ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴⁵⁶ GAW, *Fonds Gullegem*, 752.1 Gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen: vergunningen 1^e klas (1911-1930).

⁴⁵⁷ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

⁴⁵⁸ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴⁵⁹ AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij en Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

de zwingelarij en twee magazijnen (C 389p-r) onder het perceelsnummer 390f6 sectie C, die zich in 1942 voltrok, kan een vermeerdering van het aantal putten met zich mee hebben gebracht, hoewel enig voorbehoud hier op zijn plaats is⁴⁶⁰. Ook de omschakeling naar het mechanische (turbine)zwingelen kon met het voorhanden zijnde bronnenmateriaal niet exact worden gedateerd: vast staat wel dat dit in het interbellum moet hebben plaatsgevonden⁴⁶¹.

5.2.2.16 Familie Charles Vander Stichele

Centraal gelegen tussen de twee voorgaande vlasfabrieken, werd een bedrijfje uitgebaat door de familie Vander Stichele. De eerste bebouwing, een verticaal ingeplant woonhuis, zou haar oorsprong hebben in de achttiende eeuw. In 1858 werd het gebouw opgekocht door Charles Vander Stichele, een Gullegemse vlaskoper. Omstreeks 1876 werd haaks op het bestaande huis een nieuw woongedeelte, een magazijn met paardenstallen en een opslagplaats bijgebouwd. In 1903 werd een kadastrale opsplitsing van het magazijn en het woonhuis doorgevoerd⁴⁶². De gebroeders Alfons, Emiel en Jozef Vander Stichele bezaten begin 20^e eeuw eveneens een vlasschuur ten zuiden van de woning⁴⁶³. Ondertussen – omstreeks 1897 – was achter het woonhuis (perceel C 556g) een stoomzwingelarij met een zestigtal molens in werking gesteld, die dagelijks 900 kg vlas kon verwerken⁴⁶⁴. Een kwarteeuw later werd aan de overkant van de Bissegemstraat een imposante vlasschuur opgetrokken, te midden van de weide waar men het groot vlas te drogen zette⁴⁶⁵. Rond die tijd stelden Alfons, Emiel en Jozef zeventig mensen tewerk. Zodoende waren zij, na het vlasbedrijf van de familie Deruyttere, de grootste werkgevers van de gemeente⁴⁶⁶. Een twaalfal jaren later, in 1937, werd een nieuwe vlasschuur vergund. Op een ander perceel, 450d sectie C, had Firmin Vander Stichele het jaar voordien een vlaszwingelarij met 7 molens, 1 cilinder en 1 leemschudder laten bouwen⁴⁶⁷. Een warmwaterroterij met 7 putten werd in 1947 vergund, hoewel er al sprake was van een roterij in het adresboek van 1941. Ook een zwingelturbine behoorde toen reeds tot het machinepark van het bedrijf van Jozef, Leon en Bruno Vander Stichele. Het jaar daarna werd een bestaande vlasopslagplaats (kavel C 450c) officieel in uitbating gesteld⁴⁶⁸. De geplande schaalvergroting werd in 1947 als volgt omschreven: “*De ondergetekende Vander Stichele Bruno [...]*

⁴⁶⁰ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴⁶¹ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

⁴⁶² <<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/71666>>, geraadpleegd op 25.05.2013.

⁴⁶³ GAW, *Fonds Gullegem*, 752.1 Gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen: vergunningen 1^e klas (1911-1930).

⁴⁶⁴ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/2005/PB/15w.

⁴⁶⁵ <<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/71668>>, geraadpleegd op 25.05.2013.

⁴⁶⁶ GAW, *Fonds Gullegem*, Handels- en nijverheidstelling, 1925-1931.

⁴⁶⁷ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1998/12f.

⁴⁶⁸ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek* en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1998/12f.

heeft de eer U de vergunning aan te vragen om in de Bisseghestraat [...] (sectie C 556) een warmwaterroterij te mogen oprichten, aanpalende zijne vlaswingelarij reeds lang bestaande. Er zullen 5 nieuwe dynamo's met kabien moeten geplaatst worden alsook een stoomketel [...]. Op de nieuwe inrichting zullen 50 tot 60 werklieden kunnen te werk gesteld worden, terwijl anderzijds 700.000 kgr stroovlas zullen kunnen jaarlijks tot vezel overgezet worden. De bestaande zwingelfabriek met vlasturbien, zal aldus een geheel complex kunnen vormen, om samen met de ontworpen roterij, een moderne outillage te vormen ten einde de nationale productie vooruit te helpen ten bate van 's land uitvoer"⁴⁶⁹. In de buurt van deze bedrijfssite had de familie Vander Stichele nog andere gebouwen in haar bezit, onder meer op de percelen C 430I-n-o-p, 433d-e, 434d-e-h, 436a, 444, 450b-c en 452⁴⁷⁰. Zij waren weliswaar in handen van verschillende familieleden; indien er enige vorm van samenwerking bestond tussen deze personen, kon niet worden achterhaald.

De flexibele organisatiestructuur van de vlasbedrijven en de (veelal) verschillende familieleden die aan het roer van een onderneming stonden, zorgden ervoor dat het voor historici vaak niet gemakkelijk is om te achterhalen welk gebouw tot welke onderneming behoorde. Bij de familie Vander Stichele – die binnen het Gullegemse vlassersnetwerk een centrale positie innam – was dit zeker het geval. Hun bedrijfsactiviteiten speelden zich niet af op één, maar op minstens drie verschillende locaties binnen de gemeente. Om enigszins klaarheid te scheppen in het verwarrende kluwen van zaken- en familierelaties, wordt op de volgende pagina voor de familie Vander Stichele een beknopte stamboom weergegeven. Het aanmaken van een (op het onderzoek van derden gebaseerde) stamboom zou het eenvoudiger moeten maken om de relaties, die tussen de ondernemers van de drie bedrijven bestonden, waar te kunnen nemen en te begrijpen⁴⁷¹.

5.2.2.17 Carlos en Arthur Vander Stichele

Een snelle blik op de verzamelde genealogische informatie leert ons dat de exploitanten van een vlaswingelarij en –roterij in de Heulestraat (percelen C 208 en 218), nl. Carlos en Arthur Vander Stichele, broers waren van de hierboven vermelde gebroeders Leon, Jozef en Bruno. Arthur (°20/11/1891) en Carlos (°19/01/1893)⁴⁷² Vander Stichele besloten in 1927 om een gezamenlijke aanvraag in te dienen ter gebruik van een bootmachine en lijnzaadmolen (die in een nog te construeren loods zouden worden geplaatst) en “een mekanieke vlaswingelarij met twee

⁴⁶⁹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1998/12f.

⁴⁷⁰ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴⁷¹ Zie ook <http://www.vandenbulcke-stamboom.be/passie/sites/stamboom_gezin.php?kid=641&pid=7939478>, geraadpleegd op 25.05.2013 en <<http://gw2.geneanet.org/jdebrabandere11?lang=nl;pz=tanguy+landry+jean+marie;nz=de+brabandere;ocz=0;p=alphonse;n=van+der+stichele>>, geraadpleegd op 25.05.2013.

⁴⁷² Voor de geboortedata: ARA, *individuele telformulieren*, 723 Gullegem.

*zingelmolens aangedreven door een electromotor*⁴⁷³. Middels een grondige analyse van het voor handen zijnde bronnenmateriaal kon worden opgemaakt dat de vermelde “twee zwingelmolens” als een *pars pro toto* moeten worden beschouwd: in werkelijkheid betrof het een vlaswingelturbine, die naast twee roterende “molens” meerdere brakelrollen als componenten had⁴⁷⁴. In 1930 werd de turbine ogenschijnlijk verhuisd naar de nieuwe zwingelarij ten noorden van het vlasmagazijn. Daarnaast zouden er een twintigtal zwingelmolens worden geïnstalleerd, wat de jaarlijkse afzet van de onderneming op circa 30.000 kilogram gezwingeld vlas bracht⁴⁷⁵. Zes jaar later werd een vijfledige warmwaterroterij aan de voorzijde van de zwingelarij gehecht met een totale inhoud van 217 m³⁴⁷⁶. Waarschijnlijk bleef het aantal rootputten tot 1955 gelijk, in tegenstelling tot wat het jaarboek van 1941 laat uitschijnen⁴⁷⁷.

De site evolueerde echter voortdurend. Zo werd in de tuin van Arthur Vander Sticheles villa een *hangaar met pedeir* ingeplant⁴⁷⁸, naast een garage, een dieselopslagplaats en een nieuwe turbinezaal. Daarenboven was de voormalige zwingelarij anno 1961 gemodificeerd tot een (kroten)magazijn met bijhorende “krotenmachien”⁴⁷⁹. Vermoedelijk was de vlaswingelarij opgedoekt ten gevolge van de veralgemeende toepassing van het volautomatisch zwingelen en de crisis in de textielnijverheid die de vlasbedrijven eind jaren '50 ten volle trof.

5.2.2.18 Robert Vander Stichele

Schuin tegenover de roterij van A. en C. Vander Stichele lag het bedrijfje van een andere telg van de familie Vander Stichele. Gelijktijdig met zijn jongere broers Arthur en Carlos, nam Robert Vander Stichele (°07/03/1889)⁴⁸⁰, de oudste zoon van Alphonse Vander Stichele en Maria Theresia Spruytte, in 1936 het besluit om in een rootgebouw te investeren (en een grote vlasschuur, sectie C perceel 343c). De betonnen constructie, ingedeeld in vier putten, werd geposteerd op perceel 346n sectie

⁴⁷³ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/92cc.

⁴⁷⁴ A. DUJARDIN, *Vlas (teelt- & vezelbereiding)*, Kortrijk, Groeninghe, 1946, p. 114.

⁴⁷⁵ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/13k.

⁴⁷⁶ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/13k en *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

⁴⁷⁷ Het jaarboek onze vlasvezelbereiding heeft het voor 1941 over zeven rootputten en een capaciteit van 390 vierkante meter. Deze evolutie wordt echter niet bevestigd door de plannen bijgevoegd bij het GH0-dossier A.3./A.5./A.7.-G.B./2003/42I, die nog steeds vijf rootkamers afbeeldde. Bovendien werden in de kadastrale documenten niet onmiddellijk bewijzen voor een dergelijke transformatie teruggevonden.

⁴⁷⁸ Pedeir: vlaskelder met een aarden bodem waarop het vlas net voor het balen werd gelegd, zodat het vocht kon opnemen (en zo aan gewicht won). A. ADRIAENSSENS, *Bethune & fils*, <http://www.thesis.net/bethune/bethune_deel_I_hfst_1.htm>, geraadpleegd op 25.05.2013.

⁴⁷⁹ Constant Vansteenkiste omschrijft kroten als “het waardevolle bijprodukt van het gezwingelde vlas. Het bestaat uit kortere, niet gelijklopende vezels, welke bij het zwingelen zich afscheiden van de lange bastlinten.” (C. VANSTEENKISTE, *De vlasbereiding*, Brugge, Excelsior, 1930, p. 127.)

⁴⁸⁰ ARA, *individuele telformulieren*, 723 Gullegem.

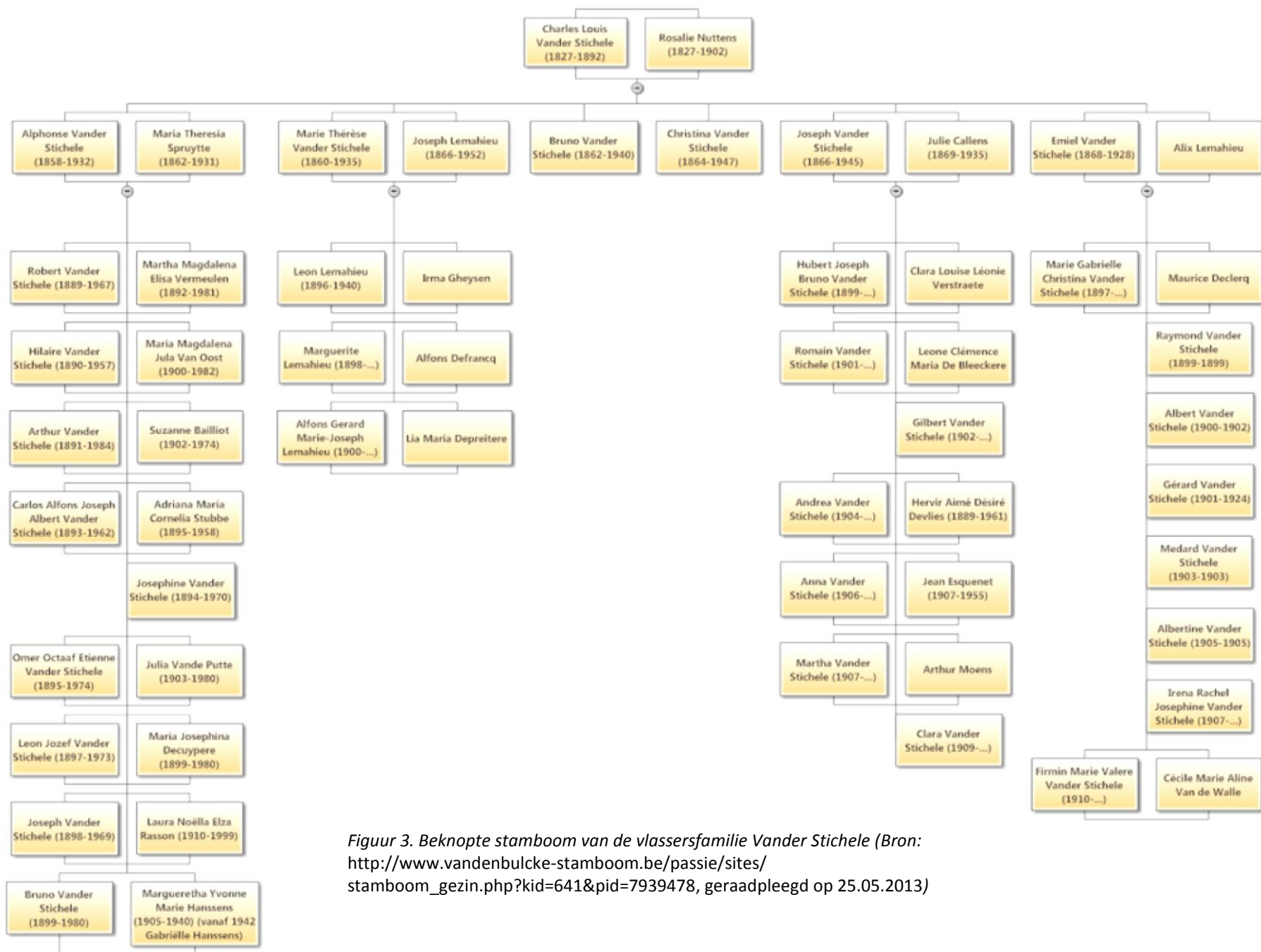
C⁴⁸¹. Dit was een stuk weiland ten zuidoosten van zijn villa in Normandische architectuur, die hij in 1926 had laten bouwen. Ten westen van dit huis had Carlos Vander Stichele in datzelfde jaar de opdracht gegeven tot het bouwen van een *“villa [...] van een zuivere Vlaamse neogotische stijl”*.⁴⁸² Aan de oostkant van zijn woonst beschikte Robert Vander Stichele over *“twee groote schuren in steen en gedekt met pannen kunnende ongeveer 400.000 kgr. rauw vlas inhouden. In die schuren staan een graankuischer en eene bootmachien aangedreven door electromotor van 5PK-220V”*⁴⁸³. In 1941 werd daar een zwingelarij met vlasmagazijn aan toegevoegd (perceel C 346m), hoewel het hier niet om een nieuwbouw ging; wellicht betrof het een voormalig vlasmagazijn. Met behulp van de GHO-dossiers kon de equipage, die in de vlaszwingelarij en –magazijnen stond opgesteld, worden gereconstrueerd: de belangrijkste werktuigen waren een vlasturbine en 13 stermolens, aangedreven door twee elektromotoren⁴⁸⁴. Voor het overige werden geen drastische ingrepen in de bestaande opstelling van gebouwen waargenomen.

⁴⁸¹ KAB, Staat der eigendomsovergangen; PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1998/12j; PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/2000/11a en *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

⁴⁸² OVERLEGCOMITE, *Architectuur in eigen buurt*, pp. 72-74.

⁴⁸³ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1998/12j.

⁴⁸⁴ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/2000/11a.

Figuur 3. Beknopte stamboom van de vlassersfamilie Vander Stichele (Bron: http://www.vandenbulcke-stamboom.be/passie/sites/stamboom_gezin.php?kid=641&pid=7939478, geraadpleegd op 25.05.2013)

5.2.2.19 Kindt, Lefevere en Maertens

Voorts waren de meersen tussen de Heulestraat en de gelijknamige beek het decor voor de bedrijfsactiviteiten van de vennootschap die door Cyriel Kindt (°21/09/1870), Henri Lefevere (°11/07/1870) en Charles Louis Maertens (°31/03/1887) in het leven was geroepen⁴⁸⁵. Omstreeks 1926 passeerde Maertens' verzoek om *“eene mekanieke vlaszwingelarij met een elektromotor [en zes molens] te mogen oprichten”* de West-Vlaamse Deputatie probleemloos. De benodigde terreinen (C 328p) waren evenwel niet in zijn bezit, maar in dat van dorpsgenoot en landbouwer Henri Lefevere⁴⁸⁶. Tezelfdertijd verkreeg Cyriel Kindt een bijna identieke vergunning: op kavel 339c sectie C verzezen zowel een kleine zwingelarij als een vlasmagazijn⁴⁸⁷. Later werd deze zwingelarij overgenomen door zijn zoon Alfons, die er medio jaren dertig een vlasmagazijn aan toevoegde⁴⁸⁸. Omstreeks 1938 leverde Alfons Kindt, samen met de voornoemde Louis Maertens, een zware financiële inspanning: in het verzoekschrift *nr. 42986* werd melding gemaakt van de oprichting van een warmwaterroterij, een zwingelarij alsook van een vlasmagazijn. De bouwgronden werden door Henri Lefevere ingebracht. De zwingelarij zou een vlasturbine bevatten met elektriciteit als energiebron; de vlasschuur herbergde dan weer een door elektromotoren aangedreven lijnzaadmolen. De roterij, ten slotte, zou volgens de bijgevoegde bouwplannen uit vier putten bestaan⁴⁸⁹. Zowel het ABV als de Textielcentrale telden echter vijf rootkamers⁴⁹⁰. Een bijkomende moeilijkheid was de opmerkelijke vaststelling dat de kadastrale documenten het “nieuw gebouw” op kavel C 327i slechts in 1942 registreerden. In elk geval staat het vast dat er na de Tweede Wereldoorlog een volledig gemoderniseerd vlascomplex op de domeinen van Henri Lefevere was ingeplant, met een (turbine)zwingelarij en een kunstmatige roterij van een vier- à vijftal rootputten⁴⁹¹.

5.2.2.20 Cardon

Op 6 juli 1926 werd door het kadaster een verkoop geconstateerd van 51 are bouwgrond gelegen langs de Heulestraat, met “Cardon Noppe H. [en] Bekaert Noppe K.L., de kinders” en Robert Leon Cardon-Verhaeghe als betrokken partijen. Nadat de eigendomsoverdracht was beklonken, ging Leon

⁴⁸⁵ ARA, *individuele telformulieren*, 723 Gullegem.

⁴⁸⁶ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/58t en KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴⁸⁷ Kindt had de toelating om acht i.p.v. zes zwingelmolens te installeren en naast de zwingelarij een vlasmagazijn op te bouwen. (PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1999/20a)

⁴⁸⁸ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1999/20a.

⁴⁸⁹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1999/20a en KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴⁹⁰ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek* en AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.

⁴⁹¹ KAB, Staat der eigendomsovergangen en AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.

Cardon prompt over tot het bouwen van een vlasroterij op de kavel C 339n⁴⁹². Indien de exploitatievergunning nauwkeurig werd nageleefd, moet het gebouw in zijn oorspronkelijke toestand uit drie rootkamers hebben bestaan. Al snel – meer bepaald in 1928 – verkreeg de heer Cardon de toestemming tot *“het inrichten van vier nieuwe rootputten in de kunstmatige vlasroterij op 8 Oct. 1926 vergund, en het in werking brengen van een electrogenerator met electromotor”*, een vergroting die zich het jaar ervoor reeds had voltrokken⁴⁹³. In 1933 breidde de roterij nogmaals uit, vermoedelijk met één rootkamer. Dit valt af te leiden uit de *“lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij”*, aangetroffen in het ongeinventariseerde archief van het A.B.V. Naast acht rootputten werd in dit document tevens het bestaan van een zwingelturbine gesignaleerd⁴⁹⁴. Deze machine bevond zich op de hoeve van Maurice Cardon, die zich situeerde op de steenweg van Gullegem naar Wevelgem (D 445a). Daarnaast was dhr. Cardon in het bezit van een zestal ‘oude’ Vlaamse stermolens, een rolbraak en een leemschudder⁴⁹⁵. Opnieuw komt de enorme complexiteit van de vlasvezelbereiding als productienetwerk naar voren, waarbij verschillende ondernemers – meestal familieleden – elk een (gedeelte van een) productiefase voor hun rekening namen. Zodoende werd het ruwe vlas stapsgewijs verwerkt tot een halffabricaat, waarna het terug werd verkocht op de Wevelgemse of Bissegemse markt.

5.2.2.21 Noppe

De weinig gereguleerde bedrijfsorganisatie kan ongetwijfeld als een exponent worden beschouwd van het familiale en rurale karakter van de vlasbereidingsnijverheid. De tweeslachtigheid van de vlasvezelbereiding werd verzinnebeeld in de persoon van Hendrik Noppe, een landbouwer en nijveraar die een voortrekkersrol vervulde in de industrialisatie van de Gullegemse vlasvezelbereiding. Hoewel zijn hofstede nabij de Hoge Voetweg lag, behoorden (onder andere) de weilanden tussen de Heulebeek, de *steenweg van Gullegem naar Heule* en de *Straat leidende naar den Heule Cauter* (perceel 330 sectie C) tot het onroerend vermogen van de familie Noppe⁴⁹⁶. In 1913 besloot H. Noppe er een kleine zwingelarij met een viertal molens, een cilinder en een koolgasmotor op te starten. Daarnaast werden op het perceel een viertal (ondergrondse) putten ingeplant, die vanaf 1914 in werking traden⁴⁹⁷. Na de Eerste Wereldoorlog (circa 1925) zou een nieuwe

⁴⁹² KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴⁹³ GAW, *Fonds Gullegem*, 752.1 Gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen: vergunningen 1^e klas (1911-1930), KAB, Staat der eigendomsovergangen en ARA, *individuele telformulieren*, 723 Gullegem.

⁴⁹⁴ AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.

⁴⁹⁵ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/112k en *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

⁴⁹⁶ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁴⁹⁷ KAB, Staat der eigendomsovergangen en GAW, *Fonds Gullegem*, 752.1 Gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen: vergunningen 1^e klas (1911-1930).

stoomzingelarij worden opgetrokken met zeven zwingelmolens, een brakelaar, een kloddenmolen en een leemschudder⁴⁹⁸. Vier jaar later richtten de “gebroeders en gezusters Noppe” zich tot het provinciebestuur om vier nieuwe rootkamers te mogen bouwen in de nabijheid van de zwingelarij, die eveneens een schaalvergroting kende: er was sprake van een toename met een veertiental *planken*; Een stoommachine zou tot aandrijving ervan moeten dienen⁴⁹⁹. Ondertussen waren Henri Noppe en zijn vrouw beiden overleden: het land waarop de bouwactiviteiten geschiedden, werd in 1929 verdeeld onder Leon en Gaston Noppe⁵⁰⁰. In 1941 bleek ook een zekere Georges Vandromme deel te hebben aan de verdere uitbouw van de vlasfabriekje. Een verzoekschrift uit dat jaar bevestigt deze bevinding: *“Ondergeteekenden, Noppe Gaston en Vandromme Goerges [sic], vlassers en gezamenlijke uitbaters van een roterij-zwingelarij te Gullegem, nemen de eerbiedige vrijheid Ued. te verzoeken de machtiging te willen verleenen tot het uitbreiden en uitbaten der uitbreiding van hun nijverheidsinstelling door het plaatsen van een vlasturbine, op te richten boven de bestaande gebouwen”*⁵⁰¹. Hoe de vlasfabriek er anno 1962 uitzag, toen “Mevrouw Weduwe Gaston Noppe en kinders” een onderzoeksformulier indienden om hun bedrijf verder te exploiteren, kan hieronder worden waargenomen. Het onderscheid tussen de oude en nieuwe delen van de zwingelarij en roterij valt gemakkelijk te bemerken: zo waren de drie oorspronkelijke rootputten groter dan deze die in 1929 werden geautoriseerd⁵⁰².

5.2.2.22 Desmedt

Het laatste Gullegemse vlasfabriekje waar (archivalische) sporen van werden teruggevonden, kon gesitueerd worden in de wijk Zevenkaven – ten noorden van de dorpskern – en stond op naam van de familie Desmedt. De onderneming bestond reeds sinds het einde van de negentiende eeuw, hoewel geen vergunning werd teruggevonden in het provinciearchief West-Vlaanderen. In het dossier A.3/A5/A7-GB/1997/12j stond evenwel te lezen dat de voorwaarden tot toelating *“[de]zelfde zijn als deze der vergunning nr. 3184 der B.D. in datum van 19-2-1892 voor de zwingelarij en een tijdperk van 30 jaren”*⁵⁰³. Aangezien een wettelijk kader was geschapen dat de maximale vergunningstermijn op dertig jaar vastgelegde⁵⁰⁴, was het allerm minst toevallig dat net in 1922 een nieuw verzoek werd ingediend tot exploitatie van de vlasfabriek op de kavels C 610 en 617 d-e. Er werd van de gelegenheid gebruik gemaakt om de (enkele) rootput, die in het bestaande gebouw was

⁴⁹⁸ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/43z.

⁴⁹⁹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/43z en GAW, *Fonds Gullegem*, 752.1 Gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen: vergunningen 1^e klas (1911-1930).

⁵⁰⁰ KAB, *Staat der eigendomsovergangen*.

⁵⁰¹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/43z.

⁵⁰² Bron figuur 4: PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/43z.

⁵⁰³ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/12j.

⁵⁰⁴ M. MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, p. 14.

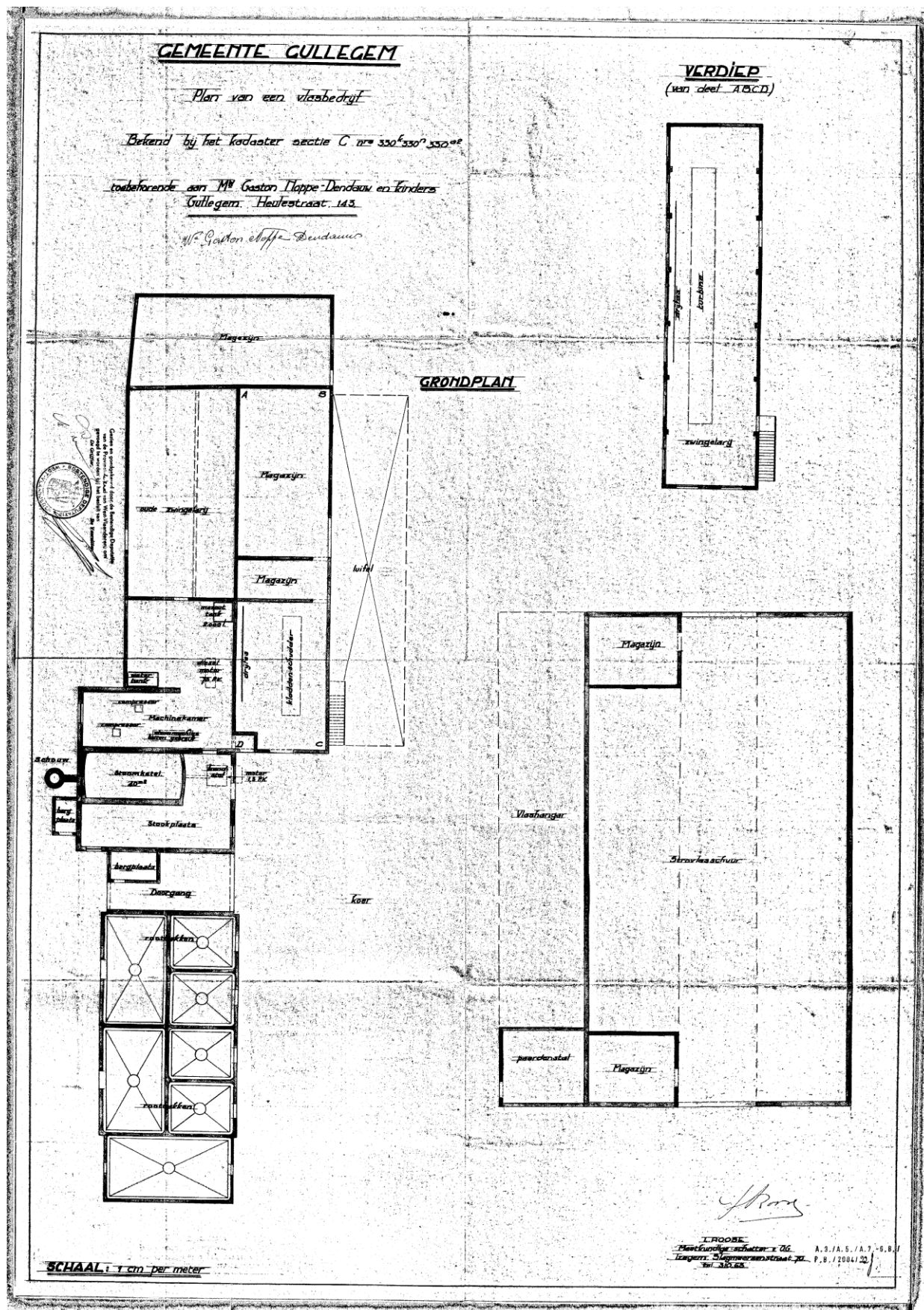
geïntegreerd, te laten vergunnen⁵⁰⁵. Dat er voor 1923 reeds kunstmatig zou geroot zijn in het bedrijf is uit te sluiten. De provinciale geneeskundige commissie merkte in juni 1922 op: *“de rootbak is opgemaakt, maar de vlasbewerking is nog niet aangevangen”*⁵⁰⁶. Over de andere bedrijfsoutillage werd minder uitvoerig gedocumenteerd. Er is alleen geweten dat de infrastructuur in 1928, toen Octaaf, Maurits en Hektor Olieux als opvolgers van de familie Desmedt werden genoemd, onveranderd was gebleven. Aan de hand van een bijgevoegde schets van het fabriekje, kan wel een grove schatting van de aanwezige materieel worden gedaan: naast een vlaskamer, cilinderkamer, leemschudderplaats, een roterij en ketelplaats, was er een zwingelplaats met een 44-tal zwingelplanken⁵⁰⁷. Dit beeld komt sterk overeen met de cijfers in het adresboek 1941, dat sprak van één rootkamer en 46 zwingelmolens. Vlak na de Tweede Wereldoorlog was de situatie binnen de bedrijfsmuren niet of nauwelijks gewijzigd. De onderneming bleef dus op een relatief kleine schaal werken⁵⁰⁸.

⁵⁰⁵ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/12j.

⁵⁰⁶ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/12j.

⁵⁰⁷ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/12j.

⁵⁰⁸ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek* en GAW, *Fonds Gullegem*, 752.1 Gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen: vergunningen 1^e klas (1911-1930).

Figuur 4. Plattegrond van de vlasfabriek Noppe omstreeks 1962 (bron: PAWV, Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven, A3-GB/1998/43z)

5.2.3 Wevelgem

5.2.3.1 Valcke

Het meest westelijk gelegen vlasbedrijf in Wevelgem was dat van een zekere Lucien Valcke. Het bestaan van deze onderneming, te situeren langs de hedendaagse Menenstraat, kon worden afgeleid op basis van fotografisch materiaal⁵⁰⁹. In andere bronnen werd Lucien Valcke nooit als exploitant van een vlasroterij of –zingelarij genoemd. Wel kwam zijn naam voor in de naoorlogse ledenlijsten van het Algemeen Belgisch Vlasverbond⁵¹⁰.

5.2.3.2 Watteyne en Soetaert

Het vlasbedrijfje dat op naam stond van Camiel Soetaert en Octaaf Watteyne kon door het vele aanwezige bronnenmateriaal accurater worden beschreven.

Anno 1926 keurden de West-Vlaamse gedeputeerden een aanvraag van eerstgenoemde goed om een bergplaats voor 100 ton vlas op te richten, met bootmachine en lijnzaadmolen. Dit magazijn zou worden gebouwd op de Wezelhoek (perceel C 172b), een gehucht een tweetal kilometer ten westen van de Wevelgemse Grote Markt⁵¹¹. Een paar jaar later kocht Camiel Soetaert-Vanlede een weiland en een landgebouw over van de vlashandelaar Octaaf Watteyne en ging onverwijld over tot het stichten van een warmwaterroterij (kavel 180d sectie C)⁵¹², die vier putten zou hebben bevat. Dit kwam neer op een rootcapaciteit van ca. 500.000 kg vlas per seizoen⁵¹³. In 1930 werd de eigendom voor een deel terug aan Octaaf Watteyne verkocht, waarna zij (omstreeks 1936) besloten om een magazijn aan hun bestaande roterij toe te voegen⁵¹⁴. Een verdere schaalvergroting – van vier naar vijf rootkamers – volgde nog vóór de Tweede Wereldoorlog. Tegelijk werd het zwingelen verder geïndustrialiseerd: een turbinezaal werd ingeplant naast de schuur, waarschijnlijk in een reeds bestaande zwingelarij die anno 1941 een vijftal zwingelmolens herbergde⁵¹⁵. Na 1940-1945 waren de eigendomsverhoudingen gewijzigd: Camiel Soetaert was samen met zijn kinderen nog steeds de eigenaar van de site, samen met Frans (*23/05/1926) en Carlos Watteyne (*01/05/1929). Octaaf Watteyne werd in de kadastrale documenten als vruchtgebruiker opgegeven⁵¹⁶. Omstreeks het einde van de bestudeerde periode had Camiel Soetaert de fakkel doorgegeven aan Daniël (*26/03/1922) en

⁵⁰⁹ BEELDBANK VLAS, *Fonds Frans David*, nr. 36100700037, in: <<http://www.beeldbankvlas.be>>, geraadpleegd op 03.08.2013.

⁵¹⁰ AABV, ledenlijst 1965.

⁵¹¹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/69cc.

⁵¹² KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁵¹³ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/125h.

⁵¹⁴ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁵¹⁵ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek* en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1999/19c.

⁵¹⁶ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

Marcel (°20/07/1923) Soetaert. Langs de kant van de familie Watteyne bleven voorlopig dezelfde personen aan het hoofd van de onderneming staan⁵¹⁷.

5.2.3.3 Seuryneck

Op het einde van de Wezelstraat, op het kruispunt met de Visserijstraat, lag (en ligt) de hoeve “De Pesscherie”. Deze hofstede was in het Ancien Regime eigendom van de Wevelgemse Guldenbergabdij, maar werd na de Franse Revolutie verkocht als nationaal goed⁵¹⁸. Anno 1928 was de hoeve in handen van de Franse eigenaar Jules G. Bauchez Lefebvre, die via zijn zaakwaarnemer Paul Casier uit Menen liet weten “*un rouissage artificiel à eau chaude et/ou à vapeur*” te willen bouwen langs de boorden van de Leie, op een perceel ter kadaster gekend als 242 sectie C⁵¹⁹. De oorspronkelijke plannen geven een uniek beeld van de roterij, met negen bovengrondse rootputten en een schouw van 20 meter hoog. Vanzelfsprekend baatte dhr. Lefebvre, die in de Noord-Franse stad Arras verbleef, de roterij niet zelf uit; dit liet hij over aan de familie Seuryneck⁵²⁰. Joseph Seuryneck en zijn zonen exploiteerden in 1941 in totaal 17 rootputten, tien zwingelmolens en 1 zwingelturbine. Dit cijfer bleef ongewijzigd tot het einde van de jaren veertig⁵²¹. De zwingelarij, die in dezelfde straat als de roterij werd opgericht, was reeds in 1921 vergund door het provinciebestuur en kon per dag 54 kg gezwingeld vlas afleveren⁵²². De vlasfabriek van de familie Seuryneck was, zeker wat het aantal rootputten betreft, een van de grootste van de gehele gemeente Wevelgem. In extenso gold dit eveneens voor het gehele landgoed, dat in 1950 nog vijftig hectaren besloeg⁵²³.

5.2.3.4 Busschaert

Enkel de landerijen van het neerhof van de voormalige Cisterciënzerinnenabdij waren nog uitgestrekter. In mei 1925 verkochten de erfgenamen van de Franse industrieel Victor Hassebroucq het Kloosterhof aan Gustaaf Busschaert, die het landgoed sinds 1895 in pacht had. De verkoop bestond uit de hofstede met 62 ha 33 are en 03 ca, naast een vierde deel van 12 ha 22 are en 98 ca en eenzelfde deel van de herberg *Le chalet de l'abbaye* (1 ha 94 a 06 ca)⁵²⁴. In de jaren daarna

⁵¹⁷ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁵¹⁸ <<https://inventaris.onroerendergoed.be/dibe/relict/71296>>, geraadpleegd op 27.05.2013.

⁵¹⁹ KAB, Staat der eigendomsovergangen en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/84i.

⁵²⁰ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/84i.

⁵²¹ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek* en AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.

⁵²² PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/132d. In de aanvraag werd enkel melding gemaakt van 6 stermolens.

⁵²³ OVERLEGCOMITE, *Architectuur in eigen buurt*, p. 21.

⁵²⁴ Resp. 623303 m², 30574,5 m² en 4851,5 m².

werden de onroerende goederen overgeheveld naar Gustaafs zoon Georges Busschaert⁵²⁵. Hij zou op de terreinen van de voormalige abdij een kunstmatige roterij oprichten, navenant aan de omvang van de hoeve. In het reeds vernoemde register der roterijen van 1941-1948 rapporteerde het ABV voor de roterij Busschaert 32 rootputten ofwel een rootinhoud van ongeveer 1300 vierkante meter⁵²⁶. Ter vergelijking: de vijf in Bissegem residerende rotorsbazen hadden anno 1941 een gezamenlijke capaciteit van 1320 m³.⁵²⁷ Voor zover kon worden afgeleid uit het adresboek van de Textielcentrale en de opmetingen van het Vlasverbond, was de roterij van Georges Busschaert (zowel qua putten als qua rootcapaciteit) veruit de grootste die in het koninkrijk in werking was gesteld. Zelfs andere relatief grote warmwaterroterijen werden door deze inrichting gemarginaliseerd⁵²⁸.

Een eerste gedeelte van de roterij Busschaert werd in 1928 gebouwd op een stuk bouwland gekadaastreerd als perceel 265a sectie C. De vergunning, die datzelfde jaar werd toegekend, had betrekking op de bouw van zes rootkamers, met een productievermogen van 1500 ton ruw vlas per seizoen. Om onbekende redenen werd de roterij na amper drie jaar geslecht. In wezen ging het om een transplantatie van de inrichting naar een nabijgelegen perceel, meer bepaald C 253a, de locatie waar de roterij volgens het ingediende verzoekschrift oorspronkelijk opgericht diende te worden. Waarschijnlijk bestond deze roterij uit een twintigtal putten⁵²⁹. Ten oosten van de Lauwestraat – die de Leiemeersen doormidden sneed – lag een tweede vlascomplex op de gronden van het kloostergoed (C 576o4)⁵³⁰. In 1938 gaf Georges Busschaert-Fossaert (°23/12/1897 Wevelgem - +18/09/1981 Kortrijk⁵³¹) de opdracht “*tot het oprichten eener kunstmatige vlasroterij (tien kamers) met een warmwaterketel [...] en twee electromotoren (6 en 3 p.k.)*”⁵³². In realiteit telde deze roterij evenwel twaalf rootkamers, met daarnaast een loods en een zwingelfabriek, die één zwingelturbine herbergde⁵³³. De vlasfabriek bleef in gebruik tot 1992; dat jaar werd Eugeen Baekelandt geweigerd de roterij verder uit te baten, “*overwegende dat de exploitant nagelaten heeft de cycloon te vervangen door een cycloon [afzuigstelsel] met beter rendement en evenmin de leemkar in een volledig afgesloten ruimte heeft geplaatst*”⁵³⁴.

⁵²⁵ L. VANHOVE, “De guldenbergabdij na 1 september 1796”, in: *Wibilinga*, 10 (1997), 3, pp. 62-63.

⁵²⁶ AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.

⁵²⁷ Eigen berekening op basis van *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

⁵²⁸ AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.

⁵²⁹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/107z, KAB, Staat der eigendomsovergangen, BEELDBANK VLAS, *Fonds Lieven Vervenne*, nr. 22100700831, in: <<http://www.beelddbancvlas.be>>, geraadpleegd op 03.08.2013. en BEELDBANK VLAS, *Fonds Frans David*, nr. 36100700031, in: <<http://www.beelddbancvlas.be>>, geraadpleegd op 03.08.2013.

⁵³⁰ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁵³¹ J. HEYTENS, “De familiestam Busschaert”, in: *Wibilinga*, 11 (1998), 1, p. 18.

⁵³² PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1999/6y.

⁵³³ AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij* en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1999/6y.

⁵³⁴ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A7-GB/2002/40j.

Naam	Gemeente	1941		1948	
		Aantal rk.	Inhoud rk.	Aantal rk.	Inhoud rk.
Busschaert G.	Wevelgem	32	1260	32	1316
Sabbe C. & zns.	Kuurne	14	600	18	950
Naessens A., H. & R.	Harelbeke	21	1130	21	904
Lambrecht-Lievens	Wielsbeke	16	840	16	840
Lambrecht-Vereecke	Wielsbeke	13	793	13	792
Debruyne C.	Ardoorie	10	792	10	792
Mulliez E.	Wevelgem	17	664	17	780
Zeelse Vlasindustrie	Zeel	9	765	9	765
Lauwers M.	Wielsbeke	14	722	14	728
Deman R.	Wevelgem	16	624	16	720

Tabel 6. Overzicht tien belangrijkste Belgische roterijen, naar rootcapaciteit (m³) in 1948. [Rk = rootkamers] (Bron: AABV, lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij)

5.2.3.5 Debrabandere

De steenweg van Wevelgem naar het zuidelijker gelegen Lauwe deelde de Leiemeersen in twee min of meer gelijke delen. Net zoals in het westen, waren de drassige gronden ten oosten van de Lauwestraat grotendeels van bebouwing vrijwaard. Met de aanwezigheid van de Leie, de aanpalende droogweiden en de drukke uitvalsweg naar Kortrijk, hoeft het geen verwondering te wekken dat ook hier verschillende vlasfabrieken konden worden aangetroffen. Dichtst bij de dorpskom van Wevelgem aansluitend, lag het bedrijfje van de familie Debrabandere. Samen met de familie Nuttin waren zij de eersten die in de gemeente (perceel C 751 langs de Kortrijkstraat) een mechanische zwingelarij oprichtten, meer bepaald in 1873⁵³⁵. Toen in 1900 een aanvraag ter installatie van een elektrische generator met een vermogen van 4500 watt werd ingediend, bevatte de zwingelwerkplaats 42 zwingelmolens, een stoommachine, een brakelaar en een leemschudder. Volgens het GHODossier, dat op naam stond van Emile Debrabandere, kon de zwingelarij ongeveer 630 kg gezwingeld vlas per dag fabriceren; het magazijn had een maximale capaciteit van 160.000 kg ruw vlas⁵³⁶. Na het overlijden van Emile werd de fabriek eigendom van zijn vrouw Marie Cremmery, Louis Debrabandere, Georges Debrabandere en Remy Masselis⁵³⁷. Zij besloten omstreeks 1920 een kunstmatige roterij (met acht kamers) en een vlasmagazijn op te richten vlakbij de Leie, op perceel

⁵³⁵ L. VANSTEENKISTE, "De dertien Wevelgemse vlascoöperatieven (1)", in: *Wibilinga*, 11 (1998), 1, p. 22.

⁵³⁶ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A7-GB/2009/1v.

⁵³⁷ KAB, Staat der eigendomsovergangen en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/36a.

730 sectie C⁵³⁸. Een dertiental jaar later werd de roterij verkocht aan de broers Gilbert en Emile Defrancq, twee Kortrijkse industriëlen die in 1940 de toelating kregen om op perceel C 731 een vlasmagazijn (met een opslagcapaciteit van 800.000 kg) op te richten⁵³⁹. Aan het begin van de veertiger jaren bezaten de gebroeders Defrancq bovendien een zwingelturbine en dertig stermolens, een aantal dat op het einde van datzelfde decennium ogenschijnlijk met de helft was gedaald⁵⁴⁰.

5.2.3.6 Coussement

In de onmiddellijke nabijheid van de vlasfabriek van de families Debrabandere en Defrancq (met name in de Kozakstraat), bouwde Emile Coussement, een landbouwer en vlashandelaar, eind 1913 twee rootputten binnen de omwalling van zijn hoeve⁵⁴¹. Deze hoeve had hij in pacht van de Kortrijkse (politieke) familie Reynaert⁵⁴². Hoewel het Emile Coussements oorspronkelijke opzet was om zijn rootinstallatie in te planten op perceel 700b sectie C, veranderden de plannen alsnog en werden de twee betonnen putten op perceel C 699 geïnstalleerd⁵⁴³.

Datzelfde jaar werd Camille Coussement door de Deputatie – ondanks een klacht van een zekere Vanderplancke – in de mogelijkheid gesteld om een zwingelarij en een vlasmagazijn uit te baten, die zich op de percelen C 545q2-s5-p5 in de Lauwestraat bevonden. De acht opgestelde zwingelmolens werden aangedreven door armgas; men beschikte eveneens over een leemschudder, een bootmachine en een rolbraak. Het magazijn bood opslagruimte voor ongeveer 90 ton onbewerkt vlas⁵⁴⁴. Voorts werden noch voor de zwingelarij, noch voor de roterij vergunningsdossiers aangetroffen. Wel kan met zekerheid worden gesteld dat de roterij in 1938 werd gesloopt. Toen Ernest Reynaert omstreeks 1937 was gestorven, besliste zijn erfgenaam Charles Louis Vandercruyssen – om onbekende redenen – vrijwel onmiddellijk om de rootactiviteiten definitief stop te zetten en de kavel te verenigen met perceel 700b onder 700c sectie C⁵⁴⁵.

⁵³⁸ KAB, Staat der eigendomsovergangen en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/36a.

⁵³⁹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1999/49k.

⁵⁴⁰ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek* en AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.

⁵⁴¹ KAB, Mutatieschetsen en Staat der eigendomsovergangen en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/114a.

⁵⁴² Voor 1913 was de hoeve eigendom van “Reynaert Descamps August en kinders”. KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁵⁴³ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/114a en KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁵⁴⁴ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/102w.

⁵⁴⁵ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

5.2.3.7 Deman

Rond diezelfde tijd werd door de provincie het licht op groen gezet voor de opbouw van een roterij op perceel 719a sectie C (Rivierstraat), ten gunste van de Wevelgemse landbouwer René Deman. Hoewel de in 1935 goedgekeurde aanvraag slechts betrekking had op twaalf rootkamers, bleek de roterij in 1941 zestien “putten” te tellen. Tegelijk werd een magazijn voor 200 ton strovas vergund. Uit het jaarboek van de Textielcentrale kon ook worden afgeleid dat René Deman omstreeks 1941 geen zwingelarij bezat⁵⁴⁶. Daar kwam slechts verandering in in 1948, toen op een stuk weiland (C 719b) een vlaszwingelarij werd gebouwd⁵⁴⁷. Wel had Alfons Deman reeds in 1911 de vergunning verkregen om in de Kortrijkstraat een zwingelarij op te trekken, die acht zwingelmolens zou bevatten⁵⁴⁸. Het blijft echter de vraag of de twee vernoemde vlassers – indien de zwingelarij van Alfons Deman überhaupt in werking werd gesteld – familie waren en/of via een of andere vorm van coöperatie hun vlasproducten vervaardigden. Ondanks het feit dat weinig gegevens voor deze vlasfabriek bekend zijn, behoorde zij wel tot de tien grootste roterijen in België (anno 1948)⁵⁴⁹. Mede door de rechtekking van de Leie, zijn er evenwel geen restanten van deze inrichting overgebleven⁵⁵⁰.

5.2.3.8 Mulliez

De landbouwers die hun hoeve langs de Leie hadden, beleefden gedurende de lange negentiende eeuw (tot de Eerste Wereldoorlog) gouden tijden. Zij sloegen munt uit de grote bloei die het Leieroten kende, door het verhuren van hekkens en droogweiden aan andere vlassers⁵⁵¹. Toen gedurende het interbellum het warmwaterroten het pleit leek te winnen, zetten zij massaal in op het bouwen van putten om hun dominante positie zoveel mogelijk te vrijwaren; gezien de winsten die zij in de vooroorlogse jaren hadden gemaakt, hoeft het weinig verwondering te wekken dat de grootste roterijen in de nabijheid van de *Golden River* terug te vinden waren⁵⁵².

Een goed voorbeeld hiervan was de vlasserij van Etienne Mulliez, die het (thans verdwenen) Groot Volander in pacht had van de Brusselse industrieel Henri-Jean Hage-Orban de Xivry⁵⁵³. Zoals bij de meeste boerderijen op de Leiemeersen kon worden opgemerkt, concentreerde de familie Mulliez

⁵⁴⁶ KAB, Staat der eigendomsovergangen, *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek* en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1998/1h.

⁵⁴⁷ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁵⁴⁸ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/82v.

⁵⁴⁹ AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.

⁵⁵⁰ Wellicht waren ook nog andere familieleden als vlasser actief, zoals E. Deman die in 1909 een vlasschuur bouwde in de Notelaarstraat, maar dit kon niet worden afgeleid uit de door mij geraadpleegde bronnenmateriaal. Zie OVERLEGCOMITE, *Architectuur in eigen buurt*, p. 90.

⁵⁵¹ B. DEWAELE en Y. SEGERS, “De vlasnijverheid en de industrialisatie van de Leievallei”, p. 153.

⁵⁵² Van de twaalf roterijen met acht of meer rootputten, stonden er acht langs de Leie opgesteld. (Volgens het AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.)

⁵⁵³ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

zich voornamelijk op het roten; sporen van een zwingelarij werden in ieder geval niet aangetroffen⁵⁵⁴. De kunstmatige roterij was gelegen in de Volanderstraat (kavel 874a sectie C), ten zuiden van de hierboven vermelde vierkantshoeve. Met een geschatte capaciteit van één miljoen kilogram geroot vlas per seizoen, was deze rootinstallatie een van de grootste van het dorp en de regio. Bij de bouw ervan, in 1931, omvatte zij – conform het in 1929 geautoriseerde vergunningsaanvraag – twaalf rootputten; het kadaster vermeldde evenwel een uitbreiding in 1937⁵⁵⁵, waardoor waarschijnlijk vijf rootkamers aan de bestaande installatie werden toegevoegd. Op deze wijze werd de inhoud van de rootputten vermeerderd tot 780 m³ anno 1948⁵⁵⁶. Vijf jaar later verkocht de erfopvolger van Henri-Jean Hage, Charles Petit-Hage, de roterij aan André (°21/10/1922) en Paul (°25/11/1925) Mulliez, die elk voor de helft eigenaar werden⁵⁵⁷.

5.2.3.9 Dermauw

Een laatste roterij die aan de rand van de Leie was gelegen, werd omstreeks 1929 opgebouwd in opdracht van Richard Dermauw. Ondanks het feit dat het *commodo et incommodo*-onderzoek betrekking had op het perceel C 753, werd de roterij opgetrokken op perceel 853 sectie C. Beide terreinen lagen weliswaar in de Guldensporenstraat, slechts enkele honderden meters van elkaar verwijderd⁵⁵⁸. Op diezelfde kavel werd tien jaar voordien een steenbakkerij vergund, met als doel de “*extraction d’aigile, moulage de briques et cuisson dans des fours de campagne*”⁵⁵⁹. Een bijkomende eigenaardigheid is dat de originele aanvraag betrekking had op zes rootkamers, terwijl de roterij volgens het adresboek *Onze Vlasvezelbereiding* twaalf rootputten zou hebben bevat, wat neerkwam op een totale inhoud van 444 kubieke meter⁵⁶⁰. Omstreeks 1943 werd vermoedelijk een zwingelarij aan de bestaande gebouwen toegevoegd. Het kadaster vermeldde dat jaar een vergroting van de gebouwen⁵⁶¹. Daarenboven werd eind 1942 door het West-Vlaamse provinciebestuur aan André Dermauw de toelating verleend om “*een vlaszwingelarij te mogen oprichten met electromotoren*,

⁵⁵⁴ Aldus vormt de roterij Mulliez de enige uitzondering op de thematische afbakening die in de leiding werd vooropgesteld. De roterij was weliswaar een van de grootste van West-Vlaanderen en zelfs van België, waardoor zij hier toch werd opgenomen.

⁵⁵⁵ KAB, Staat der eigendomsovergangen en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-1997/21a.

⁵⁵⁶ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek* en AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.

⁵⁵⁷ KAB, Staat der eigendomsovergangen, <zie ook <http://gw.geneanet.org/maquest?lang=fr;p=etienne+alphonse;n=mulliez>>, geraadpleegd op 17.06.2013.

⁵⁵⁸ KAB, Staat der eigendomsovergangen en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/142ff.

⁵⁵⁹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/142ff.

⁵⁶⁰ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek* en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/142ff. We bemerken hier evenwel dat het adresboek omstreeks 1941 werd opgemaakt, terwijl het GHO-dossier reeds van 1929 dateert.

⁵⁶¹ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

stoomketel en stoommachine” en verder vijf zwingelmolens, twee kloddenmolens, een leemschudder en een zwingelturbine te installeren⁵⁶². Enkele jaren later – anno 1947 – erfde Joseph Edouard Dermauw de gronden; in 1953 verwierf hij ook de bijhorende gebouwen, die vanaf dat moment te boek stonden als “vlasfabriek”⁵⁶³. Wellicht liet de familie Dermauw zich, naast de vlasvezelbereiding, ook in met landbouwactiviteiten, vermits zij eigenaar waren van de kleine hoeve “De Valk”, die zich evenzeer in de Guldensporenstraat bevond⁵⁶⁴.

5.2.3.10 Depoorter

Het werd in deze masterscriptie reeds meerdere malen benadrukt dat, dankzij de verworven inzichten inzake het microbiologische rottingsproces en de daarop voortbouwende mechanisatie van het roten, de aanwezigheid van de Leie niet langer als een *conditio sine qua non* voor het roten gold. Reeds voor de Eerste Wereldoorlog nam het kunstmatig roten in ondergrondse betonnen kuipen een aanvang. Dit was ook het geval bij Hendrik Depoorter⁵⁶⁵, hoewel hij niet de eerste Wevelgemnaar was die het kunstmatig roten implementeerde. Deze eer viel te beurt aan de gebroeders Vansteenkiste (cfr. infra). Desalniettemin kan Henri Depoorter ongetwijfeld als een pionier binnen de lokale vlasserswereld worden beschouwd. In 1913 besliste hij om twee (weliswaar bescheiden) rootbakken met een capaciteit van 63 kubieke meter te plaatsen op perceel B 456d, langs de steenweg naar Gullegem⁵⁶⁶. Twee jaar eerder had hij reeds een poging ondernomen om een zwingelarij op te richten, maar dit werd in augustus 1911 door het provinciebestuur geweigerd. Na herhaaldelijke pogingen kreeg hij uiteindelijk toch de toestemming om een kleine vlaszwingelarij (met een viertal zwingelplanken) te bouwen in de Papestraat, vlakbij het station van Wevelgem⁵⁶⁷. Het adresboek van de Textielcentrale maakte voor het jaar 1941 gewag van zes stermolens; een turbinestelsel werd er niet aangetroffen⁵⁶⁸. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, in 1939, werd de opstelling van de roterij gewijzigd. Het aantal rootputten bleef echter gelijk, enkel de inhoud vermeerderde licht tot 80 kubieke meter⁵⁶⁹. Deze herinrichting had echter heel wat voeten in de aarde. De definitieve goedkeuring kwam er pas na een aanslepende procedureslag, waarbij het K.B.

⁵⁶² PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/2000/26j.

⁵⁶³ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁵⁶⁴ De oorsprong van de hoeve “De valk” gaat terug tot voor 1811, maar de oude gebouwen werden in de tweede helft van de negentiende eeuw met de grond gelijk gemaakt. Het huidige gebouw dateert van 1922. (<<https://inventaris.onroerendergoed.be/dibe/relict/70925>>, geraadpleegd op 17.06.2013)

⁵⁶⁵ Afhankelijk van de bron worden de namen Henri Depoorter of Hendrik Depoorter gehanteerd. Hij wordt geopteerd voor het Nederlandstalige alternatief, dat ook in de kadastrale documenten terug te vinden is.

⁵⁶⁶ KAB, Staat der eigendomsovergangen en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/103n.

⁵⁶⁷ GAW, *Fonds Wevelgem*, 504.6:172.3/5 Notulen van burgemeester en schepenen, 1900-1921.

⁵⁶⁸ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

⁵⁶⁹ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*, KAB, Staat der eigendomsovergangen en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1999/39f.

van 03/10/1939 “[het] besluit, d.d. 12 mei 1939, der Deputatie van den Raad der Provincie West-Vlaanderen waarbij aan den Heer Depoortere, Henri, te Wevelgem, Gullegemstraat, 87, vergunning wordt verleend voor het oprichten op het perceel gekadaastreerd Sectie B nr 456 h, ven [sic] een kunstmatige vlasroterij met laagdrukstoomketel [...] bekrachtigd[e]”⁵⁷⁰. Anno 1950 werd deze eigendom verkocht aan Maurice Depoorter, nadat deze al een tijdlang als mede-uitbater van de vlasinrichting actief was⁵⁷¹. Wellicht was ook Georges Depoorter, wonende in de Gullegemstraat 72, binnen de onderneming actief; zijn outillage beperkte zich tot één zwingelmolen⁵⁷². Indien hij voor het roten een beroep deed op zijn burens kon niet worden uitgemaakt, al lijkt dit allerminst onwaarschijnlijk.

5.2.3.11 Delrue

In een zijstraat van de Gullegemstraat, de hedendaagse Roterijstraat, situeerde zich de omwalde boerderij van Henri Delrue (1858-1933), die behalve als vlasser en landbouwer ook als aannemer zijn brood verdiende⁵⁷³. Op 10 november 1927 gaf het provinciebestuur haar fiat om op kavel 438 sectie B een zwingelwerkplaats van vijf molens te bouwen. Ook een elektromotor, een leemschudder en een rolbraak zouden tot de equipage van het vlasbedrijf hebben behoord⁵⁷⁴. Het aantal zwingelmolens bleef zeker tot 1941 ongewijzigd⁵⁷⁵. Dit betekent niet dat het productieproces onderwijl niet verder werd gerationaliseerd: in 1939 werd de zwingelarij aangevuld met een zwingelturbine en vermoedelijk ook met twee kloddenmolens, een rolbraak, een leemschudder en een Bollinckx stoommachine van 50 pk, die stonden opgesteld op percelen B 435c-d⁵⁷⁶. In tussentijd was door het kadaster een eigendomsovergang vastgesteld: na het overlijden van Henri Delrue in 1933, hadden zijn weduwe (tot ca. 1938) en kinderen (Joseph, Jules, Firmin, Esther en Magdelana) het roer binnen het bedrijf overgenomen⁵⁷⁷. Nadat Henri Delrue op een stuk bouwland, ter kadaster gekend als perceel 435 sectie B, vier rootkamers had gebouwd, beslisten zijn opvolgers daar anno 1937 drie putten aan toe te voegen. Zodoende rees de capaciteit van ruwweg 170 m³ in 1929 tot 270

⁵⁷⁰ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1999/39f.

⁵⁷¹ Zie: KAB, Staat der eigendomsovergangen. Maurice Depoorter wordt ook vermeld in *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*. Hij woonde in de Gullegemstraat 70 en was naast vlasbewerker ook vlaskoper. (ARA, *individuele telformulieren*, 760-761 Wevelgem).

⁵⁷² *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

⁵⁷³ KAB, Staat der eigendomsovergangen en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/2006/17ii.

⁵⁷⁴ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/94i.

⁵⁷⁵ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

⁵⁷⁶ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/5d.

⁵⁷⁷ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

m³ één decennium later⁵⁷⁸. Na de Tweede Wereldoorlog werden geen wijzigingen meer geregistreerd⁵⁷⁹.

5.2.3.12 Vanneste

In tegenstelling tot de twee vorige warmwaterroterijen, die in de vallei van de Neerbeek waren ingeplant, lijkt de roterij van de familie Vanneste zich te kenmerken door de afwezigheid van een nabijgelegen waterloop. De vervuilde wateren van hun achttledige roterij werden via buizen afgevoerd naar de Kloefhoekbeek⁵⁸⁰. Toen Ernest Vanneste (°25/02/1871) omstreeks 1929-30 zijn rootinstallatie in werking stelde, dit onder de vlag van de *“maatschappij in gezamenlijke naam Ernest Vanneste en zonen”*⁵⁸¹, bestond de onderneming zeker al een twintigtal jaar. In 1911 werd door de provincie toegestaan om een elektrische motor van minstens 4 kilowatt in een vlasmagazijn te plaatsen (op perceel B 459p3). Dit betekent dat het gebouw reeds was gebouwd voor die datum. Waarschijnlijk was het aanpalende gebouw eveneens een schuur, haaks op de rooilijn gebouwd, alhoewel het bij het GHO-dossier behorende plan te amateuristisch was opgesteld om dit met zekerheid te kunnen stellen⁵⁸². Het lijkt daarentegen wel vast te staan dat Ernest Vanneste-Couckuyt, samen met zijn zonen Gustaaf en Georges, omstreeks 1931 zijn pijlen had gericht op het overnemen van de zwingelarij op perceel B 459y3. Die inrichting stond bekend als *“de vroegere fabriek der firma Couckuyt [kapitalen weggelaten] & Co bestaande sedert meer dan 30 jaar”*⁵⁸³. In de zwingelarij stonden een zwingelturbine met vlasbraak, 30 “ouderwetse” zwingelmolens, 2 kloddenmolens, een leemschudder en een vlasbreker. Bovendien behoorde ook een schuur met een opslagruimte voor 400 ton ruw vlas tot de site, inclusief een bootmachine aangedreven door een elektromotor van drie pk. Waarom de maatschappij “Couckuyt” haar bedrijfje verkocht aan Ernest Vanneste en zijn zonen kon niet worden achterhaald, maar het lijkt zeer aannemelijk dat de heren Vanneste en Couckuyt schoonfamilie waren, waardoor het bedrijf binnen de vertrouwde familiekring verder bleef functioneren⁵⁸⁴.

⁵⁷⁸ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*, KAB, Staat der eigendomsovergangen, PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/94i.

⁵⁷⁹ De opvolgers van Henri Delrue waren Joseph Camille Theophile Delrue (°10/01/1907), Jules Louis Firmin Delrue (°30/04/1909), Firmin Alois Delrue (°21/07/1910), Esther Alida (°01/03/1908) en Magdalena Maria Martha Delrue (°19/12/1905). Het feit dat de vrouwelijke erfgenamen hier laatst staan vermeld, hoewel zijn niet de jongsten waren, laat er weinig twijfel over bestaan wie de facto de leiding had over het bedrijf, nl. de zonen van Henri Delrue. (KAB, Staat der eigendomsovergangen).

⁵⁸⁰ GAW, *Fonds Wevelgem*, 504.6:173.3/6 Notulen van burgemeester en schepenen, 1921-1930.

⁵⁸¹ ARA, *individuele telformulieren*, 760-761 Wevelgem.

⁵⁸² PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/79q.

⁵⁸³ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/38cc.

⁵⁸⁴ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/38cc en ARA, *individuele telformulieren*, 760-761 Wevelgem.

Hoewel de verschillende familiebanden en veelal informele professionele relaties moeilijk te overwinnen hindernissen vormden bij het schetsen van een zo volledig mogelijk beeld van de bedrijfsinfrastructuur, gaf ook het adresboek van 1941 aan dat Ernest Vanneste dertig zwingelmolens en één turbine bezat⁵⁸⁵. Dit lijkt de hierboven beschreven overname te bevestigen. Het blijft dan ook de vraag waarom Gaston en Walter Vanneste op de site in de Vinkenstraat – waar hun roterij (kavel B 111) en magazijn (kavel B 109) waren gelegen – omstreeks 1951 nog een zwingelarij (met turbine) bouwden. In één beweging had Gaston Vanneste ook de maatschappij “Ernest Vanneste en zonen” ontbonden⁵⁸⁶.

5.2.3.13 Luyckx

De site van de familie Luyckx was op archivalisch vlak minder goed bedeed. Aan de hand van de staat der eigendomsovergangen en een *commodo et incommodo*-dossier kwamen we te weten dat anno 1937 een zwingelarij met een vijftal molens en een kleine vlasschuur werd opgetrokken door Oscar Luyckx, meer bepaald op het perceel 130 sectie B. Waarschijnlijk stonden in deze gebouwen ook een bootmachine en lijnzaadmolen opgesteld⁵⁸⁷. Vanaf het einde van de jaren '50 begon de export van gezwingeld vlas langzaam te dalen ten voordele van de kloddenexport⁵⁸⁸. Deze evolutie noopte Gery Luyckx, de nieuwe bedrijfsleider, ertoe zijn vlasbedrijfje in 1966 te transformeren tot een kloddenbewerkingsbedrijf. De aanpalende roterij, die vermoedelijk uit zes rootkamers bestond en na 1937 werd opgetrokken, bleef onaangeroerd⁵⁸⁹. Een viertal jaar later had Gery Luyckx andere plannen met de gebouwen. In het gemeentearchief werd een GH0-dossier uit 1970 aangetroffen, waarin men sprak over “een varkensstal [...] met een capaciteit van 120 stuks in de vroegere roterijgebouwen, gelegen aldaar [Ezelstraat 11] en gekadaastreerd sectie B n° 130/x”⁵⁹⁰. Ondanks de veranderde functie van de gebouwen, had de site op morfologisch vlak nauwelijks wijzigingen ondergaan.

⁵⁸⁵ Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek.

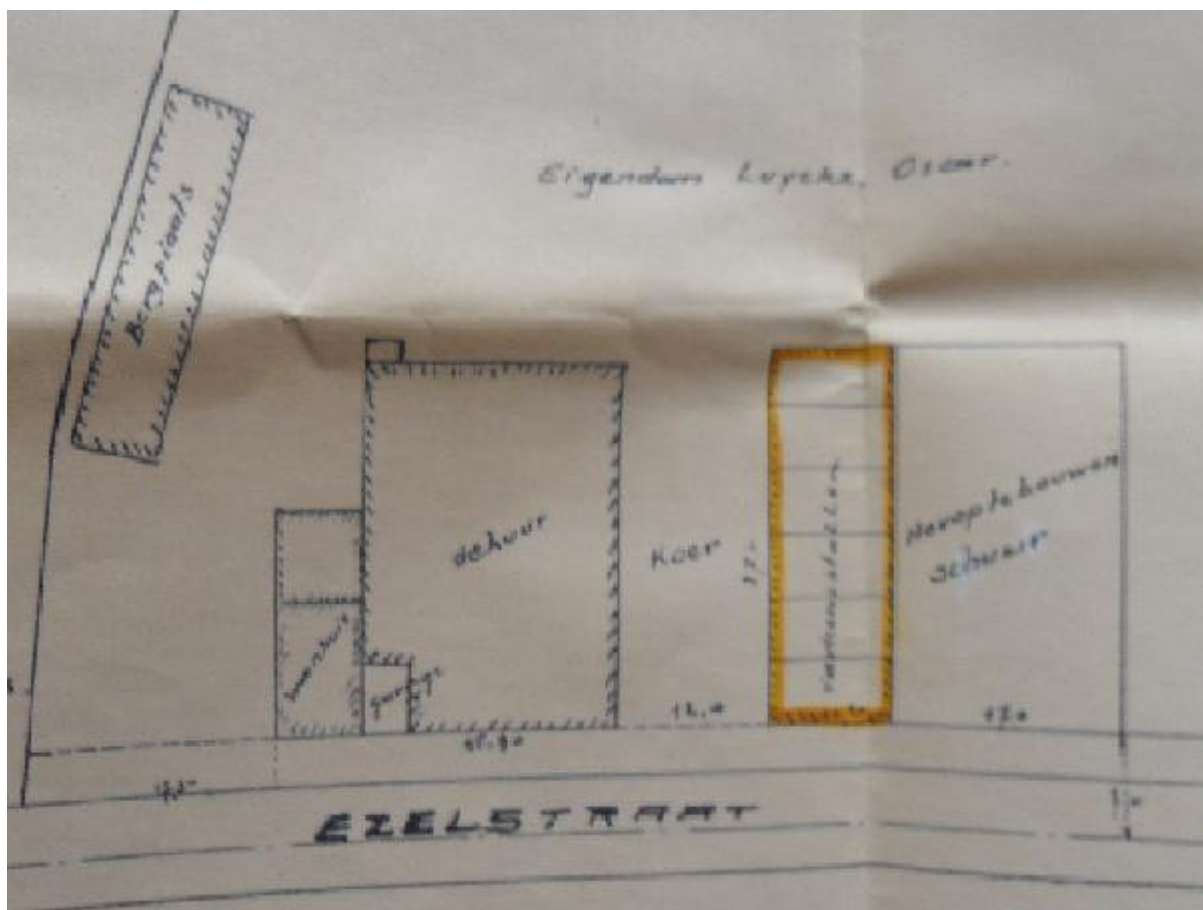
⁵⁸⁶ Waarschijnlijk was Walter Vanneste de zoon van Gaston Vanneste, die op zijn beurt de zoon van Ernest Vanneste was (zie: <<http://home.pi.be/~jt478539/dat4.htm#68>>, geraapleegd op 17.06.2013). KAB, Staat der eigendomsovergangen en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/2003/1570.

⁵⁸⁷ KAB, Staat der eigendomsovergangen en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1999/2j.

⁵⁸⁸ C. GYSELINCK, *De evolutie van de vlassector*, pp. 57-59.

⁵⁸⁹ *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1999/2j.

⁵⁹⁰ GAW, *Fonds Wevelgem*, *Gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen: vergunningen 2^e klas* (nrs. 1-480).

Figuur 5. De omgebouwde site Luyckx (1970) in de Ezelstraat. Het noorden bevindt zich onderaan de afbeelding. (Bron: GAW, Fonds Wevelgem, Gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen: vergunningen 2^e klas, dossier Gery Luyckx)

5.2.3.14 Lateur

Het familiebedrijfje van het geslacht Lateur gaat minstens terug tot de tweede helft van de jaren '20, toen de Wevelgemse landbouwer Leonard Lateur fors wou investeren in een modern vlascomplex. In een klap werden een zwingelarij - met zeventien molens, een brakelaar, een kloddenmolen en een leemschudder -, twee rootputten en een magazijn (voor 100 ton strovlas) geconstrueerd op een perceel bouwland (B 203); de uiteindelijke realisatie van dit bouwproject kwam er weliswaar pas in 1928⁵⁹¹. Twee jaar later werd door de jonge Jules Lateur (°19/09/1903⁵⁹²) een aanvraag ingediend om het aantal rootkamers te verdrievoudigen en het zwingelen verder te mechaniseren door het installeren van een zwingelturbine. De vernieuwde roterij zou ongeveer 400.000 kg geroott vlas per jaar hebben voortgebracht, de capaciteit van de turbine werd niet opgegeven⁵⁹³. Ongetwijfeld beperkte de economische crisis van de jaren dertig de financiële ademruimte van de vlasbedrijven. De waarde van een kilogram gezwingeld vlas daalde zienderogen:

⁵⁹¹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1996/22o en KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁵⁹² ARA, *individuele telformulieren*, 760-761 Wevelgem.

⁵⁹³ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1996/22o.

van 17,05 BEF in 1929 tot een dieptepunt van 7,83 Belgische frank anno 1934⁵⁹⁴. Gedurende de dertiger jaren – en verder tijdens de Tweede Wereldoorlog – weerhield de landbouwersfamilie Lateur er zich derhalve van om verdere investeringen te doen. Volgens de “lijst der ingeschreven firma’s” van het A.B.V. (1948) stonden op het perceel B 203 nog steeds zes putten, vijftien stermolens en een zwingelturbine opgesteld⁵⁹⁵. Wanneer de kinderen van Leonard Lateur de vlasbewerkingsactiviteiten stopzetten, is niet exact geweten, al bleef Aline Lateur wel lid van het vlasverbond tot na 1971⁵⁹⁶.

5.2.3.15 Verbrugghe

Charles Verbrugghe’s verzoek tot het oprichten van een vlaszwingelarij werd in 1903 door het schepencollege en de Deputatie ingewilligd⁵⁹⁷. Een magazijn dat op de percelen 132b2-c2 was opgericht, kreeg in 1914 een nieuwe vergunning, met als opmerking dat “*le magasin existe depuis 3 années au moins*”⁵⁹⁸. Volgens de kadastrale plannen ging het evenwel om twee onderscheiden opslagplaatsen⁵⁹⁹. Nadat door de Duitse inval de bedrijfsactiviteiten grondig werden verstoord, zette de “*Maatschappij in gezamenlijken naam “gebroeders Verbrugghe”*” de eerste voorzichtige stappen richting de mechanisering van het kunstmatig roten: één rootput werd ingeplant op het terrein van de firma in de Moorselestraat, perceel 132w sectie A⁶⁰⁰. Het is evenwel onduidelijk indien dit in 1922 of in 1928 gebeurde⁶⁰¹. Rond het jaar 1931 lijkt de maatschappij van de gebroeders Verbrugghe, waar ook Robert Pollefeyt deel in had, te zijn opgeheven. De door het kadaster bekende eigenaars van de onroerende goederen waren nu Richard en Emile Verbrugghe. Na de dood van eerstgenoemde werd de familie Pollefeyt mede-eigenaar van de gronden⁶⁰². Volgens *Onze Vlasvezelbereidingsnijverheid* werd het bedrijf anno 1941 gerund door Robert en Joseph Pollefeyt; hun onderneming bezat een kunstmatige roterij met drie putten en een zwingelarij met 25 Vlaamse stermolens. In 1948 werden door het Belgisch vlasbazenverbond vijf rootkamers opgegeven⁶⁰³.

⁵⁹⁴ S.N., *Het vlas*, p. 84.

⁵⁹⁵ AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.

⁵⁹⁶ AABV, ledenlijst 1971.

⁵⁹⁷ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/2005/PB/22i.

⁵⁹⁸ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/111y.

⁵⁹⁹ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁶⁰⁰ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/126g.

⁶⁰¹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/126g en KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁶⁰² Meer bepaald Magdalena, Remi, Maurice, Robert, Joseph, Zulma, Maria, Rachel, Henri, Bertha en Germaine Pollefeyt. KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁶⁰³ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek* en AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.

5.2.3.16 Brille

Ondertussen had Albert Brille, die waarschijnlijk schoonfamilie was van de heren Pollefeyt⁶⁰⁴, op enkele percelen achter het fabriekje van Robert en Joseph, een complex opgebouwd met een zwingelturbine, een zwingelarij met tien molens, een vlasmagazijn en een warmwaterroterij. Volgens het desbetreffende GHO-dossier bestond de roterij uit drie putten⁶⁰⁵; de lijst der vlasbedrijven ingeschreven in het A.B.V. (1948) had het over het tweevoud⁶⁰⁶. Verder beschikte Albert Brille over een lijnzaadmolen, een rolbraak, een leemschudder en drie kloddenmolens⁶⁰⁷. Uit de staat der eigendomsovergangen kon worden opgemaakt dat in 1951 het vlasbedrijf een verdere expansie kende, hoewel daarvoor geen vergunning werd teruggevonden⁶⁰⁸. Wat deze vergroting precies inhield, is aldus niet bekend.

Het verdere bouwverloop van het bedrijf – vanaf de jaren zestig – is wel goed gedocumenteerd. Omstreeks 1961 verkreeg hij de toelating om een hoogspanningscabine te plaatsen⁶⁰⁹. Aangezien de maximumduur van een exploitatievergunning dertig jaar bedroeg, vroeg en kreeg Albert Brille in 1974 de toelating om de activiteiten in zijn vlasroterij-zwingelarij voort te zetten en uit te breiden. De infrastructuur werd nauwgezet beschreven: *“6 rootputten, 2 zwingelmolens (12 EW van 1,5 à 10 pk elk) een lemenlader (7,5 pk), 2 persen (10 pk elk) een kuiser (7,5 pk) een [leem]schudder (7,5 pk) een onderhoudswerkplaats met een luchtcompressor (EW, totaal 20 pk) 4 vlasbergplaatsen van totaal 10.000 ton vlas maximum”*⁶¹⁰. Anno 1976 werd – na een tweejarige proefperiode – een definitieve vergunning toegekend, die zou aflopen in 2004. In 1988 werd de P.V.B.A. A. Brille geautoriseerd tot het *“uitbreiden en omvormen van de vergunde vlaszwingelarij”*⁶¹¹. Deze zwingelarij zou (onder andere) drie productielijnen voor het ontzaden en zwingelen van vlas bevatten, twee productielijnen voor het reinigen van vlasklodden, stapelplaatsen voor 5000 ton vlas, een garagewerkplaats en een onderhoudswerkplaats met metaalbewerkingsmachines. Ook was er een stalplaats voor 20 landbouwvoertuigen, die een jaar later werd vergund. De jaren rond 1990 lijken voor de onderneming in een gunstig klimaat te zijn verlopen: in 1990 werd het bedrijf nogmaals vergroot, ditmaal met een vlasloods voor 11.000 ton vlas. Het jaar daarna werd een kleinere vlasopslagplaats van 2000 ton bijgevoegd. In 1993, ten slotte, plaatste de N.V. Brille een nieuwe productielijn voor vlas en een voor klodden⁶¹².

⁶⁰⁴ KAB, Staat der eigendomsovergangen. De vrouw van Albert Brille droeg eveneens de naam Pollefeyt.

⁶⁰⁵ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/2000/25c.

⁶⁰⁶ AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.

⁶⁰⁷ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/2000/25c.

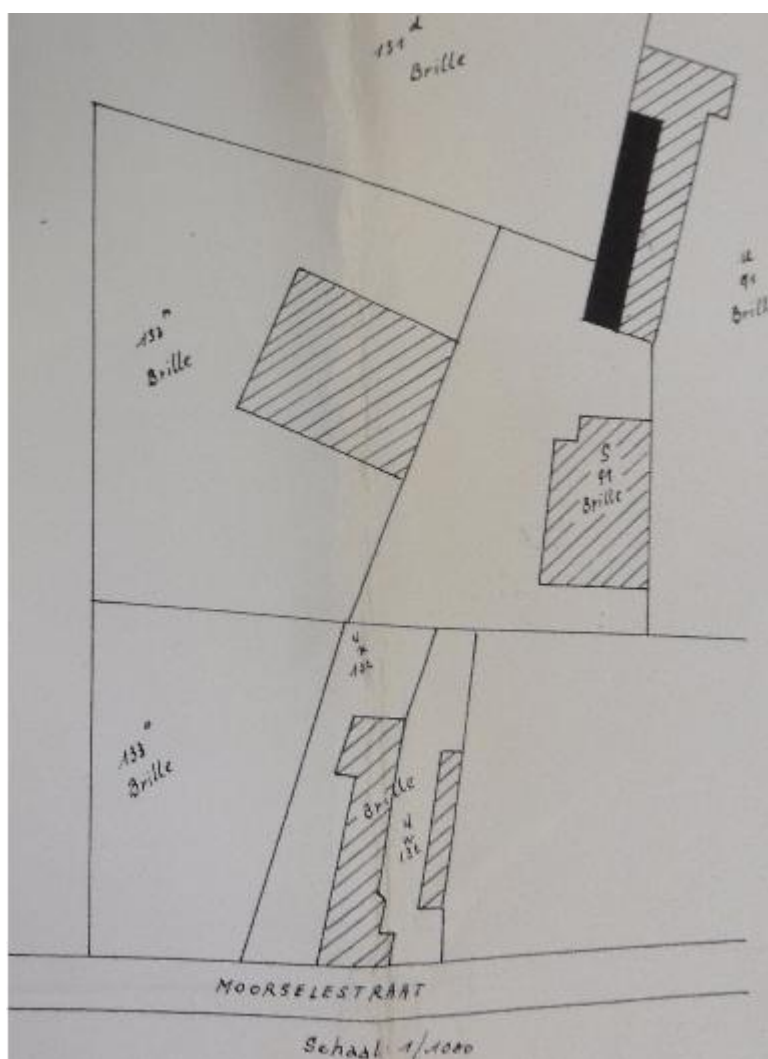
⁶⁰⁸ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁶⁰⁹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/2000/25c.

⁶¹⁰ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A7-GB/2006/12a.

⁶¹¹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A7-GB/2006/12a.

⁶¹² PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A7-GB/2006/12a.

Figuur 6. Plattegrond van het vlasbedrijf Albert Brille in 1961. (Bron: PAWV, Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven, A7-GB/2006/12a)

5.2.3.17 Constant en Jozef Vansteenkiste

De gebroeders Constant en Joseph Vansteenkiste kunnen ongetwijfeld de twee meest vooraanstaande protagonisten in het rationaliseringsproces van de vlasvezelbereiding worden genoemd. Constant Vansteenkiste (1869-1948) gold algemeen als een briljant ingenieur; niet alleen perfectioneerde hij het kunstmatig roten en het industrieel zwingelen van vlas, hij was eveneens – samen met de familie Steverlynck – de grondlegger van de multinationale weefgetouwenproducent Picanol⁶¹³. Joseph Vansteenkiste (1879-1943) paste de ideeën van zijn oudere broer toe in de

⁶¹³ “Picanol – 75 years in the lead with innovative technology”, in: *Picanol News*, 2011, pp. 11-15, in: <http://www.picanol.be/NR/rdonlyres/AB5C96AE-DF99-41B3-ADE6-AF7805C70EB3/20286/PicanolNews052012.pdf>, geraadpleegd op 18.06.2013. De oorspronkelijke naam van het bedrijf was de Maatschappij tot bevordering van de Industrialisatie van de Vlasvezelbereiding in den handel, Gieterij en Werkhuizen Van Steenkiste (1928-1936).

praktijk. Dit gebeurde in hun bedrijf op de “Kruishoek” (heden ten dage Kruisstraat)⁶¹⁴. Deze firma werd in 1902 opgestart, toen beslist werd een mechanische stoomzwingelarij (met een vijftwintigtal planken) te bouwen op perceel 249n sectie A⁶¹⁵. Tevens werd een kleine schuur aan de zwingelfabriek toegevoegd⁶¹⁶. Een vijftal jaar later werd de zwingelwerkplaats volledig in de as gelegd; de schuur bleef van brandschade gespaard. Enkele jaren daarna, omstreeks 1908, verrees er een nieuwe zwingelarij met veertig zwingelplanken⁶¹⁷. Naast de zwingelarij registreerde het kadaster in 1911 de bouw van een kunstmatige roterij op kavel A 278, die in 1912 in werking werd gesteld⁶¹⁸. Waarschijnlijk bestond de roterij vanaf het begin uit drie “roottanks” met een capaciteit van 180 kubieke meter⁶¹⁹. Om zich in te dekken tegen een nieuwe brand, sloot Joseph Vansteenkiste datzelfde jaar een brandverzekering af voor (de inhoud van) zijn schuur. Het volgende jaar werd ook de rest van de onderneming, inclusief alle machinerie, door de “Compagnie d’assurance de l’Escaut” tegen brand ingedekt⁶²⁰.

Na Wereldoorlog I – anno 1920 – werd de firma Polydore Delbeke – Joseph Vansteenkiste boven de doopvont gehouden⁶²¹. Josephs broer Constant was reeds in 1918 naar het buitenland vetrokken, mede ingegeven door een mogelijke straf die hem, wegens zijn activistische houding ten tijde van de Duitse bezetting, boven het hoofd hing⁶²². Polydore Delbeke nam de handelsactiviteiten, de boekhouding en het Leieroten op zich; Joseph Vansteenkiste nam de fabrieksgebonden bewerkingsactiviteiten voor zijn rekening. Bovendien stelden de broers Vansteenkiste hun zwingelarij, roterij en schuren ter beschikking van de nieuwe onderneming, Delbeke deed hetzelfde met zijn schuur gelegen in de Molenhoek en zijn magazijn in de Hoogweg, waar ook Joseph Vansteenkiste een vlasmagazijn in bezit had. Het is evenwel opvallend dat in 1922 een overeenkomst werd gesloten tussen de Gentse N.V. Wondervlas en de firma Delbeke-Vansteenkiste, waarbij de eerstgenoemde toestond dat “het gebreveteerd stelsel voor vlasvezelbereiding”, i.c. de rootinstallatie, werd verhuurd, in ruil voor de belofte dat de huurprijs zou worden doorgestort naar “een bijzonder fonds dienende tot organisatie van den vlasfabrikantenstand in de Leyestreek”⁶²³.

⁶¹⁴ C. VANSTEENKISTE en D. MERLEVEDE, *Omwille van het vlas: De memoires van Constant Vansteenkiste*, Wevelgem, Culturele Raad Wevelgem, 1988, p. 7.

⁶¹⁵ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/34q.

⁶¹⁶ D. STRAGIER en H. STRAGIER, “Vlasfabriek Vansteenkiste”, in: *Wibilinga*, 14 (2001), 3, p. 27. De twee auteurs baseerden zich op de aanwezige archivalia in het Kortrijkse vlasmuseum.

⁶¹⁷ D. STRAGIER en H. STRAGIER, “Vlasfabriek Vansteenkiste”, pp. 28-30.

⁶¹⁸ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁶¹⁹ AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.

⁶²⁰ D. STRAGIER en H. STRAGIER, “Vlasfabriek Vansteenkiste”, pp. 30-35.

⁶²¹ D. STRAGIER en H. STRAGIER, “Vlasfabriek Vansteenkiste”, p. 42.

⁶²² C. VANSTEENKISTE en D. MERLEVEDE, *Omwille van het vlas* 62-70 en A. LINTERS, “De geur van welstand”, p. 50. Op 19.06.1920 werd hij effectief veroordeeld tot 20 jaar gevangenisstraf, 200.000 frank boete en daar bovenop 300.000 frank boete samen met drie andere vlassers.

⁶²³ D. STRAGIER en H. STRAGIER, “Vlasfabriek Vansteenkiste”, pp. 42-45.

Omstreeks 1924 werd de eerste zwingelturbine in de vlasfabriek geplaatst. Hoewel Constant Vansteenkiste niet de uitvinder van dit werktuig genoemd kan worden⁶²⁴, was hij wel de wegbereider voor de toepassing van het “turbineren” in menig zwingelfabriek. In 1937 liet hij het originele exemplaar vervangen door een vernieuwd model. Verder werd in 1924 ook een hangaar opgetrokken, die in 1926 tot een gesloten schuur werd omgebouwd. Tot wanneer Delbeke en Vansteenkiste hun bedrijfsactiviteiten onder gemeenschappelijke naam uitoefenden, staat niet vast. De samenwerking moet alleszins voor 1933 zijn stopgezet, aangezien vanaf dat jaar een anderhalf jaar durend verbond tussen Emiel Vandekerckhove en de gebroeders Vansteenkiste tot stand was gekomen. In die tijd werd de grote schuur na brand heropgericht; hetzelfde gebeurde gedurende de Tweede Wereldoorlog met de zwingelarij. Het vlasbedrijf op de Kruishoek, ondertussen bestuurd door Godfried Vansteenkiste, bleef actief tot 1965⁶²⁵.

Constant Vansteenkiste was eveneens de centrale figuur van de “Samenwerkende Maatschappij der Vlasfabriekanten te Wevelghem”, een coöperatieve die in 1898 het levenslicht zag⁶²⁶. De eigenlijke inwerkingtreding moet rond de eeuwwende worden gesitueerd. De S.M. “Den draad”, zoals zij in de volksmond werd genoemd, verenigde 35 Wevelgemse vlashandelaars, die de maatschappij van 140 stermolens voorzagen. Het dagelijkse bestuur van het bedrijf (gelegen in de Papestraat) kwam in handen van Joseph Vansteenkiste terecht, zijn broer Constant zetelde in de bestuursraad. De coöperatieve zou ruim veertig jaar draaiende gehouden worden. Ook hier kan worden bemerkt dat de ideeën van Constant Vansteenkiste belangrijke repercussies hadden voor de (regionale) vlasserswereld: in Wevelgem alleen al werden in het kielzog van de “S.M. der Vlasfabriekanten te Wevelghem” nog twaalf andere coöperatieven gesticht⁶²⁷.

5.2.3.18 Soetaert

De laatst bestudeerde vlasserij was in handen van de ondernemende Wevelgemnaren Soetaert en Vromman; later passeerden ook namen als Vanlede, Laperre, Debaes en Provost de revue als vlasfabrikanten. Omstreeks 1929 werd door Hector Soetaert en Cyrille Vromman een gezamenlijke aanvraag ingediend om een roterij met stoomketel te mogen oprichten op het perceel 380b sectie A. Dit was een stuk bouwland op het kruispunt van de hedendaagse Brouwerijstraat en de Normandiëstraat⁶²⁸. Deze roterij zou zes kamers hebben geteld, wat overeenkwam met een

⁶²⁴ Reeds in 1857 bekam de Italiaan Picciotto een patent voor een turbine met twee in elkaar draaiende zwingeltrommels, B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 346.

⁶²⁵ D. STRAGIER en H. STRAGIER, “Vlasfabriek Vansteenkiste”, pp. 46-50 en KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁶²⁶ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A7-GB/2009/1m.

⁶²⁷ L. VANSTEENKISTE, “De dertien Wevelgemse vlascoöperatieven (1)”, pp. 22-29.

⁶²⁸ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/21u en KAB, Staat der eigendomsovergangen.

capaciteit van ca. 24.000 kg geroot vlas per beurt⁶²⁹. Het vlasverbond registreerde zowel in 1941 als 1948 acht rootputten⁶³⁰. Omstreeks 1940 werd op deze gronden een magazijn voor 125 ton vlas bijgebouwd⁶³¹. De lijst van vlasbedrijfjes, opgemaakt door de Textielcentrale, bevestigde dat tot dan geen zwingelmolens of –turbines in het bezit waren van Hector Soetaert (en Cyrille Vromman)⁶³². Het is evenwel mogelijk dat, via voor ons onder de radar gebleven familieverbanden, het vlas toch de volledige bewerkingscyclus doorliep binnen een (traditionele) familiale setting. Zo kan worden verondersteld dat de reeds geciteerde vlasser Camiel Soetaert de broer van Hector was en Hector het vlas in de zwingelarij van zijn broer verwerkte. Ook bleek hun vader, Petrus Soetaert, voorzitter te zijn geweest van de coöperatieve zwingelarij “Vlasfabrikanten van Posthoorn- en Wezelhoek”⁶³³. Het behoort tot de mogelijkheid dat ook Hector Soetaert binnen deze coöperatieve actief was, hoewel hij volgens zijn persoonsgebonden telformulier, opgemaakt met het oog op de (onuitgegeven) nijverheidstelling van 1930, “vlaswerker voor eigen rekening” was⁶³⁴. Na de Tweede Wereldoorlog, in 1953, werd op de site in de Brouwerijstraat een zwingelturbine geïnstalleerd, op initiatief van (nog steeds) Hector Soetaert, Achiel Debaes en de gebroeders Vanlede⁶³⁵. Dat jaar namen de activiteiten van de S.M. “De Werker”, waarvan de families Debaes en Vanlede aandeelhouders waren, een einde, wat hun betrokkenheid bij de aankoop van Soetaerts zwingelturbine eventueel zou kunnen verklaren⁶³⁶.

⁶²⁹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/21u.

⁶³⁰ AABV, *lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij*.

⁶³¹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/13p.

⁶³² *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek*.

⁶³³ Zie <<http://users.telenet.be/Jos.Lemmens/dat0.htm#1136>>, geraadpleegd op 18.06.2013, en L. VANSTEENKISTE, “De dertien Wevelgemse vlascoöperatieven (2)”, in: *Wibilinga*, 11 (1998), 2, pp. 6-7.

⁶³⁴ ARA, *individuele telformulieren*, 760-761 Wevelgem.

⁶³⁵ KAB, Staat der eigendomsovergangen en PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/13p.

⁶³⁶ L. VANSTEENKISTE, “De dertien Wevelgemse vlascoöperatieven (2)”, in: *Wibilinga*, 11 (1998), 2, p. 15.

6. De industrialisatie van de vlasnijverheid: een endogeen en gradueel proces

In het vorige hoofdstuk werd de mechanisering van een vijftigtal vlasbedrijven exhaustief belicht. Voor de Leiedorpen betekende de opkomst van de stoomzwingelarijen – en enkele decennia later de kunstmatige roterijen – een eerste kennismaking met de (semi-)industriële samenleving. In tegenstelling tot reeds bestudeerde casussen als Waarschoot⁶³⁷ of Sleidinge⁶³⁸ ging de industrialisatie van deze plattelandsdorpen niet uit van stedelijke textielbaronnen. Evenmin was er sprake van één ondernemersfamilie die in haar geboortedorp een fabriek oprichtte en op die manier een groot deel van de vroegere boerensamenleving van een loon voorzag. Ook hiervan zijn de voorbeelden legio⁶³⁹.

De Zuid-West-Vlaamse vlasdorpen daarentegen, huisvestten vele kleine of middelgrote vlasondernemingen, opgestart door lokale vlassers, die tezamen vorm gaven aan een mono-industrieel kerngebied met de Leie als levensader⁶⁴⁰. Bernard Musyck omschreef de industrialisatie van Zuid-West-Vlaanderen in zijn proefschrift (University of Sussex, 1993) dan ook als een typevoorbeeld van *“autonomous industrialisation”*⁶⁴¹. Voor de uitwerking van dit concept deed hij (onder andere⁶⁴²) een beroep op de bevindingen van de Italiaanse econoom Gioacchino Garofoli, die endogene ontwikkeling opvatte als *“based on local resources such as work, local historically accumulated capital, entrepreneurship, specific knowledge of production processes, specific professional tasks and material resources”*⁶⁴³. Musyck zag de endogene industrialisatie van de regio

⁶³⁷ P. DE REU, “De groei van een stedelijke textielindustrie op het Oost-Vlaamse platteland”, in: Tijdschrift voor Industriële Cultuur, 2012, 119, pp. 2-31 en K. LIEVENS, *De industrialisatie van Waarschoot. Textielindustrie in een plattelandsgemeente op het einde van de 19^e eeuw*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, 2005, 211 p.

⁶³⁸ K. LAMBERT, “Industrialisatie in een plattelandsgemeente. Effecten op bevolking en arbeid te Sleidinge (1820-1914)”, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 15 (1984), 3-4, pp. 381-420.

⁶³⁹ Zie bv. de familie Bekaert te Zwevegem (L. KYMPERS, *Bekaert 100, economische ontwikkeling in Zuid-West-Vlaanderen*, Zwevegem-Tielt, Lannoo, 1980) of de Lebbeekse familie De Naeyer (A. HEIRBAUT, *Het lompverwerkend bedrijf P.F. De Naeyer te Lebbecke: een wisselwerking tussen een kunstwolfabriek en zijn omgeving (1850-1963): een industrieel-archeologische bijdrage*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, 2000).

⁶⁴⁰ B. DEWAELE en Y. SEGERS, “De vlasnijverheid en de industrialisatie van de Leievallei, 1850-1960”, p. 151.

⁶⁴¹ B. MUSYCK, *Autonomous industrialisation in South West Flanders*, p. 9.

⁶⁴² Ook het industrieel districtmodel van Alfred Marshall kwam aan bod, maar wordt hier niet behandeld, aangezien aan een essentieel onderdeel – het opdelen van het productieproces over verschillende ondernemingen – niet werd voldaan. (B. MUSYCK, *Autonomous industrialisation in South West Flanders*, p. 11.)

⁶⁴³ Zoals geciteerd in: B. MUSYCK, *Autonomous industrialisation in South West Flanders*, p. 9.

verbeeld in de (a) het aanwenden van inheemse arbeid en kapitaal, (b) de beperkte rol van de centrale overheid en (c) de historische wortels van de Kortrijkse⁶⁴⁴ bedrijven⁶⁴⁵. Vooral dit laatste punt is in casu relevant, aangezien zijn these voorts hoofdzakelijk betrekking heeft op de periode na de reconversie, vanaf het einde van de jaren 1950. De simultane linnen- en levensmiddelen crisis in de jaren 1840 en de daaropvolgende ontwikkeling van de vlasvezelbereiding speelden volgens Musyck een niet te onderschatten rol in de autonome economische ontwikkeling van de regio⁶⁴⁶. De vlasnijverheid had zijns inziens een mentaliteit, vaardigheden en een accumulatie van kapitaal met zich meegebracht, waardoor na de Tweede Wereldoorlog moeiteloos kon worden overgeschakeld op andere (verwante) industrieën⁶⁴⁷. Zijn stelling dat de Kortrijkse ondernemers “*twee belangrijke crisissen zonder hulp van buitenaf overwonnen*” lijkt wel enigszins overdreven, aangezien de nationale overheid onder meer instond voor infrastructuurwerken als het graven van kanalen en het aanleggen van wegen⁶⁴⁸. Desalniettemin zijn Musycks inzichten waardevol, omdat hij erin slaagde de West-Vlaamse casus in een breder theoretisch kader van autonome industrialisatie te plaatsen.

De vlasverwerkingsindustrie kan echter niet als een monolithisch geheel worden beschouwd. Eerder expliciteerden wij (in het derde hoofdstuk) een dichotomie tussen de kleine eigenwerkers, die het vlas voor eigen rekening rootten en zwingelden, en ondernemingsgezinde vlasboeren of voormalige thuiswerkers die zichzelf tot werkgever hadden gepromoveerd⁶⁴⁹. Het onderscheid tussen beide groepen stelde zich parallel met de voortschrijdende mechanisering van de vlasvezelbereiding – voornamelijk de stoomzwingelarij, het kunstmatig roten en het turbinezwingelen – steeds scherper. Ondanks dit irreversibele proces van rationalisering zou het aantal “vlasbazen” de hoeveelheid eigenwerkers nooit overstijgen. Omstreeks 1956, aan de vooravond van het ineensinken van de Kortrijkse vlasvezelmarkt, werkten nog steeds 64% van de vlassers zonder bezoldigd personeel⁶⁵⁰.

In navolging van Lefebvre & Segers (2003) en de Zweedse socioloog Sverrisson (2002), die respectievelijk de Brabantse zuivelsector en de IJslandse visserij onder de loep namen⁶⁵¹, kan worden

⁶⁴⁴ Musyck beschouwt Zuid-West-Vlaanderen evenwel als de arrondissementen Kortrijk én Roeselare en Tielt.

⁶⁴⁵ B. MUSYCK, “De autonome industrialisatie in Zuid-West-Vlaanderen”, in: *Planologisch Nieuws*, 16 (1996), 1, p. 22.

⁶⁴⁶ B. MUSYCK, “De autonome industrialisatie in Zuid-West-Vlaanderen”, pp. 28-30.

⁶⁴⁷ Zie ook: B. DEMASURE, *Rapport sociaal-economische streekstudie*, p. 166.

⁶⁴⁸ B. DEMASURE, *Rapport sociaal-economische streekstudie*, p. 205.

⁶⁴⁹ B. DEWAELE en Y. SEGERS, “De vlasnijverheid en de industrialisatie van de Leievallei, 1850-1960”, p. 157.

⁶⁵⁰ In absolute termen betrof het 2.068 zonder bezoldigd personeel, 1177 met bezoldigd personeel. Zie: J. LANSSENS, *De evolutie van de Belgische vlasnijverheid tijdens de periode 1953-1963*, Antwerpen, onuitgegeven licentiaatsverhandeling Sint-Ignatiushandelshogeschool, 1965, p. 4.

⁶⁵¹ W. LEFEBVRE en Y. SEGERS, “industrialisering op het platteland. De coöperatieve zuivelnijverheid in de Brusselse rand en haar periferie tijdens het interbellum”, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 33

vastgesteld dat ook in de vlasserswereld twee “technologische complexen” actief waren. Een dergelijk technologisch complex kan worden omschreven als *“een socio-technische benadering van industrialisatieprocessen [...] De aard van de industrialisatie wordt vooral bepaald door technische aspecten (het gebruik van bepaalde machines, en productieprocessen, de arbeidsorganisatie, enz.), maar de keuze voor deze technieken wordt gemaakt door sociale groepen of actoren. Een technologisch netwerk is aldus een sociaal netwerk dat de keuze voor een specifiek (technisch) ontwikkelingspad belichaamt”*⁶⁵². Deze netwerken konden *“door een aantal stereotiepe kenmerken worden aangeduid: stedelijk versus ruraal, grootschalig versus kleinschalig, innovatief versus conservatief...”*⁶⁵³. Lefebvre en Segers merkten evenwel op dat deze categorieën *“ideaaltypische constructies [zijn], die in realiteit zelden voorkomen”*⁶⁵⁴.

Wat de vlasvezelbereiding betreft, kon een lijn worden getrokken tussen de “familiale” en “grotere” vlasfabrikanten⁶⁵⁵. De “familiale vlasfabrikanten”, meestal een vader met zijn zoons en/of dochters en eventueel enkele arbeiders, verwerkten hun vlas in een schuur of kleine zwingelfabriekje met een vijftal zwingelmolens. De intrede van de warmwaterroterij en de zwingelturbine in het productieproces noopte deze kleine vlassers echter tot het huren van installaties bij vlasbazen (cfr. infra). Zodoende omzeilden zij de noodzaak fors in vaste activa te moeten investeren. De bedrijfskosten bestonden vooral uit het aankopen van strovlas, wat meestal in de maanden februari-maart en juli-augustus plaatsgreep.

Aan de andere kant van het spectrum stonden de “grote vlasfabrikanten”, die een bedrijf met minstens een tiental werknemers onder hun hoede hadden. Hun bedrijfsoutillage bestond idealiter uit enkele vlasschuren, een zwingelfabriek, een rootinstallatie en droogweiden. Hoewel de werking van deze fabriekjes sterke gelijkenissen met het bedrijfsleven in een kleine vlasserij vertoonde, was de tewerkstelling veel meer conjunctuurafhankelijk. Terwijl de zelfstandige vlasbewerkers zelfs tegen lage winsten verder zwingelden, stemde de industriële vlasser het aantal arbeidskrachten af op de marktvraag. Ten tweede kochten zij meestal de grondstoffen voor een gans jaar, aangezien zij meer financiële middelen en een eenvoudiger toegang tot kredieten hadden. Bovendien haalden zij extra inkomsten uit het verhuren van hun zwingelmolens, -turbines en rootputten aan eigenwerkers. Door een gebrekkige kostprijsberekening haalde men qua winsten echter niet het onderste uit de kan, wat meteen verklaart waarom vele zelfstandigen hun vlas in vlasfabrieken lieten verwerken en op die

(2003), 3-4, pp. 485-533 en A. SVERRISSON, “Small Boats and Large Ships: Social continuity and technical change in the Icelandic fisheries, 1800-1960”, in: *Technology and Culture*, vol. 43 (2002), 2, pp. 227-253.

⁶⁵² W. LEFEBVRE en Y. SEGERS, “industrialisering op het platteland”, p. 487.

⁶⁵³ W. LEFEBVRE en Y. SEGERS, “industrialisering op het platteland”, p. 487.

⁶⁵⁴ W. LEFEBVRE en Y. SEGERS, “industrialisering op het platteland”, p. 487.

⁶⁵⁵ Dit onderscheid berust op de uiteenzetting van A. DEQUAE, *Enkele aspecten der vlasnijverheid*, pp. 60-64.

manier in hun levensonderhoud konden blijven voorzien⁶⁵⁶. Een derde groep, de ca. 10.000 vlasarbeiders die in de fabrieken werkten, leefden veruit in de slechtste omstandigheden. Zij bezaten wel een grote vakkennis, maar ten gevolge van het arbeidsoverschot, de seizoensschommelingen⁶⁵⁷ en het “structuurzwakke karakter” van de vlasvezelbereiding was werkzekerheid binnen de sector een loos begrip⁶⁵⁸. Daarenboven werkten zij vaak – door het stof dat het zwingelen voortbracht – in onhygiënische omstandigheden, en dit voor betrekkelijk lage lonen⁶⁵⁹.

Ondanks het bestaan van twee onderscheiden technologische ontwikkelingspaden binnen de vlasvezelbereiding – hoewel deze distinctie niet als absoluut kan worden beschouwd –, legt een vergelijking tussen ons verhaal en de twee aangehaalde casussen één fundamenteel verschil bloot. Zo beklemtoonde Sverrisson in zijn artikel *Small Boats and Large Ships* sterk de dichotomie tussen de lokaal en historisch verankerde traditionele vissers en de op industriële leest geschoeide *trawlers*⁶⁶⁰. Dit onderscheid tussen een conservatieve, traditionele nijverheid en een stedelijke, volledig gemoderniseerde industrie kon bij ons niet worden waargenomen. Zoals in paragraaf 3.2.1 werd aangehaald, waren de vlasfabriekjes pas op het einde van de negentiende eeuw ontstaan uit de traditionele vlasbewerking, die op haar beurt was voortgesproten uit een eeuwenoude Vlaamse plattelandsnijverheid. De groepen traditionele en industriële vlassers bleven echter (minstens) tot de vlascrisis van de jaren 1950 naast elkaar bestaan.

De vlasfabriekjes die in het vorige hoofdstuk aan bod kwamen, behoorden stuk voor stuk tot de groep “grotere vlasfabrikanten”. De thuiswerkers, die slechts kleine veranderingen aanbrachten aan de reeds vertrouwde technologie (bvb. door een elektro- of armgasmotor op hun zwingelmolen te installeren⁶⁶¹), werden buiten beschouwing gelaten. Net omdat de industrialisatie van de vlasverwerking een endogeen proces was, leek het mij interessant om na te gaan in welke mate de conservatieve mentaliteit⁶⁶² van de voormalige eigenwerkers doorwerkte in het managen van hun

⁶⁵⁶ A. DEQUAE, *Enkele aspecten der vlasnijverheid*, p. 64: er waren ook enkele zelfstandige vlassers die samen besloten coöperatieve zwingelarijen en – in mindere mate – roterijen op te starten. Deze coöperatieven leidden ertoe dat kleine vlassers niet langer afhankelijk waren van de welwillendheid van een vlasbaas. Ondanks de voordelen die eraan waren verbonden, kwamen deze projecten, behalve wat de zwingelarijen betreft in het Wevelgemse, nooit echt van de grond. Zie ook: L. VANSTEENKISTE, “De dertien Wevelgemse vlascoöperatieven (1)”, 11 (1998), 1, p. 22.

⁶⁵⁷ Vooral zij die minder goed konden zwingelen moesten na het rootseizoen op zoek naar ander werk. A. DEQUAE, *Enkele aspecten der vlasnijverheid*, p. 64.

⁶⁵⁸ A. DEQUAE, *Enkele aspecten der vlasnijverheid*, pp. 60-65.

⁶⁵⁹ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 370-372.

⁶⁶⁰ A. SVERRISSON, “Small Boats and Large Ships”, pp. 248-250.

⁶⁶¹ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 343.

⁶⁶² Die zich ook al had gemanifesteerd in het falen van de Kortrijkse spinnerij om zich op het mechanisch vervaardigen van garens toe te leggen. Zie hiervoor o.a. C. DESMUL, *De ondergang van een traditioneel linnencentrum: Kortrijk in de tweede helft van de negentiende eeuw. Een inleidende studie met behulp van erfenisangiften*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, 1985, p. 58.

bedrijven. We gaan hierbij uit van de hypothese dat de vlasbazen heel wat terughoudender waren in het moderniseren van de vlasvezelbereiding dan dit het geval was met de kapiteins van IJslandse stoomschepen en het visserswezen aldaar⁶⁶³. Desalniettemin kan het gebruik van het concept “technologische complexen” als verklaringsmodel voor de (gestadige) industrialisatie van de vlasvezelbereidingsnijverheid hier verhelderend werken, daar ze aandacht heeft voor de context waarin bepaalde technische ontwikkelingen zich afspeelden.

6.1 *Bedrijfsoutillage*

Hoewel er rekening mee moet worden gehouden dat niet iedere ondernemer zijn fabrieksgebouw (onmiddellijk) liet vergunnen en dat velen eerder terughoudend waren om de overheid een blik binnen de bedrijfsmuren te gunnen, waren de GHO-dossiers – samen met lokale industrietellingen en het adresboek van de Textielcentrale – de bron bij uitstek om enig zicht op het productieproces van de verschillende bedrijven te verwerven. Een synoptisch beeld van de technische uitrusting wordt in tabel 7 weergegeven.

Gemeente	Inrichting	Aantal rootputten	Aantal stermolens	Aantal turbines
Bissegem	Ameye	5	50	1
Bissegem	Baeckelandt	7	72	1
Bissegem	Buyse	5	12	1
Bissegem	Desmedt	8		1
Bissegem	Hanssens	7	20	1
Bissegem	Josson			
Bissegem	Seynaeve	6	10	1
Bissegem	Taillieu	4		1
Bissegem	Van Damme	4	30	1
Bissegem	Vanderstichele	6	15	1
Bissegem	Vantomme	8	6	1
Gullegem	Baekelandt A. en kdr.	5	37	1
Gullegem	Baekelandt C. en kdr.	4	39	
Gullegem	Callens en Vuylsteke	7	36	1
Gullegem	Cardon	8	12	1
Gullegem	Debackere	4	20	1
Gullegem	Deruyttere	6	20	2
Gullegem	Desmedt	1	46	
Gullegem	Hanssens A. en kdr.	5	14	1
Gullegem	Hanssens J. en kdr.	5	42	1
Gullegem	Kindt	4	6	
Gullegem	Lecluyse	5	23	1
Gullegem	Lefevere, Kindt en Maertens	5	8	1

⁶⁶³ A. SVERRISSON, “Small Boats and Large Ships”, *passim*.

Gullegem	Noppe	7	20	1
Gullegem	Pottie		9	1
Gullegem	Seynaeve	5	50	1
Gullegem	Tuytens	6	33	1
Gullegem	Vander Stichele A. en C.	5	27	1
Gullegem	Vander Stichele C.	8	60	1
Gullegem	Vander Stichele R.	4	13	1
Gullegem	Vanhoutte	6	23	1
Gullegem	Verbeke	5	7	
Gullegem	Verschaete	4	24	
Wevelgem	Brille	6	10	1
Wevelgem	Busschaert	32		1
Wevelgem	Coussement		8	
Wevelgem	Debrabandere	8	42	1
Wevelgem	Delrue	7	5	1
Wevelgem	Deman	16	8	
Wevelgem	Depoorter	2	6	
Wevelgem	Dermauw	12	5	1
Wevelgem	Lateur	6	17	1
Wevelgem	Luyckx	6	5	1
Wevelgem	Mulliez	17		
Wevelgem	Seurynck	17	10	1
Wevelgem	Soetaert	8		1
Wevelgem	Valcke			
Wevelgem	Vanneste	8	30	1
Wevelgem	Vansteenkiste	3	27	1
Wevelgem	Verbrugghe	5	44	
Wevelgem	Watteyne en Soetaert	5	4	1

Tabel 7. Verzamelde gegevens van 51 vlasbedrijven met het maximale aantal geregistreerde rootkamers, zwingelmolens en -turbines per fabriek (1890-1955) (Bron: eigen gegevens)

Volgens onze berekeningen waren in de besproken vlasbedrijven in totaal 327 rootkamers geïnstalleerd. In de zwingelarijen werden 1005 zwingelmolens geteld⁶⁶⁴; daarnaast werden een veertigtal zwingelturbines in werking gesteld. Met deze cijfers moet weliswaar omzichtig worden omgesprongen. In vergelijking met het cijfermateriaal dat door de Textielcentrale werd aangereikt (cfr. hoofdstuk 5), kon een overschatting van het aantal zwingelmolens met ongeveer een kwart worden waargenomen, wat ongetwijfeld ten dele door het tijdstip van het adresboek – 1941 – kan worden verklaard⁶⁶⁵. In vele gevallen verschaften metingen (i.e. data in verschillende jaren opgemeten) voor dezelfde bedrijven soms andere gegevens. In dergelijke gevallen werd ervoor geopteerd de grootste waarde in de tabel op te nemen. Voor het aantal rootkamers was dit – de

⁶⁶⁴ Dit betekent echter niet dat allen op hetzelfde moment actief waren.

⁶⁶⁵ In 1941 had het turbinezwingelen reeds in grote mate het zwingelen met stermolens verdrongen. B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 350.

laattijdige industrialisering van het rootproces indachtig – meestal het getal van het meest recente jaar. De evolutie van het aantal Vlaamse stermolens daarentegen was, zeker sinds de introductie van de zwingelturbine, decrementeel van aard. In een tijdsinterval van drie decennia (1925-1955) waren circa vier vijfden van de bestudeerde vlasbedrijven met een dergelijk werktuig uitgerust, waardoor de traditionele zwingelmolens vooral nog werden gehanteerd om het geturbineerde vlas op te schonen⁶⁶⁶.

6.1.1 Implementatie van nieuwe technieken

6.1.1.1 Zwingelmolens en –turbines

Hoewel de mechanisering van het spinnen van vlas en weven van linnen in Vlaanderen allesbehalve probleemloos verliep⁶⁶⁷, slaagde de vlasvezelbereiding er nog minder in het proto-industriële carcan te doorbreken. De eerste mechanische zwingelarij dateert pas van halverwege de jaren 1860⁶⁶⁸; de echte *take-off* moet nog later, aan het einde van de jaren 1880, worden gesitueerd⁶⁶⁹. Bij het ingaan van het laatste decennium van de negentiende eeuw waren de stoomzwingelarijen in de drie bestudeerde gemeenten nog dun gezaaid. Te Bissegem had de familie Dumortier sedert 1882 een mechanische zwingelarij in haar bezit⁶⁷⁰. Het naburige Wevelgem telde anno 1885 reeds een tiental zwingelfabriekjes⁶⁷¹, Gullegem vijftien omstreeks 1910⁶⁷². Dat jaar zag de situatie er volgens de verzamelde gegevens van Brecht Demasure er als volgt uit⁶⁷³:

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	Totaal
Bissegem	11	17	10	2	95	124
Gullegem	15	26	25	0	319	370
Wevelgem	22	37	21	7	472	537
Totaal	48	80	56	9	886	1031

Tabel 8. Aantal mechanisch aangedreven zwingelarijen volgens de onuitgegeven industrietelling van 1910 (Bron: B. DEMASURE, *Over werk en mensen*, bijgevoegde CD-rom, excelbestand "1910 IT (atelier)").

⁶⁶⁶ Zie B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 351.

⁶⁶⁷ W. HAAGEN, "'Uitbuiting-door-handel' als verklarende factor voor de vertraagde industrialisering van de linnenijverheid in Vlaanderen", in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde van Gent*, 37 (1983), p. 228.

⁶⁶⁸ A. LINTERS, *De wortels van Flanders Technology*, p. 98.

⁶⁶⁹ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p.337.

⁶⁷⁰ B. DEWILDE en C. DECALUWE, *Bissegem*, p. 47.

⁶⁷¹ L. VANSTEENKISTE, "De dertien Wevelgemse vlascoöperatieven (1)", p. 22.

⁶⁷² B. DEMASURE, *Over werk en mensen*, bijgevoegde CD-rom, excelbestand "1910 IT (atelier)".

⁶⁷³ B. DEMASURE, *Over werk en mensen*, bijgevoegde CD-rom, excelbestand "1910 IT (atelier)". Legende: 1 = aantal ondernemingen, 2 = aantal uitbaters, 3 = Aantal familieleden, 4 = aantal arbeiders.

Bissegem, Gullegem en Wevelgem telden net voor de Eerste Wereldoorlog een vijftigtal zwingelarijen die gebruik maakten van een of andere vorm van mechanische aandrijfkracht (in totaal 734 pk). Volgens de industrietelling van 1910 boden zij werk aan meer dan 1000 personen, voornamelijk vlasarbeiders⁶⁷⁴. Het gemiddeld aantal zwingelmolens kon worden vastgesteld op 22,84, ermee rekening houdende dat per bedrijf het maximaal aantal geregistreerde als rekenbasis werd genomen. Bovendien werd de bedrijfsoutillage in de GHO-dossiers niet altijd even nauwgezet werd opgetekend. Slechts één onderneming bleek meer dan 1 zwingelturbine te bezitten, nl. de vlasfabriek van de Gullegemse familie Deruyttere.

Vanaf de tweede helft der jaren 1920 deed de zwingelturbine haar intrede in de grotere zwingelfabrieken. Opnieuw kon worden vastgesteld dat de conservatief ingestelde vlasbewerkers eerder weigerachtig tegenover deze radicale innovatie stonden. Dit blijkt uit de eerder trage verspreiding van de zwingelturbines in de provincie West-Vlaanderen: In een tijdspanne van acht jaar (1925-1933) werden in totaal 92 zwingelturbines aangeschaft⁶⁷⁵; de verspreiding van de turbine stagneerde tot 1935⁶⁷⁶. Daarna liep het aantal operationele turbinestelsels snel op. In 1941 waren in de kustprovincie 291 dergelijke werktuigen actief, na de Tweede Wereldoorlog zelfs 355 (1948)⁶⁷⁷. Op het eerste gezicht leek – tegen alle verwachtingen in – het aantal zwingelmolens zich te handhaven. Terwijl in 1933, in alle West-Vlaamse vlasondernemingen samen, 11430 zwingelplanken stonden opgesteld⁶⁷⁸, werden vijftien jaar later door het Vlasverbond 11604 stermolens geregistreerd⁶⁷⁹. Dit beeld moet evenwel worden genuanceerd. De verdere industrialisatie van het zwingelen had er samen met de algemene economische malaise van de jaren dertig voor gezorgd dat van de 532 Bissegemse stermolens er slechts 132 effectief draaiende werden gehouden (in 1932). De Gullegemse vlassers gebruikten 293 planken op een totale capaciteit van 1106. Wevelgem deed het zelfs nog slechter: van de 1515 aanwezige zwingelmolens werden er maar liefst 1236 buiten werking gesteld⁶⁸⁰. De verdere opmars van het “turbineren” zal hierin hoogst waarschijnlijk geen beterschap hebben gebracht.

⁶⁷⁴ Eigen verwerking van de gegevens uit B. DEMASURE, *Over werk en mensen*, bijgevoegde CD-rom, excelbestand “1910 IT (atelier)”, op basis van de nijverheids- en handelstelling van 31 december 1910.

⁶⁷⁵ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 350.

⁶⁷⁶ Toen werd in het vaktijdschrift “Het Vlas” gewag gemaakt van “maar” 90 turbines (“Een onderzoek in onze vlasstreek”, in: *Het Vlas*, 27.08.1935, p. 280).

⁶⁷⁷ *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek en AABV, lijst per gemeente der vlasexploitaties*.

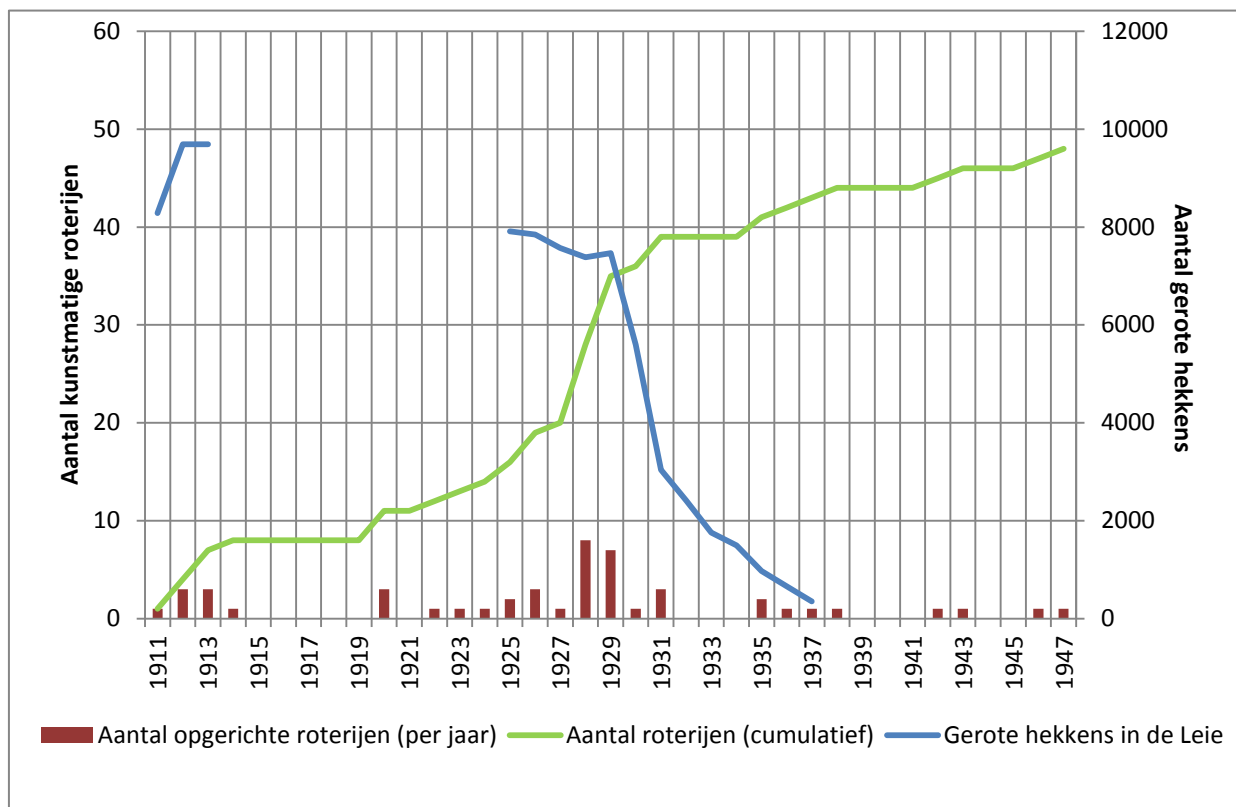
⁶⁷⁸ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 350.

⁶⁷⁹ AABV, *lijst der ingeschreven firma's – eigenaars van zwingelmolens*.

⁶⁸⁰ “Hoeveel zwingelplanken zijn er?” In: *Het Vlas*, 23.02.1932, p. 59 en “Hoeveel zwingelplanken, zwingelmachines en rootputten zijn er?”, in: *Het Vlas*, 08.03.1932, p. 75.

6.1.1.2 Roterijen

Het bouwen van een warmwaterroterij was voor de doorsnee vlasser een zware investering. Slechts de meest kapitaalkrachtigen onder hen konden zich een dergelijke installatie veroorloven. Zij lieten evenwel toe dat kleine (zelfstandige) vlasbewerkers er hun strovas kwamen roten tegen een beperkte vergoeding. Dit leverde een win-winsituatie op, daar het voor de “grote” vlassers extra winsten met zich meebracht⁶⁸¹. Desondanks duurde het tot 1928 vooraleer de helft van de roterijen in de drie gemeenten was opgericht⁶⁸². De interkwartielafstand bedroeg acht (jaar), nl. 1930-1922. Aangezien de (gekende) tijdsafstand tussen de eerst en laatst opgerichte roterij 36 jaar bedroeg, betekent dit dat de implementatie van het warmwaterroten in de jaren 1920 in een stroomversnelling moet zijn geraakt. De volgende grafiek schetst de periodes van geïntensiveerde bouwactiviteit.

Grafiek 23. Aantal warmwaterroterijen in de drie dorpen tegenover het aantal in de Leie gerote hekkens (1911-1947) (Bron: B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 275 en eigen gegevens)

Reeds voor de Eerste Wereldoorlog besloten aan aantal pioniers – acht in totaal – zich toe te leggen op het kunstmatige rootproces. Deze primitieve rootputten werden niet enkel ingeplant in ver van de Leie gelegen percelen. Ook op de Leiemeersen zelf doken deze betonnen constructies al voor

⁶⁸¹ A. DEQUAE, *Enkele aspecten der vlasnijverheid*, p. 63.

⁶⁸² In dat jaar werden acht roterijen opgericht en steeg het totaal aantal roterijen van 20 naar 28 (van de in totaal 48 roterijen waarvan het bouwjaar door ons gekend is).

Wereldoorlog I op⁶⁸³. Omstreeks 1920 stapten nog enkele vlassers (gedeeltelijk) van het traditionele Leieroten af; de echte proliferatie van warmwaterroterijen kwam er evenwel op het einde van datzelfde decennium. Het aantal vlasbedrijven met een roterij steeg in de periode 1925-1929 van zestien naar vijfendertig. Daarna braken echter opnieuw enkele magere jaren aan. Gedurende de eerste helft der jaren dertig werd er – 1931 uitgezonderd – nauwelijks geïnvesteerd in infrastructuur. Nochtans bleken de lokale overheden in tijden van crisis een stuk inschikkelijker bij het vergunnen van bedrijven; in 1932 werd aan Bissegemnaar Julien Baekelandt de toestemming gegeven om vier rootkamers op zijn eigendom op te trekken, met de expliciete vermelding dat *“deze oprichting en uitbating strekt tot de uitbreiding van handel en nijverheid, in de Gemeente, daarbij aan vele vlasarbeiders der gemeente werk verschaft”*⁶⁸⁴. Vanaf 1935 volgde een hernieuwde (kleinschalige) bouwactiviteit, maar deze bereikte geenszins het peil van eind jaren 1920. Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog bracht hierin geen beterschap, wel integendeel.

Zoals verwacht verliep de evolutie van het aantal kunstmatige roterijen omgekeerd evenredig met het aantal in de Leie gerote hekkens. Na een historisch maximum van 9690 gebruikte roothekken in de jaren voor de Eerste Wereldoorlog, stabiliseerde de hoeveelheid gebruikte hekkens zich in de tweede helft van de jaren jaren twintig tussen 7500 à 8000. Daarna ging het met het traditionele Leieroten pijlsnel bergaf. De gevolgen van de Wall Street Crash lieten zich klaarblijkelijk ook langs de boorden van de Leie gevoelen: in een tijdspanne van zeven jaar (1930-1937) werd het Leieroten bijna tot nul gedecimeerd⁶⁸⁵. In 1943 werd het roten in de Leie voorgoed verboden⁶⁸⁶. Het bestaan van een negatief verband tussen de opkomst van het warmwaterroten en de neergang van het roten in de Leie lijkt ontegensprekelijk. De vraag in welke mate het eerste verschijnsel het tweede beïnvloedde, is evenwel minder eenduidig te beantwoorden. Uit voorgaand diagram kon namelijk worden afgeleid dat de industrialisatie van het rootproces allesbehalve stormenderhand verliep en slechts gepaard ging met een lichte terugval van het aantal (houten) rootbakken. Pas begin jaren '30, toen ook de bouw van kunstmatige roterijen abrupt stopte, keerden de West-Vlaamse vlassers de Leie de rug toe. Er kan bijgevolg voorzichtig worden gesuggereerd dat beide variabelen eerder afhankelijk waren van de heersende economische omstandigheden. Wellicht dienden de hoge arbeidskosten het Leieroten de definitieve doodsteek toe⁶⁸⁷.

⁶⁸³ Meer bepaald op de gronden van Ameye, Seynaeve en Vanderstichele (Bissegem) en Coussement (Wevelgem).

⁶⁸⁴ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1997/60d.

⁶⁸⁵ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 275. Anno 1937 werden slechts 350 bakken in de Leie ondergedompeld, een fractie van de 5596 in 1930.

⁶⁸⁶ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 214.

⁶⁸⁷ A. LINTERS, “De geur van welstand”, p. 50: *“De Eerste Wereldoorlog had uiteraard eerst de investeringen in dit soort nieuwe installaties afgeremd, maar het belangrijkste argument nadien voor de invoering ervan [van de*

6.1.1.3 Energiebronnen

In 1837 werden de eerste vlasspinmachines op Belgische bodem geïnstalleerd door de *Société de Filature de Lin et Etoupes à la Mécanique de St.-Gilles*. De modernisering van de vlasvezelbereiding daarentegen liet heel wat langer op zich wachten: pas dertig jaar later – omstreeks 1866 – werden de eerste zwingelmolens door stoom aangedreven⁶⁸⁸. Het gebruik van stoom als aandrijving noopte de vlassers ertoe zich buitenshuis te gaan vestigen en kleine fabriekjes op te richten (cfr. punt 3.2.1). Deze transitie dreef de gemiddelde dagproductie met ongeveer een derde op: terwijl men thuis slechts 8 à 11 kg. vlas per werkdag kon zwingelen, haalden de industriële vlassers een rendement van 12 à 15 kg. gezwingeld vlas per dag⁶⁸⁹.

Veruit de meeste ondernemingen anno 1910⁶⁹⁰ bleven evenwel een beroep doen op de klassieke tredmolen, daar de stoommachine voor de vele kleine vlassers een te grote investering betekende. Voor hen was het zwingelen met een benzine- of armgasmotor⁶⁹¹ een betere oplossing⁶⁹². Na de eeuwwende, maar vooral vanaf het interbellum, vond het industrieel gebruik van elektriciteit algemeen ingang. De eerste elektriciteit werd – nog voor 1914 – door stoommachines geleverd. Zo voorzag de Wevelgemse vlascoöperatieve “S.M. der Vlasfabriekanten te Wevelghem” rond 1900 enkele openbare wegen van elektriciteit⁶⁹³. Na de Eerste Wereldoorlog werd in de Leiedorpen een elektriciteitsnet uitgebouwd, waardoor ook thuiswerkers zich niet langer op spierkracht – of in mindere mate armgas en benzine – dienden te beroepen. Het aantal elektrisch aangedreven zwingelfabrieken steeg volgens Dewilde in één decennium van 40 procent naar 99,5%. Deze toename lijkt enigszins onrealistisch, temeer omdat hij in een adem een vermenigvuldiging van het aantal vlasbedrijven vaststelde met factor 2,5 (van 2163 naar 5500) gedurende de periode 1919-1929⁶⁹⁴. Aan de hand van de GHO-dossiers die betrekking hadden op het (ver)bouwen of exploiteren van een zwingelarij, kon het volgende staafdiagram worden opgemaakt:

warmwaterroterij] waren de lagere arbeidskosten per geproduceerde hoeveelheid – een belangrijk gegeven in een periode waarin de loonkosten sterk stegen”.

⁶⁸⁸ A. LINTERS, *De wortels van Flanders Technology*, pp. 95 en 98.

⁶⁸⁹ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 339.

⁶⁹⁰ Debrabandere en Maddens spreken voor het arrondissement Kortrijk van 2214 zwingelbedrijven, waarvan er 680 als fabrieken konden worden bestempeld en 128 werkplaatsen met gepachte zwingelmolens (P. DEBRABANDERE en N. MADDENS, *Ook hier zijn we groot geworden*, p. 19).

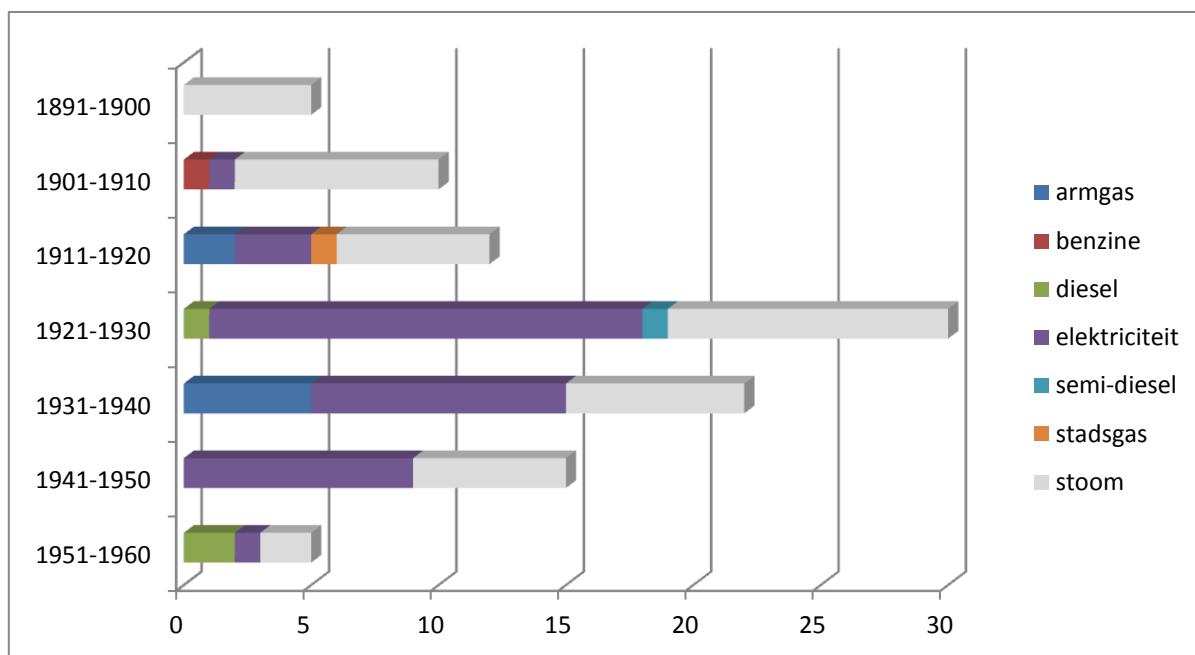
⁶⁹¹ Armgas kan worden omschreven als “gas waarvan de verlangde vloeibare componenten verwijderd zijn.

Aardgas arm in butaan-en-zwaardere vloeistoffen”. (“Lean gas”, in: <<http://encyclopedia2.thefreedictionary.com/lean+gas>>, geraadpleegd op 14.07.2013)

⁶⁹² B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 343.

⁶⁹³ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/200.

⁶⁹⁴ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, pp. 343-344.

Grafiek 24. Aandrijving van zwingelarijen zoals vermeld in de bestudeerde GHO-dossiers (1891-1960) (Bron: vergunningsdossiers)

In tegenstelling tot de bevindingen van Bert Dewilde⁶⁹⁵, werden aanvragen tot autorisatie van stoommachines tot in de jaren '50 ingediend. In 1952 nog, werd de aanvraag van de firma Soetaert-Watteyne *“er toe strekkende [...] een stoommachine Bollinckx te mogen plaatsen”* door de West-Vlaamse Deputatie positief onthaald⁶⁹⁶. Indien deze stoommachines de zwingelmolens rechtstreeks aandreven of indien zij werden aangewend om elektriciteit te produceren, kon niet worden achterhaald⁶⁹⁷. Het feit dat verschillende vlasfabrieken op stoom bleven werken na de Eerste Wereldoorlog, kan er overigens op wijzen dat het elektriciteitsnet toen nog te zwak was om bedrijven van stoom te voorzien⁶⁹⁸. Desalniettemin werden na de Eerste Wereldoorlog elektromotoren het vaakst in zwingelarijen aangetroffen (gedurende de periode 1920-1960 in ongeveer de helft van alle (bestudeerde) gevallen). Andere energiebronnen, zoals armgas, *gaz de ville*, (semi-)diesel en benzine, werden slechts sporadisch ter aandrijving van zwingelfabriekjes

⁶⁹⁵ Hetzelfde cijfer (99,5%) wordt ook door Debrabandere en Maddens genoemd, wat er mijns inziens op wijst dat ze dezelfde bron citeren (P. DEBRABANDERE en N. MADDENS, *Ook hier zijn we groot geworden*, p. 19).

⁶⁹⁶ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/125h.

⁶⁹⁷ Karsten Mainz bekloeg zich over hetzelfde zwakke punt van de GHO-dossiers. (K. MAINZ, Over bouwen en verbouwen, in: < http://www.ethesis.net/aalst_textiel/aalst_textiel_deel_III.htm#3.5.%20Krachtbronnen>, geraadpleegd op 04.08.2013.

⁶⁹⁸ K. MAINZ, Over bouwen en verbouwen, in: < http://www.ethesis.net/aalst_textiel/aalst_textiel_deel_III.htm#3.5.%20Krachtbronnen>, geraadpleegd op 04.08.2013.

aangewend⁶⁹⁹. Vermoedelijk lag het aandeel elektromotoren nog hoger, aangezien zij in tegenstelling tot stoommachines, door de exploitant niet altijd even expliciet ter sprake werden gebracht⁷⁰⁰. Bovendien leenden elektromotoren zich – in tegenstelling tot de robuuste stoommachines – beter tot het gebruik in de kleinnijverheid, waardoor zij vermoedelijk ook vaak bij zelfstandige vlassers stonden opgesteld⁷⁰¹.

6.1.2 Innoveren op de golven van de economische conjunctuur?

In de voorgaande uiteenzetting werd de evolutie van het aantal zwingelarijen en roterijen in de loop van de eerste helft van de twintigste eeuw weergegeven⁷⁰². Er werd geconstateerd dat vooral gedurende de tweede helft van de jaren '20 en '30 veel bouwactiviteiten werden gepland⁷⁰³. Dit was eveneens het geval kort voor de Eerste Wereldoorlog⁷⁰⁴. In tijden van oorlog (1914-1918; 1940-1945) of economische crisis (1890-1896; 1930-1934) daarentegen waren de vlassers ogenschijnlijk minder bereid tot zware investeringen.

In deze paragraaf zal een poging worden ondernomen om de periodes van expansie van vlasfabrieken aan het economische klimaat te relateren. Er werd voor geopteerd om de prijs per kilogram gezwingeld vlas als onafhankelijke variabele te gebruiken, aangezien gezwingeld vlas het voornaamste afzetproduct van de vlasveredelingssector was en haar prijzen dus goed het heersende economische klimaat weerspiegelen⁷⁰⁵. Jammer genoeg beschikken wij enkel over gegevens vanaf de jaren dertig⁷⁰⁶. Vooroorlogse statistieken behandelden de prijzen van verschillende vlasproducten – van ruw tot gehegeld vlas⁷⁰⁷ – als één geheel, waardoor zij als conjunctuurindicator voor de vlasbewerking niet in aanmerking werden genomen. Niettemin kan worden aangenomen dat de

⁶⁹⁹ Eigen databank. Deze gegevens werden niet ingedeeld per bedrijf, maar per dossier. Voor sommige bedrijven kon geen informatie worden verzameld. Andere ondernemingen dienden dan weer meerdere aanvragen in.

⁷⁰⁰ K. MAINZ over bouwen en verbouwen, in:

<http://www.ethesis.net/aalst_textiel/aalst_textiel_deel_III.htm#3.5.%20Krachtbronnen>, geraadpleegd op 14.07.2013.

⁷⁰¹ A. LINTERS, *De wortels van Flanders Technology*, p. 66.

⁷⁰² De periode 1890-1955 wordt hier gemakshalve “de eerste helft van de twintigste eeuw” genoemd.

⁷⁰³ Aangezien wij hoofdzakelijk steunen op GHO-dossiers, die wat bouwactiviteiten betreft slechts een voorwaardelijk karakter bezitten, gebruiken wij hier doelbewust het woord “plannen”. Indien van 39 roterijen de datum van vergunning met de registratie in het kadaster wordt vergeleken, valt op te merken dat de vergunning gemiddeld 0,28 jaar eerder werd toegekend dan de bouw door het kadaster werd geregistreerd.

⁷⁰⁴ Meestal had een bewapeningswedloop een positieve invloed op de economische resultaten van de vlassector, B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 25.

⁷⁰⁵ P. DEBEURME, *Het vlas*, p. 46. De waarde van de uitvoer van gezwingeld vlas bedroeg in 1946 963 miljoen Belgische frank, van gehegeld vlas 19 miljoen BEF, van klodden 123 miljoen frank en van afval 70 miljoen BEF. Andere variabelen, zoals de export van gezwingeld vlas, hielden geen rekening met de totale omzet van de sector. Winsten berekenen was in deze context zo goed als onmogelijk, aangezien de kosten van de bedrijven onmogelijk in beeld konden worden gebracht.

⁷⁰⁶ Wellicht kunnen de prijzen van gezwingeld vlas voor 1930 worden achterhaald door het gebruik van primaire bronnen, maar daarvoor was het tijdsbestek van deze masterproef te kort.

⁷⁰⁷ Zie bv. F.X. VAN HOUTTE, *L'évolution de l'industrie textile en Belgique*, 293 p.

resultaten die voor de jaren dertig gelden, extrapoleerbaar zijn naar de periodes 1890-1914, 1919-1928 en 1946-1955. Wat de afhankelijke variabelen betreft, werd ervoor gekozen om een beroep te doen op de GHO-databank aangemaakt Matthieu Marin⁷⁰⁸, dit om een representatieve steekproef te verkrijgen. Eerst en vooral werden voor de periode 1929-1939 173 dossiers betreffende de oprichting van een kunstmatige roterij geselecteerd. De aanvragen die door de Bestendige Deputatie werden geweigerd of vlasfabriekjes waarvan de roterij pas op een latere datum dan de oorspronkelijke goedkeuring door het provinciebestuur werd vergund, werden buiten beschouwing gelaten. Dezelfde selectiecriteria werden gehanteerd voor de 232 GHO-dossiers m.b.t. het uitbaten van West-Vlaamse zwingelarijen (inclusief zwingelturbines). Het jaar 1939 werd als eindpunt beschouwd, aangezien het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog en het vernietigen van de GHO-dossiers door de provinciale administratie na 1945 (cfr. bronnenkritiek) de betrouwbaarheid van de verzamelde gegevens al te zeer zou beïnvloeden. Op basis van de drie opgemaakte datareeksen – roterijen, zwingelarijen en prijzen (BEF/kg) van gezwingeld vlas – werd nagegaan indien er een verband bestond tussen de opbouw van industriële infrastructuur en de marktwaarde van bewerkt vlas. Dit gebeurde aan de hand van Pearsons correlatiecoëfficiënt (r), waarbij

$$r = \frac{\sum(x-\bar{x})(y-\bar{y})}{N \left[\sqrt{\left(\frac{\sum(x-\bar{x})^2}{N}\right)} \right] \left[\sqrt{\left(\frac{\sum(y-\bar{y})^2}{N}\right)} \right]} \quad ^{709}.$$

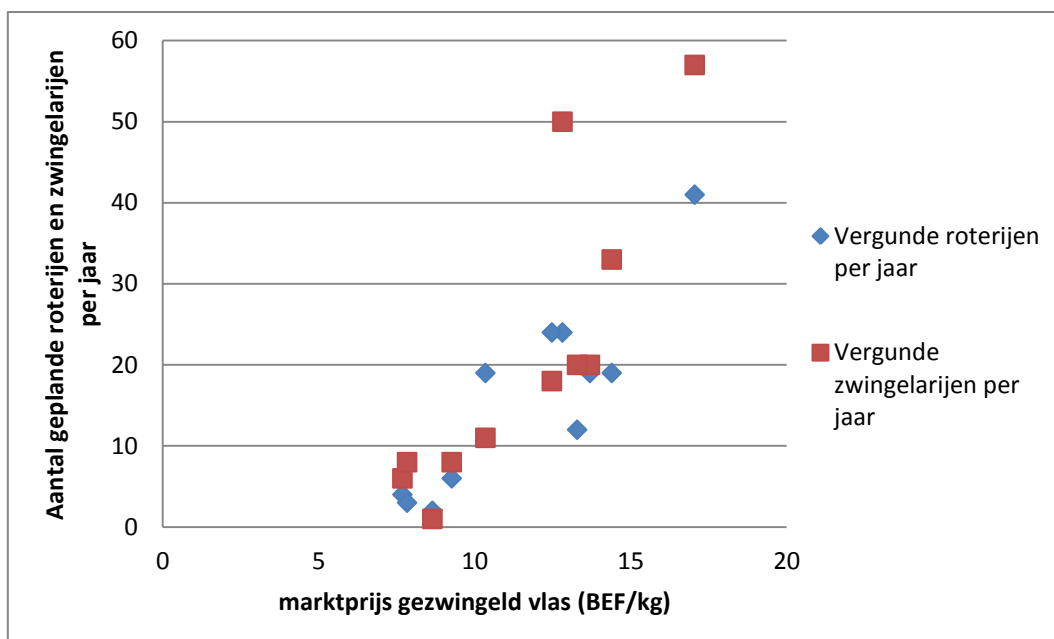
De gegevens aangereikt in paragrafen 3.3.4 en 6.1.1 in acht genomen, werd een positieve lineaire correlatie verondersteld. Met andere woorden: indien de prijs van gezwingeld vlas van het ene jaar op het andere steeg, zou het aantal vergunningsaanvragen – die op hun beurt de effectieve bouwevolutie moesten representeren – eveneens een opgaande trend vertonen en vice versa. Deze veronderstellingen werden ondersteund door eerdere bevindingen van (onder anderen) Karsten Mainz en Hannes De Zutter⁷¹⁰, die in hun licentiaatsverhandelingen ook het verband legden tussen conjunctuurschommelingen en periodes van bouwwoede.

Zoals hierboven vermeld worden, wegens een gebrek aan betrouwbare gegevens, hoofdzakelijk de bouwactiviteiten tijdens de jaren '30 onder de loep genomen. Hoewel men zich terecht de vraag kan stellen in welke mate een steekproef van slechts elf jaar representatieve resultaten oplevert, kan ze toch een indicatie opleveren van de correlatie tussen beide variabelen.

⁷⁰⁸ M. MARIN, *dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, databank hinderwetdossiers provincie West-Vlaanderen, 1863-1970.

⁷⁰⁹ P. HUDSON, *History by numbers: an introduction to quantitative approaches*, Oxford, Arnold Publishers, p. 148.

⁷¹⁰ K. MAINZ, *Over bouwen en verbouwen*, in <
http://www.ethesis.net/aalst_textiel/aalst_textiel_deel_III.htm#3.2.%20Chronologische%20spreiding%20van%20de%20bouwactiviteiten>, geraadpleegd op 05.08.2013 en H. DE ZUTTER, *Watervervuiling in de negentiende eeuw (1843-1914): de roeselaarse wateren van de negentiende eeuw: viswaters of open riolen voor de industrie?*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, 2004, pp. 50-51.

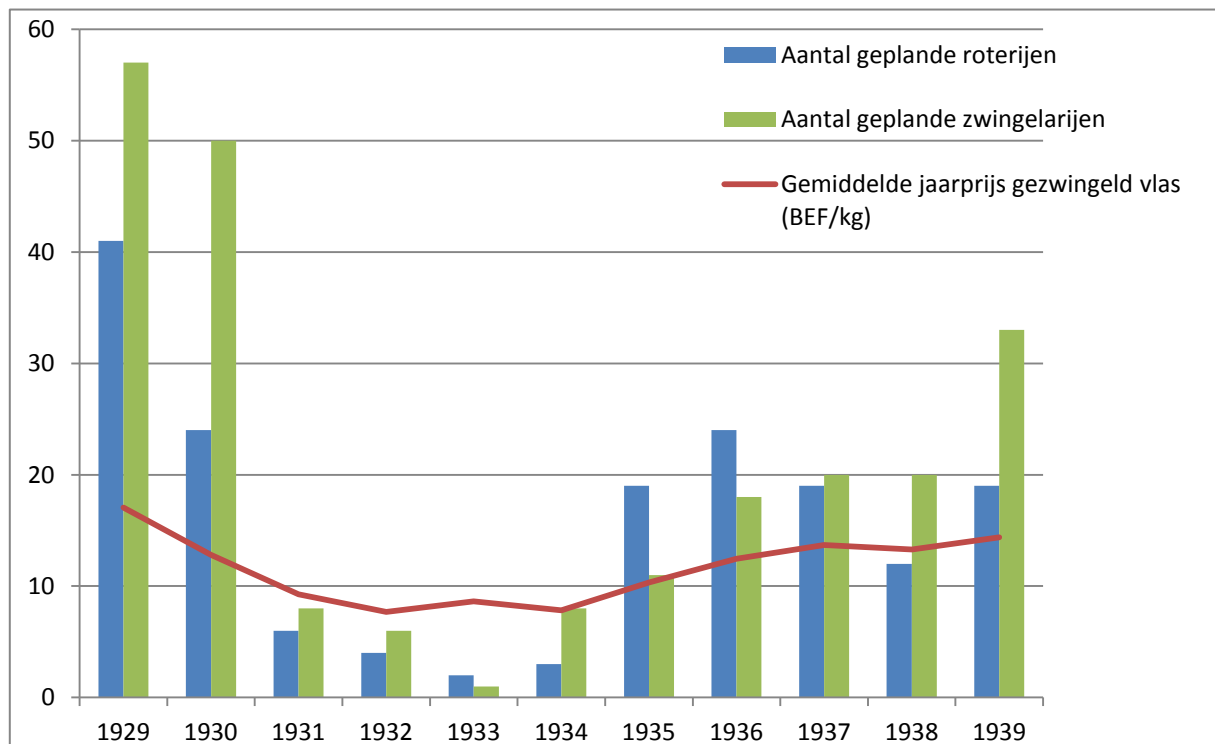

Grafiek 25. Spreidingsdiagram met het aantal vergunde roterijen en zwingelarijen per jaar, tegenover de marktprijs van gewingeld vlas per jaar (Bron: M. MARIN dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven, databank hinderwetdossiers en S.N., Het vlas, p. 84).

Uit grafiek 11 kan duidelijk worden afgeleid dat er tussen de jaarlijkse marktprijzen van gezwingeld vlas en het aantal vergunde kunstmatige roterijen en vlaszwingelarijen een positief lineair verband bestond. Het aantal vergunningsaanvragen en de vasprijzen kenden in ieder geval een sterk parallel verloop. Volgens de typologie van Evans (1996)⁷¹¹ kan de correlatie tussen het aantal zwingelarijen en de prijs van gezwingeld vlas als “zeer sterk” ($r=0.84$) worden beschouwd. Ook het verband tussen het jaarlijks aantal geplande roterijen en de overeenstemmende vasprijzen was met een correlatiecoëfficiënt van 0.88 (veel) sterker dan initieel verwacht⁷¹². Grafiek 12 bevestigt dit beeld door per jaar de samenhang tussen geplande gebouwen en de jaarlijkse prijs van bewerkt vlas weer te geven.

⁷¹¹ J.D. EVANS, *Straightforward statistics for the Behavioral Sciences*, Pacific Grove, Brooks/Cole Publishing Company, 1996, p. 146.

⁷¹² Wanneer enkel de in het vorige hoofdstuk besproken vlasfabrieken in rekening zouden worden gebracht, zou voor de roterijen de correlatiecoëfficiënt slechts 0.69 bedragen hebben en voor de zwingelarijen slechts 0.33.

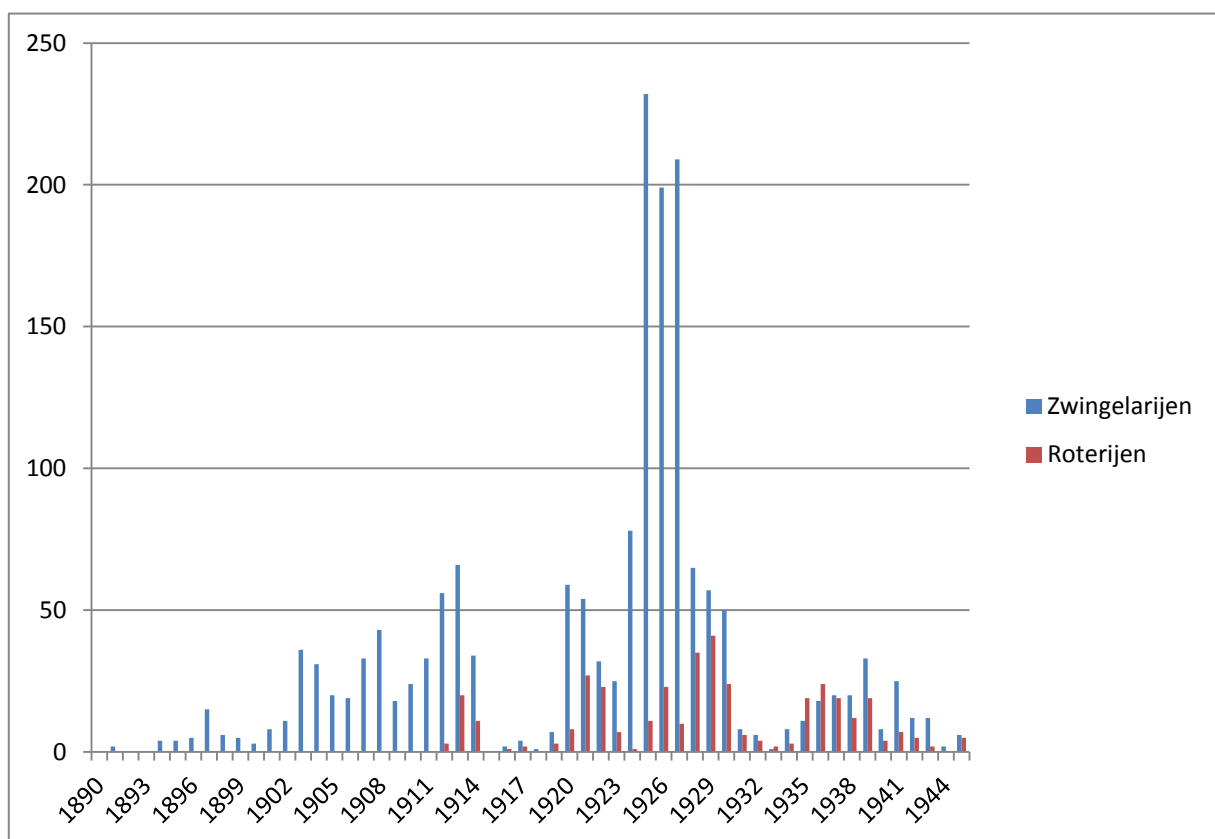
Grafiek 26. Aantal geplande roterijen en zwingelarijen in relatie tot de gemiddelde prijs van gezwingeld vlas (1929-1939) (Bron: M. MARIN, dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven, databank hinderwetdossiers en S.N., *Het vlas*, p. 84).

Na een economische heropleving van de vlasvezelbereiding in de tweede helft van de jaren '20 – en in extenso van de gehele wereldeconomie – kwam de sector vanaf oktober 1929 in noodweer terecht. De prijzen van gezwingeld vlas daalden van 17,05 Belgische frank anno 1929 tot 7,68 frank in 1932 en 7,83 BEF twee jaar later. Daarna werd opnieuw meer betaald voor het Belgische vlas. Van 10,34 BEF in 1935, steeg de marktprijs tot 12,47 frank het daaropvolgende jaar en zelfs 14,39 frank net voor Wereldoorlog II ⁷¹³. Het aantal vergunde zwingelarijen volgde eenzelfde traject: terwijl in 1929 nog 57 West-Vlaamse vlassers van de Deputatie de toestemming verkregen om een vlaswingelarij op te richten, was dit aantal vier jaar later teruggevallen tot één. Daarna steeg het aantal goedgekeurde aanvragen weliswaar gradueel tot 20 omstreeks 1937 en 33 twee jaar daarna. De hoge correlatiecoëfficiënt voor het aantal gebouwde roterijen doet eenzelfde tendens vermoeden. Deze tendens is op de hierboven afgebeelde grafiek inderdaad duidelijk af te lezen: na een sterke terugval van 41 anno 1929 naar 2 in 1933, groeide het aantal vergunde vlasroterijen nadien terug aan tot 24 in 1936 en 19 in 1939 ⁷¹⁴.

⁷¹³ S.N., *Het vlas*, p. 84.

⁷¹⁴ M. MARIN, *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, databank hinderwetdossiers.

Voor de overige periodes (1890-1929; 1945-1955) tastten we, door een acuut gebrek aan correcte prijsgegevens, spijtig genoeg in het duister. De fase voor de Eerste Wereldoorlog typeerde zich voornamelijk door de opkomst van stoomzingelarijen en de eerste schuchtere pogingen tot het kunstmatig roten. Het jaar 1900 was klaarblijkelijk een scharnierpunt, aangezien vanaf dan het aantal vergunde vlaszingelarijen een steile opmars kende (van 3 in 1900 naar 66 in 1913). Ook de jaren twintig kunnen vanuit economisch standpunt in tweeën worden gedeeld. De eerste helft (1920-1924) kenmerkte zich door een economische recessie, wat zich in het aantal geplande vlasinrichtingen weerspiegelde. De tweede helft van de jaren twintig verliepen daarentegen wel in een economisch gunstig klimaat; ook hier liet de weerslag op de infrastructuur niet lang op zich wachten: terwijl in 1923 slechts zeven roterijen en 25 zwingelarijen werden geautoriseerd, waren dit er vijf jaar later resp. 35 en 65. Op de vraag waarom het aantal vergunningsaanvragen in 1925-1927 piekte, vonden wij geen pasklaar antwoord. Het staat wel vast dat de opkomst van de zwingelturbine, die in 1925 op de markt was gelanceerd⁷¹⁵, zeker niet de enige oorzaak kan geweest zijn⁷¹⁶.

Grafiek 27. Evolutie van het aantal geplande West-Vlaamse zwingelarijen en roterijen 1890-1945 (bron: M. MARIN dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven, databank hinderwetdossiers)

⁷¹⁵ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 346.

⁷¹⁶ In 1933 werden er in gans West-Vlaanderen slechts 92 turbines geteld. (B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 350).

6.1.3 Impact van de mechanisatie op het lokale vlassersnetwerk

De vlasfabrieken die zich hadden geëquipeerd met enkele rootkamers, mechanisch aangedreven zwingelmolens en later een zwingelturbine behoorden zonder uitzondering tot de meest vooraanstaande en gemoderniseerde ondernemingen binnen het vlasvezelbereiding. Het stelselmatig rationaliseren van het fabricageproces door hun bedrijfsleiders zorgde echter niet alleen voor een industrialisering van *deze* bedrijven, maar van het gehele netwerk van vlasbedrijfjes. Zoals reeds enkele malen werd aangestipt, konden de zelfstandigen “planken”⁷¹⁷, een zwingelturbine en/of één of meerdere rootputten huren. Zodoende slaagden de kleine vlassers erin zich op een “indirecte”⁷¹⁸ wijze aan de toenemende mechanisering aan te passen en in hun eigen levensonderhoud te (blijven) voorzien. Natuurlijk haalden ook de grote fabrikanten hier voordeel uit: met het huurgeld dat zij van de eigenwerkers ontvingen, konden zij een deel van de afschrijvingskosten van gebouwen en machines dekken⁷¹⁹. Dit leidde tot een symbiose van twee verschillende productieschalen, met het verhuur van machinerie als kritieke succesfactor. Te Gullegem bleek de verhuur van bedrijfsinstallaties alvast wijdverspreid⁷²⁰:

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
Baekelandt	Alberik en Maurits	Poezelhoek	86	vlasnijverheid	38	
Baekelandt	Constant en Cyriel	Poezelhoek	27	vlasnijverheid	40	V
Baekelandt	Julien en Alfons	Bissegemstraat	20	vlasnijverheid	50	
Baekelandt	[...]	Poezelhoek	82	vlasnijverheid	35	V
Callens Verschaete S.M.		Moorselestraat	58	vlasnijverheid	37	V
Callens Vuylsteke		Moorselestraat	38	vlasnijverheid	44	V
Coorevits	Gustaaf	Bissegemstraat	100a	vlasnijverheid	27	V
Creupelandt	Jules	Driemasten	25	vlasnijverheid	10	V
Debackere	Hector en Jozef	Stampkot	23	vlasnijverheid	23	
Debrouwere	Gebroeders	Bissegemstraat	34	vlasnijverheid	14	V
Deleu	Hector	Heulestraat	9	vlasnijverheid	12	V
Depreitere	Jules	Bergelen	9	maalterij - vlasnijverheid	12	V
Deruyttere	Gebroeders	Moorselestraat	41	vlasnijverheid	78	
Desmedt	Hector	Poststraat	7	vlasnijverheid	51	V

⁷¹⁷ i.e. zwingelmolens

⁷¹⁸ Waarmee wordt bedoeld: zonder zelf machines aan te schaffen.

⁷¹⁹ A. DEQUAE, *Enkele aspecten der vlasnijverheid*, pp. 60-64.

⁷²⁰ GAW, *Fonds Gullegem*, 740:201.4/1 Handels- en nijverheidstelling, 1925-1931. De volledige “opstelling der nijverheidsgestichten, alwaar 10 man en meer aan den arbeid gebruikt worden” vermeldt naast de 29 vlasbedrijven ook een bierbrouwerij, een garenweverij, een houtbewerkingsatelier, “kafnijverheid”, de machinebouwer Vandommele en het bouwbedrijf van Jozef Vanhoutte, die tevens vlasbaas was.

Devos Delplancke		Pijplap	31	vlasnijverheid	23	
Feys	Arthur	Heulestraat	36	vlasnijverheid	18	V
Gheysen Vandorpe	[...]	Heulestraat	15	vlasnijverheid	12	
Lapiere						
Hanssens	André - Jozef - Nestor	Roosestraat	32	vlasnijverheid	16	V
Hanssens	Jules en Wwe Joseph	Stampkot	16	vlasnijverheid	45	V
Lecluyse	Achille	Pastorijweg	6	vlasnijverheid	32	V
Morel	Wwe Jules	Heulestraat	5	vlasnijverheid	16	V
Noppe	KK Henri	Zevenkaven	22	vlasnijverheid	16	V
Seynaeve	Gustaaf	Poezelhoek	43	vlasnijverheid	50	V
Tuytens	Jules	Bissegemstraat	85	vlasnijverheid	40	V
Valcke	Gustaaf	Bissegemstraat	70	vlasnijverheid	12	V
Vandamme	Charles Louis	Gr. Ieperstraat	22	vlasnijverheid	12	V
Vandenbulcke	Gebroeders	Bissegemstraat	12	vlasnijverheid	54	V
Vanderstichele	Alfons - Jozef - Emiel	Bissegemstraat	65	vlasnijverheid	70	V
Vansteenkiste	Aloys	Poststraat	24	vlasnijverheid	12	V

Legende: (1) = naam eigenaar; (2) = voornaam eigenaar; (3) = woonplaats; (4) = huisnummer; (5) = nijverheid; (6) = personeelsbestand; (7) = Verhuur (V)

Tabel 9. Vlaszwingelarijen met minimum tien personeelsleden, die hun outillage al dan niet ter beschikking stelden van eigenwerkers (oktober 1925) (bron: GAW, Fonds Gullegem, 740:201.4/1)

Gezien het tijdstip van de opmaak van het document – 1925 – betrof het hier enkel het verhuur van zwingelplanken (en eventueel rootkamers). Terloops kan worden opgemerkt dat de helft van deze “grote” vlasbedrijven niet in het vorige hoofdstuk werden opgenomen; om welke reden dan ook bleven zij zich gedurende de eerste helft van de 20^e eeuw enkel op het zwingelen concentreren. Zij rootten hun vlas ofwel in de Leie, in stilstaand water (het zogenaamde “putroten”) of op de grond (dauwroten), ofwel huurden zij een of meerdere rootkamers van een rottersbaas. Hoogst waarschijnlijk kan voor Bissegem en Wevelgem een soortgelijk beeld worden opgehangen⁷²¹. Dit gebruik kan immers worden beschouwd als een voortzetting van het verhuren van roothekkens door de (o.a. Bissegemse en Wevelgemse) Leieboeren, een fenomeen dat samen met het Leieroten zelf hoogtij vierde voor de Eerste Wereldoorlog⁷²².

Het dient te worden onderstreept dat de eigenwerkers, die hun machinerie bij een vlasfabrikant huurden, volledig onafhankelijk bleven, in tegenstelling tot de *sweating workers* die in onderaanneming werkten. Dit soort thuisnijverheid maakte – net als de vlasvezelbereiding – opgang

⁷²¹ Dit zou aan de hand van de individuele telformulieren kunnen gebeuren. Deze bronnenreeks laat toe om voor het jaar 1930 alle (?) industriële vlassers en eigenwerkers op te sporen, maar heeft als nadeel dat het geschetste beeld statisch is, niets zegt over de bedrijfsuitrusting en het doornemen van deze telformulieren zeer tijdrovend is.

⁷²² N.A. LAZARKEVITCH, *Le lin*, pp. 101-104.

in de tweede helft van de twintigste eeuw⁷²³, zoals bijvoorbeeld het geval was in de Izegemse schoennijverheid⁷²⁴. De vlasbewerker kochten zelf hun grondstoffen aan en leverden die – na te zijn verwerkt – ook af op de lokale vlasmarkten⁷²⁵. Net door de hierboven weergegeven flexibiliteit van het vlassersnetwerk slaagden de (meeste) eigenwerkers erin deze autonomie tot medio jaren 1950 te behouden, hoewel de druk van de mechanisering en rationalisering steeds groter werd⁷²⁶.

6.1.4 Impact van de mechanisatie op het aantal arbeiders

Het hoeft weinig betoog dat de (bestudeerde) vlasbazen met de rationalisatie van het productieproces binnen hun bedrijf het opdrijven van de arbeidsproductiviteit voor ogen hadden⁷²⁷. Het doembeeld van toenemende werkloosheid in de sector, dat samen met de introductie van de (zingel)machines bij vele werknemers opdook⁷²⁸, was dus op het eerste gezicht niet geheel onterecht. Een goed zwingelaar kon volgens Constant Vansteenkiste anderhalve kilo gezwingeld vlas per uur afleveren⁷²⁹. Lazarkevitch schatte het rendement van een traditionele zwingelaar hoger in: zijns inziens kon een Vlaamse vlasbewerker tot 2,25 à 2,5 kg. vlas per uur zwingelen⁷³⁰. Dit rendement lag echter onrealistisch hoog, waardoor we ons beroepen op de cijfers van Albert Dujardin⁷³¹, die een gemiddelde van 1,75 kg gezwingeld vlas per uur voorstelde⁷³². De eerste zwingelmachines konden echter 400 kg. vlaslint per dag ofte 50 kilogram per uur produceren. Rekening houdende met het feit dat één turbine aan zeven arbeiders werkt verschaftte, kon één werknemer in een geïndustrialiseerd bedrijf 7,14 kg. gezwingeld vlas per dag voortbrengen⁷³³, wat neerkwam op een verviervoudiging van de arbeidsproductiviteit⁷³⁴. Wat het rootproces betreft, stelde Vansteenkiste eveneens een drastische daling van de benodigde arbeidsuren vast: terwijl het

⁷²³ E. VANHAUTE, “‘De meest moordende van alle industrieën’: de huisnijverheid in België omstreeks 1900”, in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 4 (1994), p. 481.

⁷²⁴ J. MESTDAGH, “‘Zweetarbeid’ en ‘zweetlonen’: de thuisarbeid in de Izegemse schoenmakerij, 1840-1940”, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 33 (2003), 1-2, pp. 49-90.

⁷²⁵ A. DEQUAE, *Enkele aspecten der vlasnijverheid*, p. 61.

⁷²⁶ J. LANSSENS, *De evolutie van de Belgische vlasnijverheid*, p. 15.

⁷²⁷ G. ROMBOUTS, *Algemene economie: krachtlijnen en relaties*. Oostmalle, De Sikkell, 1998, p. 35. Ook een betere beroepsopleiding, arbeidsverdeling en een wetenschappelijker organisatie kunnen tot een hogere arbeidsproductiviteit leiden.

⁷²⁸ B. DEWILDE, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*, p. 349.

⁷²⁹ C. VANSTEENKISTE, *De vlasbereiding*, 1930, pp. 120-121. De mogelijkheid bestaat dat Vansteenkiste – een fervent voorstander van de industrialisatie van de vlasverwerking – de productiviteit van de Vlaamse stermolen doelbewust onderschatte om zo het rendement van zijn eigen uitvinding, de zwingelturbine, te overdrijven.

⁷³⁰ N.A. LAZARKEVITCH, *Le lin*, p. 198.

⁷³¹ Dujardin was leraar in de vlastechniek aan het hoger technisch instituut en directeur van het vlasproefstation te Kortrijk.

⁷³² A. DUJARDIN, *Vlas*, p. 108.

⁷³³ C. VANSTEENKISTE, *De vlasbereiding*, p. 122.

⁷³⁴ Er wordt geen rekening gehouden met het feit dat het turbineren ook het brakelen integreerde.

roten van 5000 kg. vlas in de Leie 495 uren arbeid vergde, werd dit bij het kunstmatig roten (inclusief drogen) teruggedrongen tot 122 uur⁷³⁵.

De mechanisering van de vlasvezelbereiding had dus als gevolg een sterke stijging van de arbeidsproductiviteit, die zich echter niet meteen liet gevoelen op de arbeidsmarkt. Op basis van de industrietellingen kon worden opgemaakt dat de Belgische vlasfabrieken – hier opgevat als de ondernemingen die bezoldigd personeel hadden – in 1910 6688 arbeiders tewerkstelden, gespreid over 1400 bedrijven. 27 jaar later bleek het verval gering: in 1937 verdienden 6154 Belgen hun brood met het zwingelen of roten (en dit deden ze in 1201 ondernemingen). Na de Tweede Wereldoorlog waren zowel het aantal vlaswerkers als de bedrijven er terug op vooruit gegaan, tot resp. 6913 en 1429. De meetpunten die door de overheid waren uitgezet, waren (althans voor de vlasvezelbereiding) slecht gekozen, zo kan de vermoedelijke impact van de mechanisering op de tewerkstelling uit deze cijfers maar beperkt worden afgeleid. Op zoek gaan naar aanvullende gegevens bleek dus een noodzaak.

Dewaele en Segers meldden in 1900 13.933 vlasarbeiders in het arrondissement Kortrijk. Dat aantal groeide volgens hen in de volgende decennia verder aan: *“in 1930 bevond al 85% van de Belgische vlasnijverheid zich aan de boorden van de Leie en de Mandel. Het totale arbeiderskorps groeide, ondanks de toenemende mechanisatie, uit tot een getalsterkte van 14.903 man”*⁷³⁶. Op het einde van de jaren dertig (1937) bleken slechts 3610 arbeiders en arbeidsters tewerkgesteld in de Kortrijkse vlasvezelbereiding⁷³⁷. Wellicht tekende zich in die periode wel degelijk een afname van het aantal arbeiders af, hoewel zij hier hoogst waarschijnlijk wordt overdreven. Ook het seizoenale karakter van de vlasvezelbereiding maakte een schatting van het aantal arbeiders er niet gemakkelijker op.

Op basis van de cijfers van Demasure en Dewaele en Segers kan weliswaar worden vermoed dat pas na 1930 de tewerkstelling in de vlasvezelbereiding een dalende trend begon te vertonen. Het aantal arbeiders tewerkgesteld door een Gullegemse vlasbaas lijkt dit te bevestigen, alhoewel de eerste

⁷³⁵ C. VANSTEENKISTE, *De vlasbereiding*, pp. 120-121. Leieroten: 5000 kg. = 3,3 bakken; 1 bak vergt 150 uren werk; 3,3*150 = 495 uren. Bij het kunstmatig roten werd het totaal van 65 bereikt door het optellen van de uren benodigd voor (a) het vervoer naar de rootbassins (8 uur), het vullen van de rootbassins (8 uur), het uitladen ervan (6 uur), het naontschorsen (35 uur), het spreiden van de rootbundels op de droogweide (10 uur), het kapellen (25 uur), het opladen en naar de schuur voeren (10 uur) en het voorbereidingswerk tot het zwingelen (20 uur).

⁷³⁶ B. DEWAELE en Y. SEGERS, “De vlasnijverheid en de industrialisatie van de Leievallei”, p. 150. Het is jammer genoeg onduidelijk hoe deze cijfers werden bekomen.

⁷³⁷ S.N., *Het vlas*, p. 63.

doorsnede reeds van 1925 dateerde⁷³⁸. Enkel de vlasfabriekjes van de families Debackere en Deruyttere hadden gedurende de periode 1925-1941 extra werkgelegenheid gecreëerd. Niet alleen de mechanisering, ook de economische crisis en de invoer van goedkoop Russisch vlas hadden de op export gerichte vlasvezelbereiding namelijk parten gespeeld⁷³⁹.

Gullegemse vlasfabrieken	Arbeidsplaatsen 1925	Arbeidsplaatsen 1941
Baekelandt A. en co	38	-
Baekelandt C. en co	40	38
Callens en Vuylsteke	44	25
Cardon	-	25
Debackere	23	45
Deruyttere	78	81
Desmedt	51	7
Hanssens A. en co	16	3
Hanssens J. en co	45	35
Kindt	-	6
Lecluyse	32	18
Lefevere, Kindt en	-	-
Maertens		
Noppe	16	9
Pottie	-	8
Seynaeve	50	18
Tuytens	-	50
Vander Stichele A. en C.	-	60
Vander Stichele C.	70	45
Vander Stichele R.	-	25
Vanhoutte	-	113
Verbeke	-	4
Verschaete	37	2

Tabel 10. Tewerkstelling in de Gullegemse vlasfabrieken in 1925 en 1941 (Bronnen: Onze vlasvezelbereiding: jaarboek en GAW, Fonds Gullegem, 740:201.4/1)

Jammer genoeg hebben we voor de periode 1928-1929 geen accurate gegevens betreffende het aantal vlasarbeiders en het aantal fabriekjes ter onzer beschikking. Voor die periode stelde Verhenne in zijn jubileumboek *65 jaar Belgisch vlasverbond* dat “4500 à 5000 vlasbazen en botenkopers en 25 à 30.000 werklieden in het vlasbedrijf hun levensonderhoud vonden. Het arrondissement Kortrijk [...] telde alleen al 3.393 vlasbazen in 1928. De bedrijven waren te sterk versnipperd, om te kunnen

⁷³⁸ Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek en GAW, Fonds Gullegem, 740:201.4/1 Handels- en nijverheidstelling, 1925-1931.

⁷³⁹ B. DEWAELE en Y. SEGERS, “De vlasnijverheid en de industrialisatie van de Leievallei”, p. 157.

*opmaken hoeveel werklieden in de vlasvezelbereiding binnen het arrondissement actief waren*⁷⁴⁰. Wij vermoeden – naar analogie met hetgeen ik hierboven reeds heb opgeworpen – dat de inkrimping van de werkgelegenheid pas vanaf 1930 echt een aanvang nam. Het feit dat in het begin de zwingelmachines nog niet schoon genoeg zwingelden, en het vlas achteraf nog met de gewone zwingelmolen moest worden “nagezwingeld”, kan hierbij een rol hebben gespeeld. Bovendien gingen de meeste vlasbazen mijns inziens pas over tot het mechaniseren van het productieproces als de vraag naar bewerkt vlas groot was. Pas toen het economisch slechter ging en minder moest geproduceerd worden, zou dit ten koste gegaan zijn van het aantal vlasarbeiders. Het beschikken over precieze tewerkstellingscijfers zou kunnen helpen om deze these te staven.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog en daarna liep het aantal arbeidsplaatsen onmiskenbaar terug. Voor Wevelgem en Bissegem kon een halvering van de tewerkstelling worden vastgesteld; de tewerkstelling in Gullegem hield daarentegen beter stand.⁷⁴¹

Gemeente	Vlasarbeiders	
	1939	1949
Bissegem	264	139
Gullegem	598	426
Wevelgem	1097	516

Tabel 11. Vlasarbeiders in de drie gemeenten (1939-1949) (Bron: S.N. Het vlas, p. 55)

6.2 De onderneming: familiaal karakter en afwezigheid van bedienden

6.2.1 Familiaal karakter

Zo goed als alle besproken vlasbedrijven hadden een familiaal karakter⁷⁴². De bedrijfsexploitatie ging veelal over van vader op (schoon)zoon of –dochter. Het gebeurde zelden dat een vlasfabriek aan derden werd verkocht, zoals dit het geval was met de gebouwen van de roterij “Callens en Vuylsteke”, die in 1954 in handen vielen van een zekere Prosper Devos (hoewel de erfpacht van Camille Vuylsteke gehandhaafd bleef)⁷⁴³. Ook de Wevelgemse familie Debrabandere verkocht haar roterij in de Kweekstraat omstreeks 1930 aan de Kortrijkzanen Emile en Gilbert Defrancq⁷⁴⁴. Voor zover bekend waren dit de enige gevallen waarbij het familiale kader in de loop der tijd werd doorbroken.

⁷⁴⁰ A. VERHENNE, *65 jaar Belgisch Vlasverbond*, p. 37.

⁷⁴¹ S.N. *Het vlas*, p. 55.

⁷⁴² V.E.V., *Het Vlaams bedrijfsleven*, p. 197.

⁷⁴³ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

⁷⁴⁴ KAB, Staat der eigendomsovergangen.

De bloedverwantschap tussen de (meeste) bedrijfsleiders vertaalde zich in de informele organisatievorm van vele ondernemingen. In de bronnen werd slechts voor negen bedrijven expliciet vermeld dat zij (minstens gedurende een bepaalde periode) rechtspersoonlijkheid bezaten; meestal ging het om een “vennootschap in gezamenlijke naam” of “firma’s”⁷⁴⁵. Het voordeel van een dergelijke organisatievorm is dat twee vennoten volstaan om een firma op te richten. Bovendien moeten geen jaarrekeningen worden neergelegd en kan “het familiaal karakter van de onderneming [...] gemakkelijk bewaard worden, omdat de maatschappelijke rechten niet overdraagbaar zijn aan derden”⁷⁴⁶. Het grootste nadeel is ongetwijfeld het feit dat de vennoten hoofdelijk aansprakelijk kunnen worden gesteld voor eventuele schulden⁷⁴⁷. De Gullegemse vlassers Jozef, Ghislain en Samuel Verschaete bleken daarentegen deelgenoten te zijn van de coöperatieve “de Vereenigde Bankbeeknaren” en vormden aldus een uitzondering op de regel⁷⁴⁸.

Abstractie gemaakt van deze laatste anomalie – coöperatieven kwam binnen deze sector inderdaad niet vaak voor⁷⁴⁹ –, impliceerde dit dat acht op vijftig – of 16 procent – van de bedrijfjes vermeldden dat zij onder gemeenschappelijke naam opereerden⁷⁵⁰. Dit beeld kan worden verfijnd door een dwarsdoorsnede te creëren op het einde van de bestudeerde periode, in 1958-1959⁷⁵¹. Voor dit jaar beschikten wij over een ledenlijst van het Algemeen Belgisch Vlasverbond, waarop het aantal vennoten per bedrijf – indien van toepassing – stonden aangegeven⁷⁵².

	Vennootschappen	Percentage vennootschappen	Aantal Vennoten	Gemiddeld aantal venn. per bedrijf
Bissegem	5	14,7%	7	1,4
Gullegem	12	17,4%	20	1,7
Wevelgem	11	7,6%	18	1,6

Tabel 12. Vennootschappen en vennoten per gemeente, 1958-1959 (bron: AABV, ledenlijst 1958-1959)

⁷⁴⁵ Eigen gegevens.

⁷⁴⁶ A. CHIAU en J. VAN DEN BOSSCHE, *Algemeen Boekhouden NU 2. Praktisch vennootschapsboekhouden*. Antwerpen, De Boeck, 2004, pp. 13-14.

⁷⁴⁷ A. CHIAU en J. VAN DEN BOSSCHE, *Algemeen Boekhouden*, p. 14.

⁷⁴⁸ ARA, *individuele telformulieren*, 723 Gullegem. Over deze coöperatieve is verder niets bekend, behalve dat zij haar maatschappelijke zetel had in de Moorselestraat te Gullegem.

⁷⁴⁹ A. DEQUAE, *Enkele aspecten der vlasnijverheid*, p. 64.

⁷⁵⁰ Voor Bissegem: Ameye en Vervisch (Van Damme); voor Gullegem: Hilaire Baekelandt, Callens-Vuylsteke, Lefevere-Maertens-Kindt en Noppe; voor Wevelgem: Soetaert-Watteyne, Vanneste, Vansteenkiste en Verbrugge (Bron: eigen gegevens).

⁷⁵¹ Dit onderzoek zou eventueel ook kunnen gebeuren van aan de hand van de in de bronnenkritiek besproken telformulieren. Dit zou echter te tijdrovend geweest zijn, aangezien de verschillende formulieren die betrekking hebben op één vennootschap eerst zouden moeten worden samengebracht, vooraleer het effectieve aantal vennootschappen per gemeente zou kunnen worden gerekend.

⁷⁵² AABV, *ledenlijst 1958-1959*.

Anno 1958, toen de vlasvezelbereiding reeds enkele jaren in crisis verkeerde, bedroeg het relatieve aandeel vennootschappen ten opzichte van het totale aantal ondernemingen nog steeds geen 20 procent. In relatieve termen bleken de Wevelgemse vlassers het minst geneigd tot het oprichten van een vennootschap, wat misschien kan worden verklaard door het grote(re) aantal botenkopers (vlashandelaars) aldaar. Het gemiddeld aantal deelhebbenden per vennootschap vertoonde daarentegen wel een verregaande mate van analogie: de doorsnee vlasonderneming met rechtspersoonlijkheid telde in de drie dorpen ongeveer 1,5 vennoten.

Hoewel sinds 1955 het percentage vennootschappen er op vooruit gegaan was – de eigenwerkers waren immers de eerste slachtoffers van de vlascrisis – mag worden aangenomen dat de vlasbereidingsnijverheid tot eind jaren '50 werd gedomineerd door eenmanszaken⁷⁵³. De eenmanszaak vormde het juridische kader van circa 95 procent van de ondernemingen. Deze organisatievorm paste uitstekend bij het speculatieve karakter van de vlasvezelbereiding, bovendien moesten geen wettelijke formaliteiten worden vervuld. Slechts wanneer de vlasfabriekjes, om zich verder te kunnen ontwikkelen, een kapitaalsverhoging dienden door te voeren, werd de vorm van eenmanszaak verlaten. De P.V.B.A. en N.V. kwamen in de vlasserswereld nauwelijks voor. De coöperatieve verenigingen waren ook niet erg talrijk⁷⁵⁴, behalve te Wevelgem: daar werden in totaal 13 coöperatieven opgericht, in buurgemeente Gullegem daarentegen (voor zover bekend) één⁷⁵⁵. Ten slotte waren er de (bestendige) feitelijke verenigingen⁷⁵⁶, die meestal ontstonden tussen meerdere familieleden met de bedoeling gezamenlijk een vlasbedrijf te exploiteren. Hieronder vielen ook de acht reeds aangehaalde “vennootschappen in gezamenlijke naam”. Feitelijk behoorden zij evenwel tot de handelsvennootschappen. Ondernemingen werden namelijk ook tot de “vennootschappen in gezamenlijke naam” gerekend indien dit niet expliciet werd vermeld, maar wel aan de voorwaarden ertoe werd voldaan⁷⁵⁷. De meeste vlassers hadden echter nooit een oprichtingsakte laten publiceren – een verplichting wanneer men een handelsvennootschap wenst uit te baten –, waardoor zij alsnog onder de feitelijke verenigingen werden gecatalogeerd. Desalniettemin bezaten de V.G.N. rechtspersoonlijkheid, die weliswaar nietig kon worden verklaard door derden, maar niet door de deelgenoten van de vennootschap zelf⁷⁵⁸.

⁷⁵³ J. LANSSENS, *De evolutie van de Belgische vlasnijverheid*, pp. 54-55.

⁷⁵⁴ In 1951 resp. 8 en 6 (cijfers voor geheel België). S.N., *Het vlas*, p. 62.

⁷⁵⁵ KAB, Staat der eigendomsovergangen en L. VANSTEENKISTE, De dertien Wevelgemse vlascoöperatieven (1), pp. 22-31.

⁷⁵⁶ S.N., *Het vlas*, p. 63.

⁷⁵⁷ Volgens Lanssens waren deze de inbreng door elk van de deelhebbenden in de onderneming, samenwerking op voet van gelijkheid en de bedoeling handelsdaden te stellen, J. LANSSENS, *De evolutie van de Belgische vlasnijverheid*, pp. 56-57.

⁷⁵⁸ J. LANSSENS, *De evolutie van de Belgische vlasnijverheid*, pp. 54-58.

Een tweede dwarsdoorsnede, te situeren in 1937, toont aan dat (procentueel) het aantal ondernemingen met rechtspersoonlijkheid exponentieel stijgt, wanneer de thuiswerkers buiten beschouwing worden gelaten. Van de 1201 vlasfabriekjes – i.e. “inrichtingen die bezoldigd personeel te werk stellen” – waren er 227 die over een rechtsvorm beschikten. De firma of vennootschap onder gemeenschappelijke naam was veruit het “populairst”: 197 ondernemingen opteerden voor deze vennootschapsvorm. Daartegenover waren slechts tien ondernemingen georganiseerd als een naamloze vennootschap. Het aandeel “vennootschappen bij wijze van geldschieting op aandelen” was evengoed verwaarloosbaar (nl. vier). De coöperatieven, ten slotte, stelden het niet veel beter: in geheel België hadden zestien lokale groepen vlasbewerkers besloten hun krachten te bundelen in een zgn. “samenwerkende maatschappij”⁷⁵⁹. Aan het einde van de jaren '30 traden aldus 16,4 op 100 vlasbedrijven met bezoldigd personeel op onder gemeenschappelijke naam, een cijfer dat ten zeerste aansluit bij de bevindingen die uit ons eigen onderzoek werden gedistilleerd (cfr. supra).

Hoe dan ook moeten zowel de keuze voor de eenmanszaak als deze voor de V.G.N. vooral vanuit een historisch perspectief worden bekeken: de vlasvezelbereiding werd voor de industrialisatie ervan door de boer of vlasser en zijn gezin uitgeoefend, een economische organisatievorm waar de twee voornoemde juridische organisatievormen het dichtst bij aansloten⁷⁶⁰. Een en ander had tot gevolg dat een degelijke boekhouding of kostprijsberekening bij de grotere vlassers grotendeels ontbrak, wat zich weerspiegelde in het aantal bedienden dat in de vlasbereidingsindustrie was tewerkgesteld⁷⁶¹. De financiële toestand van hun onderneming werd, zoals bij het boerenbedrijf, voornamelijk gemeten aan de hand van de stocks en de aanwezige geldreserve⁷⁶². Op dit specifieke punt verschilden de grote vlasfabrikanten nauwelijks van de kleine zelfstandigen.

6.2.2 Afwezigheid van bedienden

Gedurende de eerste helft van de 20e eeuw groeiden sommige ondernemingen uit tot uit de kluiten gewassen vlasbedrijven, die 50 tot zelfs 100 werknemers in dienst hadden. Het betrof echter zo goed als uitsluitend (mannelijke) arbeiders en familieleden. Zo werden anno 1937 slechts 16 bedienden geregistreerd in de Belgische vlasfabrieken, een aantal dat samen met de

⁷⁵⁹ P. DEBEURME, *Het vlas en zijn economisch belang voor België*, p. 53.

⁷⁶⁰ S.N., *Het vlas*, p. 62.

⁷⁶¹ Voor onze regio was het bediendenkorps, uitgezonderd 1 te Wevelgem, geheel afwezig in 1937 (B. DEMASURE, *Over werk en mensen*, bijgevoegde CD-rom excelbestand “1937 EST (bezoldigd) per gemeente ARCH”).

⁷⁶² P. DEBEURME, *Het vlas en zijn economisch belang voor België*, pp. 52-53.

voortschrijdende industrialisering binnen de sector was gestegen tot 59 zeven jaar later⁷⁶³. In de door ons bestudeerde bedrijven werd zelfs geen enkele bediende aangetroffen. Vaak nam één van de bedrijfsleiders – indien er meerdere waren – de administratieve taken van de onderneming op zich⁷⁶⁴. Dit deed hij hoogst waarschijnlijk thuis, aangezien in de vlasfabrieken zelden tot nooit een bureau aanwezig was (cfr. figuur 4, vlasfabriek Noppe).

Er moet weliswaar worden opgemerkt dat ook in andere vormen van kleinbedrijf het aantal bedienden per bedrijf eerder gering was. Toch lag het gemiddeld aantal bedienden per onderneming in de vlasvezelbereiding lager dan in andere Belgische industrietakken. Een vergelijkende analyse van het bediendenkorps in zeven nijverheidstakken met (ongeveer) eenzelfde aantal personeelsleden per bedrijf, leverde de volgende resultaten op (voor 1930)⁷⁶⁵:

Industrietak	Aantal ondernemingen	Totaal personeel	Personeel per ond.	Aantal bedienden	Bedienden per. ond.
Automobiel- en motorfietsherstelling	1950	7367	3,78	651	0,33
Slotenmaker/Siersmeedwerk	440	1352	3,07	35	0,07
Blikfabricage	367	1236	3,37	40	0,11
<i>Mechanisch vlas zwingelen (zonder turbine)</i> ⁷⁶⁶	2215	7255	3,28	11	0,005
Autobouw	309	933	3,02	11	0,04
Graveur (hout, steen, glas en metaal)	240	751	3,13	33	0,14
Beelden en ornamenten	100	348	3,48	22	0,22

Tabel 13. Aantal bedienden per onderneming in een aantal sectoren met een soortgelijk personeelsbestand (1930) (bron: B. Demasure, *Over werk en mensen*, bijgevoegde CD-rom excelbestand “1930 IT (atelier) ARCH”, op basis van de onuitgegeven handels- en nijverheidstelling van 1930).

⁷⁶³ *Economische en sociale telling van 27 februari 1937*, Brussel, Centrale dienst voor de statistiek, 1937, volume 2, p. 107 *Algemene volks-, nijverheids- en handelstelling op 31 december 1947, deel X*, Brussel, Nationaal instituut voor de statistiek, 1949-1953, p. 228.

⁷⁶⁴ A. DEQUAE, *Enkele aspecten der vlasnijverheid*, p. 67.

⁷⁶⁵ B. DEMASURE, *Over werk en mensen*, bijgevoegde CD-rom excelbestand “1930 IT (atelier) ARCH”: het aantal personeelsleden (bazen en familieleden inclusief) per onderneming werd berekend als het quotiënt van het “totaal personeelsleden” en “aantal ondernemingen”. Mutatis mutandis gold hetzelfde voor het aantal bedienden per onderneming.

⁷⁶⁶ Het gaat hier dus enkel om zwingelarijen met mechanische aandrijving die niet over een turbine beschikten.

6.3 De ondernemer als centrale actor in het industrialisatieproces

Terwijl de mate van industrialisatie wordt bepaald door de mechanisering van productieprocessen, arbeidsorganisatie etc., is het de ondernemer die uiteindelijk beslist om bepaalde machines al dan niet in zijn onderneming te installeren⁷⁶⁷. De mechanisering van een bepaalde nijverheid – in Vlaanderen meestal een tak van de textielindustrie – op het platteland kon zich echter op verschillende manieren, en onder impuls van andere sociale groepen, ontwikkelen. Zo vestigden zich in het negentiende eeuwse Waarschoot enkele geïndustrialiseerde katoenfabrieken, op initiatief van kapitaalkrachtige Wase en Gentse katoenbaronnen⁷⁶⁸. De Oost-Vlaamse gemeente Sleidinge kende een gelijksoortig verhaal⁷⁶⁹. In Zwevegem daarentegen speelde de plaatselijke familie Bekaert een cruciale rol in de metamorfose van het dorp tot een industriegemeente⁷⁷⁰.

6.3.1 Geografische afkomst

Het is onderhand duidelijk geworden dat de industrialisatie van de vlasvezelbereiding vanaf het einde van de negentiende eeuw ontstaan was uit *“een unieke industriële en sociaal-economische microkosmos gedomineerd door de productie van vlasvezels [...]”*⁷⁷¹. De ontwikkelingen binnen deze nichesector werden niet gekatalyseerd door stedelijke investeerders, maar door gegoede dorpelingen – veelal waren zij reeds in de vlasnijverheid actief. Zij wendden hun vermogen aan om een vlasfabriek (en later eventueel een warmwaterroterij) te bouwen. Via een complex handelsnetwerk met botenkopers en vlasverzendders werd hun vlas via Kortrijk en de Gentse haven naar de Britse spinnerijen verscheept⁷⁷².

⁷⁶⁷ W. LEFEBVRE en Y. SEGERS, “Industrialisering op het platteland. De coöperatieve zuivelnijverheid in de Brusselse rand en haar periferie tijdens het interbellum”, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 33 (2003), 3-4, p. 487. De sociale groepen die de keuze voor een technisch ontwikkelingspad belichamen, worden “technologische netwerken” genoemd.

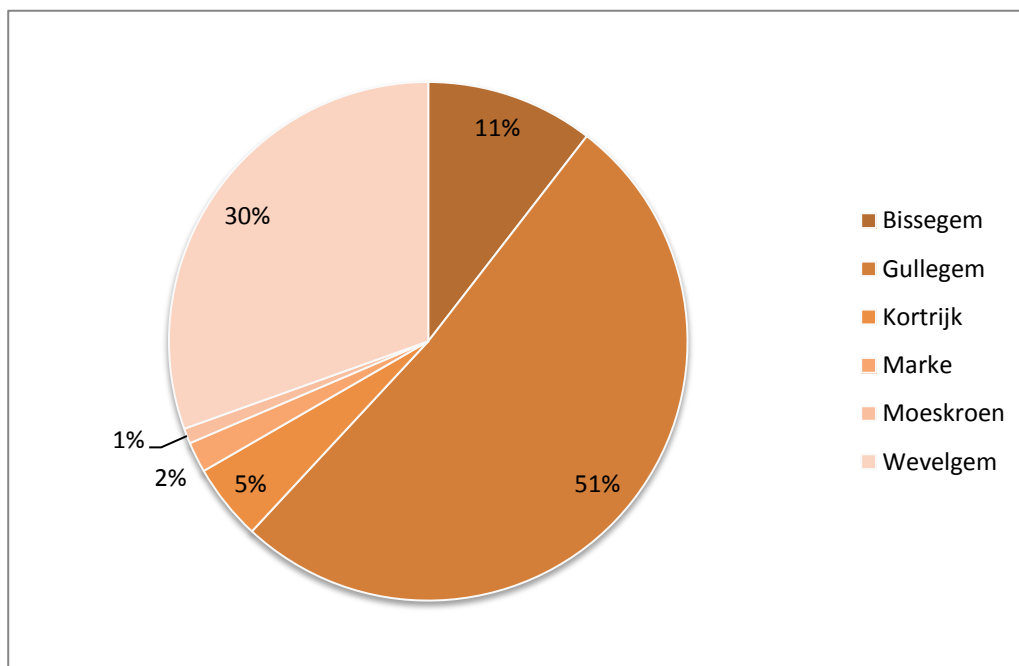
⁷⁶⁸ P. DE REU, “De groei van een stedelijke textielindustrie op het Oost-Vlaamse platteland”. *Tijdschrift voor Industriële Cultuur*, 119, (2012), pp. 2-31.

⁷⁶⁹ K. LAMBERT, industrialisatie in een plattelandsgemeente. Effecten op bevolking en arbeid te Sleidinge (1820-1914), in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 15 (1984), 3-4, pp. 381-420.

⁷⁷⁰ L. KYMPERS, *Bekaert 100*, 1980.

⁷⁷¹ A. LINTERS, “De vlasvallei”, p. 16.

⁷⁷² B. DEWAELE en Y. SEGERS, “De vlasnijverheid en de industrialisatie van de Leievallei”, pp. 152-153.

Grafiek 28. Relatief aantal vlassers verdeeld volgens woonplaats (n = 105) (Bron: eigen gegevens)

Een blik op de woonplaatsen van de bestudeerde ondernemers laat er geen twijfel over bestaan dat het uitbaten van een vlasbedrijf een lokale aangelegenheid was. Grafiek 14 toont de lokale verankering van de vlasvezelbereiding aan. Minder dan tien procent van de bestudeerde “industriële” vlassers resideerde niet in één van de drie door ons bestudeerde dorpen⁷⁷³. Bovendien woonden allen binnen een straal van tien kilometer van de bestudeerde regio (Kortrijk, Marke en Moeskroen). Het leeuwendeel van de vlassers (waarvan de woonplaats kon worden achterhaald) leefde dus binnen de bestudeerde regio: circa 10% woonde en werkte te Bissegem, 1/3 was Wevelgemnaar en niet minder dan de helft bleek uit Gullegem afkomstig. Zij baatten niet enkel vlasbedrijfjes in hun eigen dorp uit. Zo waren enkele Bissegemse vlasfabrieken in handen van de Gullegemse families Baekelandt, Hanssens en Seynaeve/Kindt. In de gemeente Gullegem zelf werden – behalve de Kortrijkzanen Georges en Richard Callens die samen met Alidor Vuylsteke een vlasserij in bezit hadden – geen buitendorpse ondernemers geregistreerd. Ook in Wevelgem was het overgrote deel van de vlassers geboren en getogen Wevelgemnaar.

Op voorgaand betoog zijn verschillende kritieken denkbaar. Zo werden niet alle ondernemers in de bronnen genoemd en van de vlassers die wel in de bronnen aan bod kwam, werd de woonplaats niet systematisch vermeld. Daarenboven werden enkel vlasfabrikanten, die in het bezit waren van een roterij en zwingelarij, in ogenschouw genomen. Indien ook de vele thuiswerkers in rekenschap

⁷⁷³ In totaal beschikten we over gegevens van 105 vlasbazen. Veelal waren dit zonen van de oprichters van het bedrijf, die in dezelfde gemeente als hun vader verbleven.

zouden worden gebracht, zou het percentage lokale vlassers zelfs nog hoger liggen. Toch mag mijns inziens worden aangenomen dat de initiatiefnemers van de mechanisering der vlasbewerkingsector plaatselijke ondernemers waren.

6.3.2 Nevenberoepen

Vele vlassers wedden op professioneel vlak op meerdere paarden. De meeste nevenactiviteiten situeerden zich binnen de primaire sector. Zo werden vijftien op eenenvijftig vlasbedrijven uitgebaut door een persoon die eveneens als landbouwer actief waren. De gebroeders Deruyttere waren naast vlassers ook “vetweiders” of veeboeren⁷⁷⁴. Het werkelijke aantal lag waarschijnlijk nog hoger, aangezien enkel de gegevens die expliciet in de bronnen werden vermeld, werden meegeteld. De Wevelgemse families Mulliez en Seurnyck, bijvoorbeeld, die beiden een boerderij langs de Leieboorden exploiteerden, maar dit nergens opgaven, werden niet meegeteld⁷⁷⁵. Langs de Leie hadden enkele boeren zelfs een warmwaterroterij opgebouwd, terwijl zij voor de rest niet in de vlassector actief waren. De vlasbewerkingers die op een grotere afstand van de Leie woonden, voorzagen zich – zeker voor de opkomst van het kunstmatig roten – via de boerenstiel van een aanvullend inkomen⁷⁷⁶. Daarenboven was, na 1930 en de introductie van het kunstmatig roten, het Leieroten dan wel in onbruik geraakt, uitgestrekte weilanden bleven wel nodig om het grote vlas te drogen.

Dit beeld werd ook door Anne-Marie Van Dorpe (1960) vastgesteld: in haar onderzoek naar de beroepsverschuiving van vlasondernemers bleken 23 ondervraagden een nevenberoep te hebben, waarvan er zeven (dus ca. 1/3) landbouwactiviteiten op nahielden⁷⁷⁷. Al deze elementen lijken erop te wijzen dat de vlasvezelbereiding tijdens het industrialiseringsproces zijn agrarische wortels nooit helemaal is ontgroeid. In die zin stelde Demasure terecht dat “*honderd jaar vlasbewerking voor een geleidelijke en natuurlijke overgang van een agrarische naar een industriële economie [heeft gezorgd]*”⁷⁷⁸. Verder waren er ook vlassers die zich inlieten met industriële activiteiten. De Wevelgemnaar Richard Dermauw had zich anno 1920, negen jaar voor de oprichting van zijn roterij, reeds op het steenbakken in openlucht toegelegd. Henri Delrue, een dorpsgenoot, verdiende zijn brood deels als aannemer, evenals de Gullegemnaar Jozef Vanhoutte. Voorts stond Constant

⁷⁷⁴ ARA, *individuele telformulieren*, 723 Gullegem.

⁷⁷⁵ Dit omdat dit niet voor iedere onderneming systematisch kon worden gecontroleerd.

⁷⁷⁶ A. DEQUAE, *Enkele aspecten der vlasnijverheid*, p. 63 en B. DEWAELE en Y. SEGERS, “De vlasnijverheid en de industrialisatie van de Leievallei”, pp. 149-150.

⁷⁷⁷ A.M. VAN DORPE, *Onderzoek naar de beroepsverschuiving van ondernemers uit de vlasvezelbereidingsnijverheid te Gullegem, Kuurne en Oostrozebeke*, Kortrijk, verhandeling Vrije Sociale School, 1960, p. 68.

⁷⁷⁸ B. DEMASURE, *Rapport sociaal-economische streekstudie*, p. 166.

Debackere in de kadastrale documenten als winkelier geregistreerd, Louis Debrabandere was gemeentesecretaris te Wevelgem⁷⁷⁹.

6.4 Geografische inplantingsfactoren

De verboddeling van het productieproces de vlasbewerking in grosso modo vier delen – teelt, vlasvezelbereiding, spinnen en weven – had ook repercussies op geografisch vlak. Terwijl de Vlaamse spinners en wevers hun heil gingen zoeken in steden als Gent en later ook Kortrijk en Roeselare, bleven de vlasteelt en –verwerking voorbehouden voor landelijke gebieden. In paragraaf 3.4 werd het rurale karakter van de vlasvezelbereiding reeds verbeeld aan de hand van enkele cijfers: amper 6,7 en 7,5 procent van het aantal zwingelmolens en kunstmatige roterijen stonden in 1941 opgesteld in een (toenmalige) stad. Bovendien beperkte de vlasvezelbereiding zich hoofdzakelijk tot de Kortrijkse regio, waar de rurale vlasbedrijfjes deel uitmaakten van een netwerk van fabrikanten, vlashandelaars, kopers en machinebouwers met Kortrijk – met haar maandagse vlasbeurs – als knooppunt. Binnen het arrondissement Kortrijk behoorden Wevelgem, Gullegem en Bissegem – naast andere dorpen als Kuurne, Izegem, Wielsbeke en Oostrozebeke – ongetwijfeld tot de belangrijkste vlasverwerkingscentra⁷⁸⁰. Binnen hun grenzen waren gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw minimaal 51 vlasfabrieken in werking gesteld. Op basis van de studie van Walter Vlassenbroek, die voor zijn onderzoek betreffende de lokalisatie van de Oost- en West-Vlaamse fabrieksnijverheid (1972) 13 standplaatsfactoren in overweging nam⁷⁸¹, kan ook voor onze vlasbazen worden achterhaald welke aspecten de doorslag gaven om zich op een bepaald adres te vestigen⁷⁸².

Wanneer de geografische inplanting van de bedrijfjes (cfr. figuur 7) van naderbij wordt bekeken, springen een aantal zaken in het oog. Ten eerste kan worden vastgesteld dat in de Leiedorpen Bissegem en Wevelgem ongeveer de helft van de roterijen op de oude meersen langs de Leie⁷⁸³ – waar in vroeger tijden de roothekken werden in- en uitgeladen – was gebouwd. Tevens waren de fabriekjes – behoudens een enkele uitzondering zoals de onderneming van de familie Depoorter – buiten de woonkernen van de gemeenten gevestigd en “volkomen afgezonderd van aanpalende

⁷⁷⁹ Eigen gegevens.

⁷⁸⁰ V.E.V., *Het vlaams bedrijfsleven*, p. 201.

⁷⁸¹ W. VLASSENBOECK, *De standplaats van de fabrieksnijverheid: theorie en praktijk met toepassing op Oost- en West-Vlaanderen*, Gent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling UGent, 1972, passim. Deze 13 waren: (1) de lokale arbeidsmarkt, (2) de gunstige verkeersligging, (3) de aanwezigheid van geschikte arbeidsterreinen, (4) de lokale afzetmarkt, (5) toeval, (6) industriële gebondenheid, (7) de energievoorziening, (8) waterbevoorrading, (9) lozing van het industrieel afvalwater, (10) een aangenaam woon- en leefmilieu, (11) een leegstaand fabrieksgebouw, (12) de grondstoffenoriëntatie en (13) een geïsoleerde ligging.

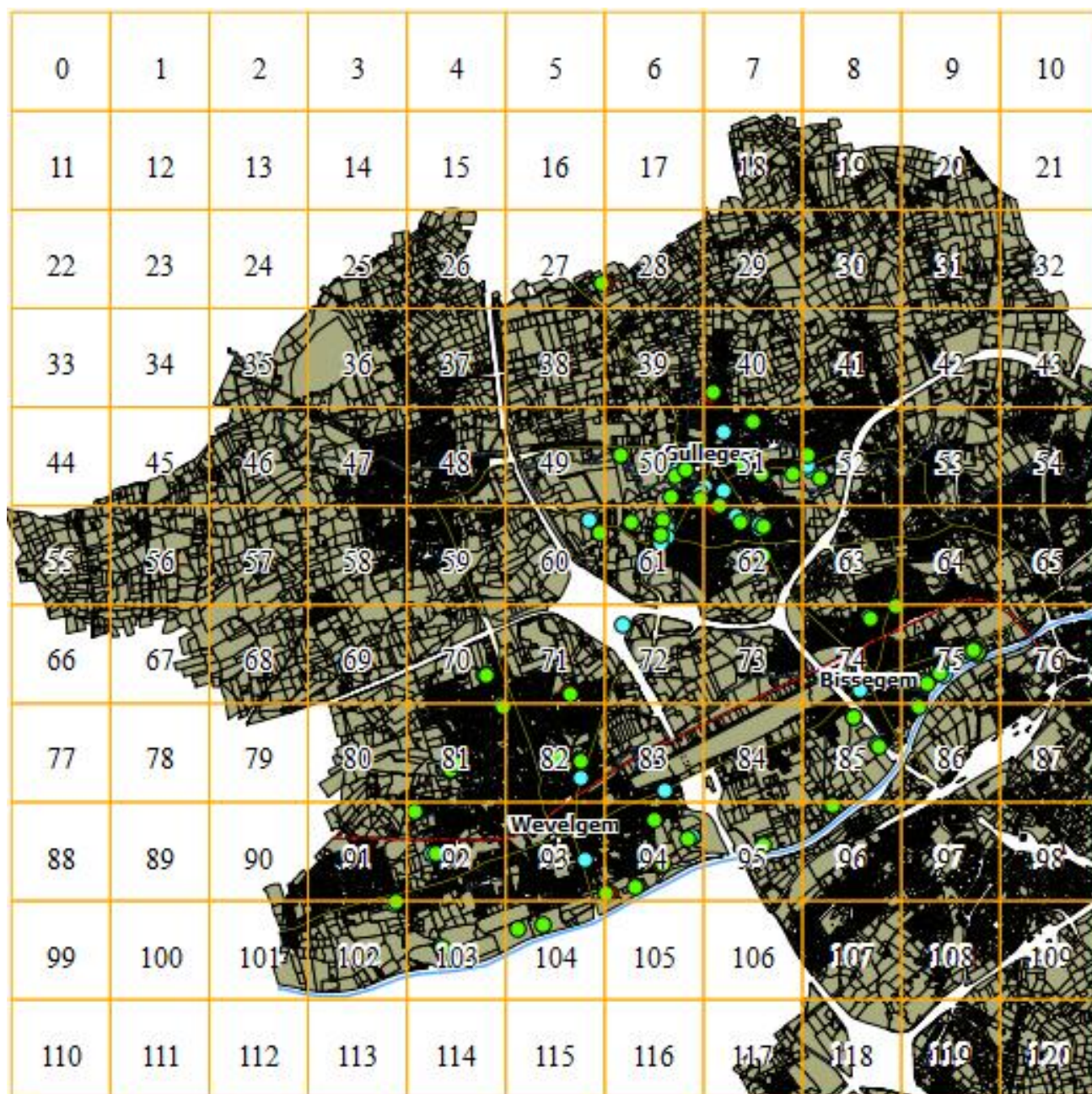
⁷⁸² Wij zullen slechts enkele van deze variabelen bespreken.

⁷⁸³ Op figuur 7 wordt de Leie aangeduid met een blauwe lijn, die van zuidwest naar noordoost is getekend (vanaf cel 101 t.e.m. 76).

eigendommen”⁷⁸⁴. Deze conclusies konden niet op de Gullegemse casus worden geprojecteerd. In deze gemeente, die in tegenstelling tot de twee voorgaande voorbeelden niet langs de boorden van de Leie was ontstaan, was net een concentratie van vlasfabrieken te bemerken aanleunend bij en zelfs binnen de dorpskern. Zo was het bedrijf van de familie Deruyttere – waarvan de roterij reeds in 1912 werd opgericht – gelegen vlak naast de parochiekerk. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat tegen de oprichting ervan veelvuldig verzet werd aangetekend, dat het provinciebestuur weliswaar gewoontegetrouw naast zich neerlegde⁷⁸⁵. Slechts enkele bedrijven lagen enigszins afgezonderd, meer bepaald deze van de families Verbeke (op de grens van grid 49 en 50) en Pottie (rastervak 27-28).

⁷⁸⁴ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/142ff.

⁷⁸⁵ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/122z.

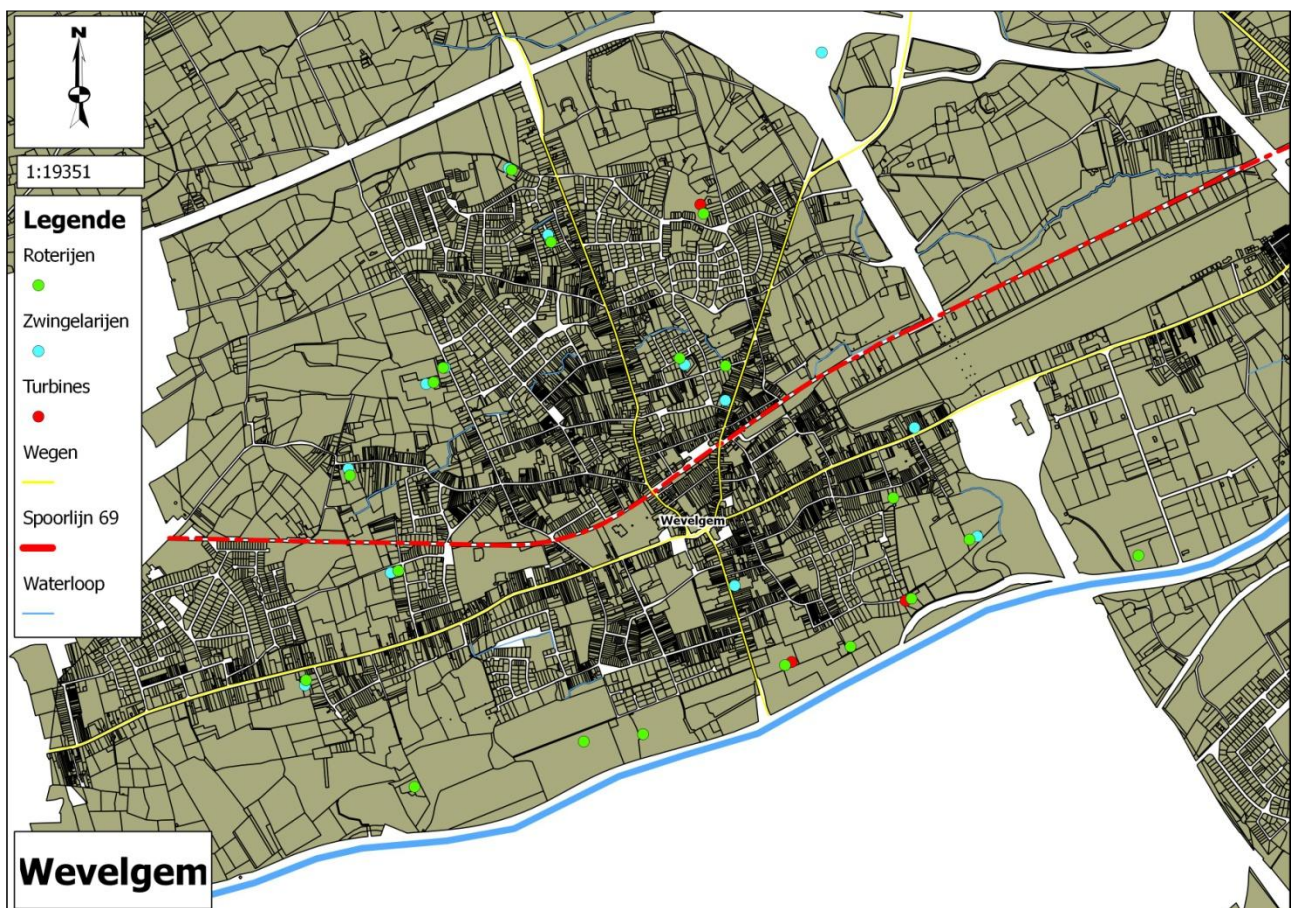

Figuur 7. Overzichtsk kaart van de roterijen en zwingelarijen, gebaseerd op de hedendaagse kadasterplannen van de fusiegemeenten Wevelgem en Kortrijk. (Bron: Staat der Eigendomsovergangen, vergunningsdossiers en (voor kaartlaag) CADMAP (AGIV), digitaal kadastraal perceelsplan van de gemeenten Kortrijk en Wevelgem, 2012)

Aangezien de root- en zwingelgebouwen normaliter één bedrijfssite vormden, kan het geschetste beeld moeiteloos worden doorgetrokken voor de bestudeerde zwingelarijen. Toch is enige nuancering hier op haar plaats: meer dan bij de roterijen konden de zwingelfabriekjes langs de drukke invalswegen van de gemeenten worden gesitueerd. Dit was onder meer het geval voor de zwingelarij van de Wevelgemse families Debrabandere en Coussement en Petrus Verbeke

(Gullegem)⁷⁸⁶. Op die manier waren zij vlotter bereikbaar dan de rootgebouwen, die vaak door weiden waren omgeven, maar bleef de afstand tussen de twee gebouwen gering.

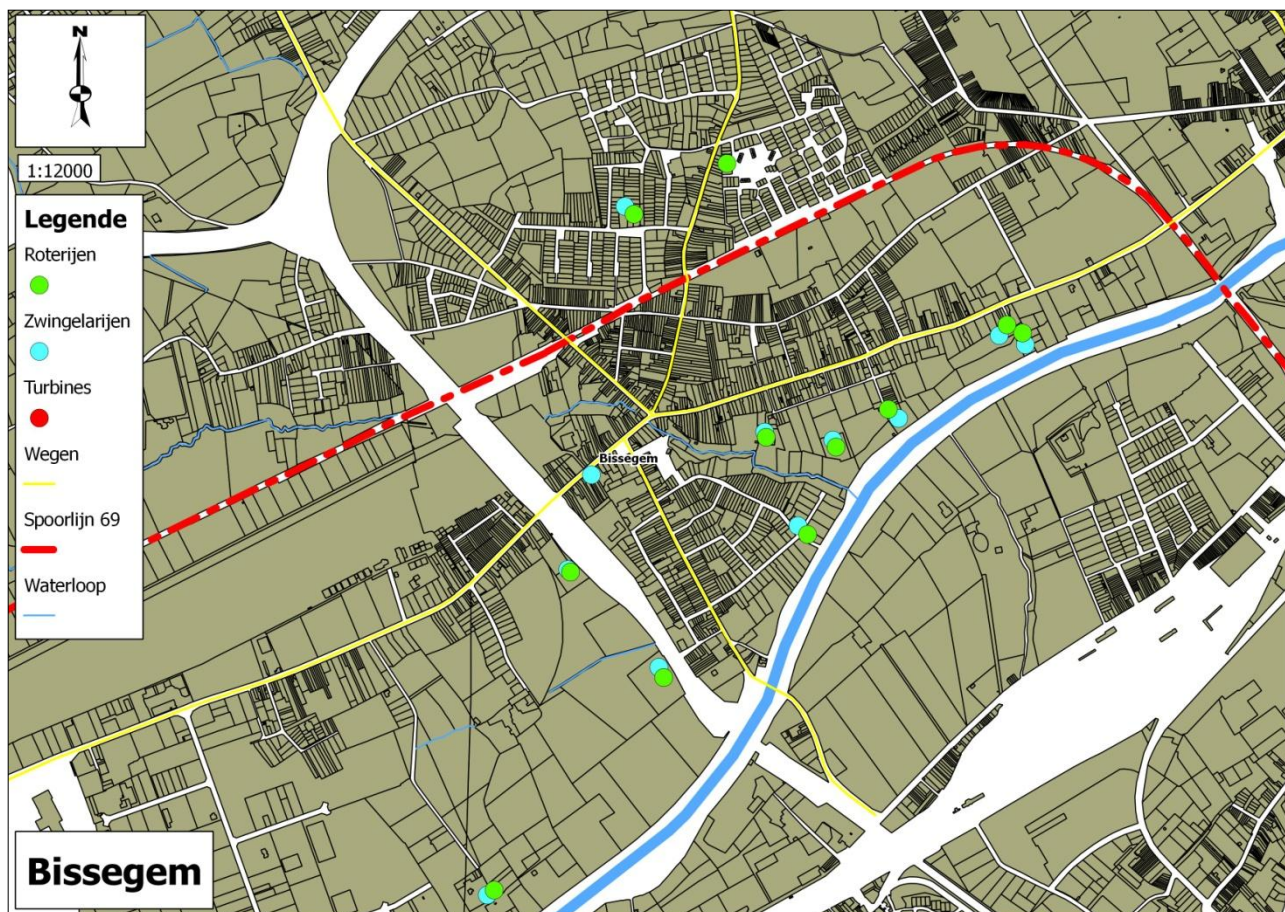
De volgende drie afbeeldingen geven de geografische spreiding van de vlasfabrieken per gemeente weer. De groene figuren verbeelden daarbij de roterijen, de blauwe hebben betrekking op de “klassieke” zwingelarijen. De weinige rode symbolen geven de turbines weer die niet op dezelfde site als de oude zwingelarij met stermolens werden opgericht. Wanneer dit wel het geval was, werden zij niet op de kadasterkaart aangeduid. Figuur 8 focust op de vlasfabriekjes te Wevelgem. Het weergegeven gebied komt ongeveer overeen met de cellen 68-73, 79-84 en 90-95 uit de overzichtskaart. De Bissegemse bedrijven komen in figuur 9 aan bod, die ruwweg de *grids* 73-75, 84-86 en 95-97 omvat. De positionering van de Gullegemse ondernemingen, ten slotte, wordt gevisualiseerd in figuur 10. Zij werd samengesteld uit de cellen 26-30, 37-41, 48-52, 59-63 en de noordelijke helft van rastervakken 70 t.e.m. 74⁷⁸⁷.

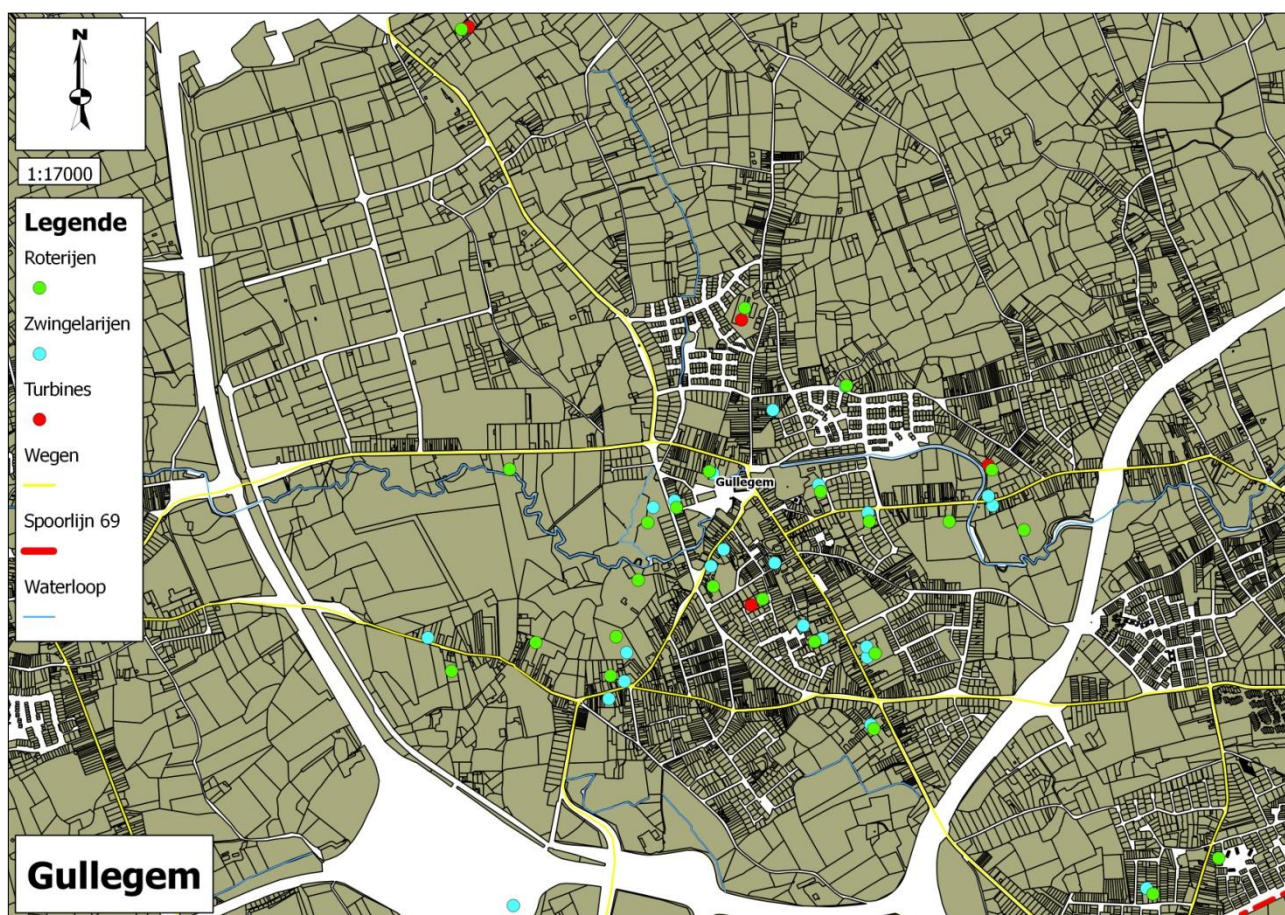
Figuur 8. Spreiding vlasfabrieken in Wevelgem (bron: Bron: Staat der Eigendomsovergangen, vergunningsdossiers en (voor kaartlaag) CADMAP (AGIV), digitaal kadastraal perceelsplan van de gemeenten Kortrijk en Wevelgem, 2012)

⁷⁸⁶ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A7-GB/2009/1v en A3-GB/1997/102w.

⁷⁸⁷ Een digitale versie van deze kadasterkaarten wordt aangeboden in de bijgevoegde CD-rom.

Figuur 9. Spreiding vlasfabrieken in Bissegem (Bron: Staat der Eigendomsovergangen, vergunningsdossiers en (voor kaartlaag) CADMAP (AGIV), digitaal kadastraal perceelsplan van de gemeenten Kortrijk en Wevelgem, 2012)

Figuur 10. Spreiding vlasfabrieken in Gullegem (Bron: Staat der Eigendomsovergangen, vergunningsdossiers en (voor kaartlaag) CADMAP (AGIV), digitaal kadastraal perceelsplan van de gemeenten Kortrijk en Wevelgem, 2012)

6.4.1 Watervoorziening

De variërende geografische ligging van de vlasfabrieken te Bissegem en Wevelgem enerzijds en Gullegem anderzijds kan vermoedelijk worden verklaard door de permanente behoefte aan schoon water, waarmee de stoommachines van de zwingelarij konden worden gevoed en later – vanaf 1911 – de kunstmatige roterijen in werking konden worden gesteld. Walter Vlassenbroeck plaatste de “vlasvezelvoorbereidingsbedrijven” alvast in het rijtje van “waterdorstige” industrietakken⁷⁸⁸. Uit de beschrijvingen van de rootinstallaties die per dossier door de inspectiedienst werd gegeven, kon worden opgemaakt dat een rootkamer met een inhoud van 3500 kg. *“exige 35x5 = 175 m³ d’eau en comptant 5 m³ d’eau par 100 kg. brut à rouir. L’opération durant 3,5 jours cela devient à 50 m³ d’eau par jour”*⁷⁸⁹. Gegeven de hoeveelheid water die een roterij aldus per dag verbruikte, beslisten de meeste vlasfabrikanten om hun rootputten zo dicht mogelijk bij een waterloop op te bouwen. Dit verklaart in grote mate waarom de warmwaterroterijen in Gullegem dicht bij de bebouwde kom aansloten. De morfologische structuur van deze gemeente was namelijk fundamenteel anders dan deze van de twee Leiedorpen. De kernen van Bissegem en Wevelgem waren namelijk beiden geënt op de steenweg Kortrijk-Menen-leper, meer dan vijfhonderd meter ten noorden van de overstromingsgevoelige Leie. Gullegem, daarentegen, had zich ontwikkeld in een meander van de onbevaarbare Heulebeek. Daarom werden de Gullegemse roterijen, die veelal door deze beek van het noodzakelijke water werden voorzien, in de directe nabijheid van het dorp gebouwd. Te Wevelgem en Bissegem werden bijna twee derden van de roterijen (12/18)⁷⁹⁰ bevoorraad door de Leie⁷⁹¹, die vooral voor de Eerste Wereldoorlog faam had gemaakt als “Golden River”⁷⁹². Kleinere waterlopen, zoals de Perremeersbeek, de Tolbeek of de Neerbeek, voorzagen de meeste andere kunstmatige roterijen van water. Indien de roterij niet in de omgeving van een beek of rivier was opgesteld, deden de vlasbazen een beroep op boorputten, waardoor ook grondwater voor hun beroepsactiviteiten kon worden aangewend⁷⁹³.

Nog meer dan als bron voor zuiver water, werden de waterlopen door de vlasfabrikanten gezien als open riolen. Het bezoedelde rootwater mocht weliswaar pas in openbare waterlopen worden geloosd na een voorgeschreven zuiveringsprocedure, waarbij minimaal twee decantatieputten

⁷⁸⁸ W. VLASSENBOECK, *De standplaats van de fabrieksnijverheid*, p. 759.

⁷⁸⁹ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1997/126g.

⁷⁹⁰ Zie eigen gegevens in bijlage. Enkel de roterijen waarvan het afvoerkanaal met zekerheid kon worden benoemd, werden in de telling opgenomen.

⁷⁹¹ Eigen gegevens.

⁷⁹² In 1913 werd er ca. 120.000 ton vlas in de Leie gerooit, wat een historisch maximum was. N.A. LAZARKEVITCH, *Le lin*, pp. 101-102.

⁷⁹³ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/100m.

moesten zorgen voor het filteren van de vervuilde waters⁷⁹⁴. Dit proces bleek echter niet erg effectief: minstens 17 rootinstallaties werden met klachten geconfronteerd, meestal ten gevolge van geurhinder of watervervuiling⁷⁹⁵. De beken en rivieren die dienst deden als afwateringskanalen waren in de eerste plaats de Leie en de Heulebeek. Vertakkingen van beide waterlopen, zoals de Stierbeek en de Tolbeek, speelden daarbij een secundaire rol. Dit kan waarschijnlijk worden verklaard door het beperkte debiet van deze kleinere stromen, dat niet toeliet grote volumes afvalwater af te voeren⁷⁹⁶. De afstand tussen de warmwaterroterijen en desbetreffende waterlopen werd overbrugd d.m.v. een ondergronds buizenstelsel of een gracht. Dit leverde slechts in één (gekend) geval problemen op: de plannen van de Gullegemse vlassersfamilie Vander Stichele om zeven rootkamers op te richten in de Bissegemstraat, werden in 1946 negatief onthaald door de provinciale stedenbouwkundige directie, die van oordeel was dat de ligging van het gebouw – binnen de dorpskern – het onmogelijk maakte het rootwater op een behoorlijke wijze af te voeren. Ondanks dit advies werd de vergunning een jaar later toegekend door het provinciebestuur⁷⁹⁷.

	Bissegem	Gullegem	Wevelgem	Totaal
Bankbeek		1		1
Heulebeek		16		16
Kloefhoekbeek			1	1
Leie	6		6	12
Neerbeek	1			1
Schoonwaterbeek		1		1
Stierbeek			2	2
Tolbeek			2	2
Onbepaald	4	4	7	15
Eindtotaal	11	22	18	51

Tabel 14. Afwatering van de roterijen per gemeente (bron: vergunningsdossiers)

6.4.2 Droogweiden⁷⁹⁸

Een tweede vereiste, die het vestigingspatroon van grote vlasfabrieken deed afwijken van dat van kleinere vlassers die geen roterij bezaten, was het beschikken over ruime weiden om het vlas te drogen. Het gerote vlas moest namelijk op de weiden rechtop worden gezet – in zogenaamde

⁷⁹⁴ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3-GB/1998/107z.

⁷⁹⁵ Voor 45 van de 51 besproken kon worden achterhaald indien bij de oprichting ervan klachten werden ingediend. Dit bleek het geval bij 1 op 9 Bissegemse roterijen, 8 op 12 Gullegemse en 4 op 12 Wevelgemse warmwaterroterijen (Bron: vergunningsdossiers).

⁷⁹⁶ W. VLASSEN BROECK, *De standplaats van de fabrieksnijverheid*, p. 763.

⁷⁹⁷ PAWV, *Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven*, A3/A5/A7-GB/1998/12f.

⁷⁹⁸ Net als in de vorige paragraaf, wordt de klemtoon op de roterijen gelegd.

“vlaskapellen” – om zo aan het zonlicht en de wind te worden blootgesteld⁷⁹⁹. Deze noodzaak verduidelijkt eensklaps waarom vele vlasfabrikanten hun industriële activiteiten met het boerenleven bleven combineren (cfr. supra).

In het begin van deze paragraaf werd reeds opgemerkt dat, hoewel het kunstmatige rootproces de onlosmakelijk geachte band tussen de Leie en het roten had doorbroken, vele warmwaterroterijen desalniettemin op de Leiemeersen werden geposteerd. Niet alleen de aanwezigheid van schoon water gaf de doorslag; de Leiemeersen waren én bleven de ideale plaats om het vlas te drogen, wegens hun omvang en open karakter⁸⁰⁰. In de gemeente Bissegem waren 9 van de 11 roterijen op de weiden tussen de *staatsbaan* Kortrijk-Menen en de Leie ingeplant. Voor Wevelgem kon de verhouding tussen de roterijen ten noorden dan wel ten zuiden van de Menen- en Kortrijkstraat grosso modo worden vastgesteld op 1:1. Samen met de andere bestudeerde vlasbedrijfjes vormden zij als het ware een concentrische cirkel rond het centrum van de gemeente, waar de botenkopers hun handelsactiviteiten – vooral in de buurt van het station - ontplooiden⁸⁰¹. Aan de rand van het dorp was immers voldoende plaats om het vlas te drogen te zetten en brachten hun economische activiteiten minder hinder met zich mee. Ook in Gullegem kon een voorkeur voor uitgestrekte weidegronden worden vastgesteld, hoewel deze tendens minder uitgesproken was dan in onze twee andere casussen. Vooral de westelijke als oostelijke meersen⁸⁰² rond de Heulebeek werden door de Gullegemse rotersbazen uiterst geschikt bevonden. Meer dan de helft (13/22) van de rootinstallaties situeerde zich op de weiden palend aan deze zijrivier van de Leie. Een vijftal andere rootbedrijven was meer verspreid over het gehele gemeentelijke grondgebied, meestal in de nabijheid van de woonplaats van de eigenaar⁸⁰³. Tot slot waren er nog vier roterijen binnen de dorpskern van Gullegem waren gevestigd⁸⁰⁴, een enigszins merkwaardige ligging voor een roterij, aangezien beide *conditiones sine qua non* – water en droogweiden – er eerder schaars waren. Het lijkt erop dat vooral de woonplaats van de vlasbazen in casu als dé bepalende factor kan worden aangeduid.

⁷⁹⁹ B. DEWILDE, 20 eeuwen vlas in Vlaanderen, p. 246.

⁸⁰⁰ B. DEWAELE en Y. SEGERS, “De vlasnijverheid en de industrialisatie van de Leievallei”, pp. 156-157.

⁸⁰¹ B. DEWAELE en Y. SEGERS, “De vlasnijverheid en de industrialisatie van de Leievallei”, p. 158.

⁸⁰² Waarmee wij op de meersen ten westen en ten oosten van Gullegem doelen.

⁸⁰³ In concreto betreft het hier de roterijen Pottie, Vanhoutte, Desmedt, A. Baekelandt en Kindt. Slechts de roterij van Julien Pottie lag volledig afgezonderd van zijn boerderij (Bron: vergunningsdossiers).

⁸⁰⁴ Meer bepaald het gebied ten noordwesten afgerand door de Wevelgemstraat, ten oosten door de Bissegemstraat en ten zuiden door de Grote Ieperstraat.

6.4.3 Lokale verankering⁸⁰⁵

Ten slotte werd de geografische positionering van de ondernemingen beïnvloed door de “autonome” identiteit van de vlasvezelbereiding. De Spaanse econoom Vazquez Barquero beaamde dat “*endogenous industrialization processes are deeply rooted in the territory. They spontaneously emerge in small and medium-sized cities through the activities of local entrepreneurs*”⁸⁰⁶. Deze lokale ondernemers opteerden er inderdaad voor de bedrijfsactiviteiten zo dicht mogelijk bij hun huis of boerderij uit te oefenen.

Dorpsgebonden	Ja	Nee	Eindtotaal
Bissegem	9,91%	8,11%	18,02%
Gullegem	45,95%	1,80%	47,75%
Wevelgem	32,43%	1,80%	34,23%
Eindtotaal	88,29%	11,71%	100,00%

Tabel 15. “Dorpsgebondenheid” van de ondernemers (n = 111) (bron: eigen databank)

Ongeveer negen op tien vlasbazen bleken – op basis van onze resultaten – te wonen en te werken binnen dezelfde gemeente. Het is opvallend dat vooral in Bissegem veel vlassers uit andere – naburige – gemeenten toestroomden; een sluitende verklaring voor dit fenomeen moeten wij jammer genoeg schuldig blijven. Alhoewel slechts gegevens over 111 personen werden verzameld, lijken de cijfers er toch op te wijzen dat het leeuwendeel van de ondernemers op professioneel vlak hun band met de *heimat* wensten te behouden.

Dit beeld kan verder worden gepreciseerd door de woonplaats van de eigenaar te vergelijken met het adres van de vlasfabriek. Dit geschiedde aan de hand van het adresboek opgemaakt door de Textielcentrale (1941), die de adressen van de eigenaars weergaf tot op wijk- of straatniveau. Daarbij kwamen we tot de constatacie dat op een totaal van 50 roterijen⁸⁰⁷ er 34 waren gebouwd in de straat of wijk waar de eigenaar – of ten minste één van de eigenaars – zijn woonst had (in 1941). Tien rootinstallaties stonden in dezelfde gemeente opgesteld, de overige vijf in een ander – meestal naburig – dorp⁸⁰⁸. Deze laatste cijfers bevestigen dus het beeld dat in de voorgaande alinea werd geschetst, nl. de sterke lokale inbedding – zelfs tot op het niveau van het gehucht – van de bestudeerde vlasfabrieken.

⁸⁰⁵ W. Vlassenbroeck plaatste dit aspect in zijn proefschrift onder de noemer toeval. (W. VLASSENBRÖECK, *De standplaats van de fabrieksnijverheid*, pp. 748-752).

⁸⁰⁶ A. VAZQUEZ BARQUERO. *Endogenous Development. Networking, innovation, institutions and cities*, Londen-New York, Routledge, 2002, p. 23.

⁸⁰⁷ De roterij Valcke werd wegens een gebrek aan informatie buiten beschouwing gelaten.

⁸⁰⁸ Hinderwetdossiers, *Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek en KAB*, Staat der eigendomsovergangen.

7. Algemeen Besluit

In deze masterproef werd de industrialisatie van de vlasvezelbereiding in de Zuid-West-Vlaamse dorpen Bissegem, Gullegem en Wevelgem (1890-1955) bestudeerd. Dit gebeurde aan de hand van een microperspectief, waarbij onze aandacht uitging naar de 51 vlasfabrieken die in de periode 1890-1955 in deze dorpen waren gesticht. We definieerden vlasfabrieken als ondernemingen die in het bezit waren van zowel een zwingelarij als een warmwaterroterij.

De vlasbewerking kende in Vlaanderen reeds een lange voorgeschiedenis: in de pre-industriële periode verwerkten kleine boeren het geoogste vlas zelf tot garen of linnenweefsels. Met de linnen crisis van de jaren 1840 geraakte dit proto-industriële systeem definitief in verval. In verscheidene Vlaamse arrondissementen zochten vele voormalige boeren hun heil in de opkomende stedelijke (textiel)industrie. Het Kortrijkse, daarentegen, manifesteerde zich als een conservatief bastion en kende – zeker in vergelijking met Gent – een late industrialisatie. Daarenboven verminderde gedurende de negentiende eeuw ook de vlasteelt in omvang, vooral door de introductie van het goedkopere Russische vlas.

De toelating om terug in de Leie te roten (1820) en de grote arbeidsreserve in Zuid-West-Vlaanderen zorgde voor een bloei van de vlasvezelbereiding, het verwerken van ruw vlas tot gezwingeld of spinklaar vlas. Deze tak van de vlasnijverheid had zich in de loop van de negentiende eeuw ontwikkeld tot een zelfstandige nijverheid, die niet alleen het Belgische vlas verwerkte, maar ook dat van buurlanden als Frankrijk en Nederland. Hoewel het verwerkingsproces zeer arbeidsintensief was, zorgde goedkope lonen ervoor dat de kwaliteitsvolle vlasvezels alsnog betaalbaar bleven voor de (voornamelijk Engelse) spinnerijen.

Het economische succes van de vlasvezelbereiding lokte vele arbeiders uit omliggende gemeenten naar de vlassdorpen. Vooral Bissegem en Wevelgem maakten een ware demografische revolutie door: in een eeuw tijd (1846-1947) was de Bissegemse bevolking ongeveer verzesvoudigd. Ook het aantal Wevelgemnaren was in diezelfde periode verdriedubbeld. Daarnaast hadden investeringen in steen- en spoorwegen voor een betere ontsluiting van deze nijverheidsdorpen gezorgd.

De mechanisering van de vlasvezelbereiding liet lang op zich wachten. Pas rond 1850 werd de zwingelspaan vervangen door de zwingelmolen – in feite een reeks zwingelspanen gemonteerd op een rad. Het duurde nog tot medio jaren 1860 vooraleer een eerste zwingelmolen door stoom werd aangedreven. De veralgemeende toepassing van het stoomzwingelen moet ten vroegste rond 1880 worden gesitueerd. Pas drie decennia daarna – in 1911 – plaatsten de broers Constant en Jozef Vansteenkiste een eerste warmwaterroterij te Wevelgem, wat de doorbraak van het kunstmatig roten zou betekenen. Dezelfde personen zorgden overigens voor het verspreiden van de zwingelturbine vanaf 1925; dankzij deze machine werd het zwingelen met de traditionele zwingelmolens overbodig gemaakt.

Uiteindelijk troffen we in de drie dorpen 51 vlasbedrijven aan die zich bedienden van zwingelmolens en/of een turbine en enkele rootputten in hun bezit hadden. Hoewel de *commodo et incommodo*-dossiers pas vanaf 1890 in het provinciaal archief van West-Vlaanderen aanwezig zijn, kon door ons worden geconstateerd dat het oudst bestudeerde bedrijf reeds in 1868 was opgericht door Eugene Baekelandt te Gullegem. Rond die periode had de Wevelgemse familie Debrabandere eveneens een stoomzwingelarij in werking gesteld. Zij werden in grootte – uitgedrukt in maximaal aantal zwingelmolens – evenwel overtroffen door enkele andere zwingelarijen, zoals deze van de Bissegemse familie Baeckelandt of de Gullegemse familiebedrijven Seynaeve en Vander Stichele.

De meeste onderzochte zwingelarijen beschikten over een zwingelturbine. Dit was het geval voor minstens 39 (op 51) vlasfabriekjes. Voor zover bekend maakte slechts één vlasonderneming (van de Gullegemse familie Deruyttere) gebruik van twee “zwingelmachines”. Door het aanschaffen van dit werktuig kon de productiecapaciteit sterk worden opgedreven. Eensklaps werden de meeste zwingelmolens buiten werking gesteld, hoewel ook de economische crisis van de jaren dertig in dit beeld haar rol zal hebben gespeeld.

Wat de kunstmatige roterijen betreft, konden de exemplaren met de grootste rootcapaciteit worden teruggevonden langs de Leie. De Leieboeren investeerden er in grote roterijen, dit met het kapitaal dat ze hadden geaccumuleerd toen het roten in deze rivier (en de daarmee gepaard gaande verhuur van roothekken) hoogtij vierde. Het vlasbedrijf van Georges Busschaert stak er met kop en schouders bovenuit: zijn roterij bestond uit 32 rootkamers, waarmee alles samengeteld 100.000 kg ruw vlas kon worden geroot bij volledige bezetting. Andere grote warmwaterroterijen – van de families Mulliez, Seurnynck, Deman en Dermauw – waren niet toevallig ook langs de Leie gelegen. Deze vlassers legden zich veel minder toe op het zwingelen en andere bewerkingsfasen. De overige roterijen bevatten meestal vier tot acht rootputten. Slechts in drie gevallen (Desmedt, Depoorter en Vansteenkiste) werden er minder geregistreerd, respectievelijk een, twee en drie.

De industrialisatie van de vlasvezelbereiding verschilde op enkele punten fundamenteel van het industrialiseringsproces van andere activiteiten binnen de textielnijverheid, zoals het spinnen en het weven. In het laatste hoofdstuk probeerden wij het specifieke industrialisatieproces van de vlasvezelbereidingsnijverheid te begrijpen. Dit gebeurde aan de hand van een tweetal concepten. Ten eerste onderscheidden wij twee “technologische complexen” binnen de vlasvezelbereiding; enerzijds kleine eigenwerkers die geen of nauwelijks machines aanschafte en anderzijds de vlasfabrikanten die op grote schaal werkten. In 1956 had de eerste groep nog steeds de bovenhand: 64% van de ondernemingen werkte toen zonder bezoldigd personeel. Ten tweede beschouwden wij, samen met B. Musyck, het industrialisatieproces van de vlasnijverheid als een typevoorbeeld van *“autonomous industrialisation”*. De bestudeerde vlasfabriekjes waren opgericht ten gevolge van een interne dynamiek, eerder dan door investeringen van buitenaf. Het feit dat de lokale vlasboeren verantwoordelijk waren voor de implementatie van nieuwe technieken, zorgde er evenwel voor dat zelfs de grootste vlasbedrijven hun lokale, agrarische wortels nooit helemaal ontgroeiden.

Dit kwam in eerste instantie tot uiting in de voorzichtige toepassing van nieuwe technieken, zoals het zwingelen met stoom, het turbinezwingelen of het kunstmatig roten. In de door ons bestudeerde regio waren in 1910 slechts 48 vlaszwingelarijen in werking gesteld, hoewel de eerste stoomzwingelarijen bijna een halve eeuw daarvoor reeds hun intrede hadden gemaakt. Daarnaast bleken de vlassers ook niet direct overtuigd van de voordelen van de zwingelturbine. Gedurende de jaren 1925-1933 werden slechts 92 turbines in West-Vlaamse zwingelarijen geïnstalleerd; anno 1941 was dit aantal meer dan verdrievoudigd tot 291. Voor de roterarijen – die door ons het meest uitvoerig werden bestudeerd – kon een gelijkaardig beeld worden opgehangen. Hoewel reeds voor de Eerste Wereldoorlog enkele kunstmatige roterarijen waren gesticht, was het wachten tot de tweede helft van de jaren '20 vooraleer het kunstmatige rootproces echt ingeburgerd geraakte.

De periodes waarin de mechanisering van de vlasvezelbereiding zich voltrok, waren allesbehalve willekeurig. De conservatief ingestelde vlassers leken – mede ingegeven door het speculatieve karakter van de sector – vooral in tijden van economische voorspoed te investeren in nieuwe machines en technieken. In elk geval kon voor de jaren 1929 tot 1939 een zeer sterk verband worden waargenomen tussen de prijzen van gezwingeld vlas en de geplande bouwactiviteiten, gemeten aan de hand van het provinciaal aantal verleende vergunningen. Hoe hoger de marktprijs van het bewerkte vlas, hoe meer vlassers besloten hun infrastructuur te moderniseren. Financiële risico's werden daarbij tot een minimum beperkt.

De doorgevoerde mechanisering in de “grote” vlasbedrijven had niet alleen een impact op deze ondernemingen zelf, maar beïnvloedde ook de manier van werken van de zelfstandige vlassers. Het

overgrote deel van de vlasfabrieken verhuurde namelijk hun turbines en rootputten aan eigenwerkers. Voor de grote vlasfabrikanten betekende dit extra opbrengsten; de kleine vlassers dienden dan weer geen eigen installatie aan te schaffen, waardoor zij er telkens in slaagden nieuwe fasen van rationalisering te overleven.

Aan de hand van de modernisering van het productieproces poogden de vlasfabrikanten de productiecapaciteit per arbeider te verhogen. Het lijkt er evenwel op dat het arbeidersbestand tot 1930 niet verkleinde, wat erop zou kunnen wijzen dat het aanschaffen van machines in eerste instantie bedoeld was om de productie te verhogen i.p.v. het uitschakelen van personeel. Pas tijdens de crisis van de jaren '30 zouden de vlasfabrikanten uiteindelijk hebben beslist om het met minder arbeiders te stellen. Deze hypothese dient echter nog diepgaander te worden onderzocht.

Ondanks het feit dat de implementatie van nieuwe technieken en werktuigen een duidelijke scheiding teweeg had gebracht tussen kleine en grote vlassers, bleven zelfs de grootste vlasbedrijven hun familiale karakter behouden. Zo goed als alle vlasbedrijven werden gerund door de vader en zijn zonen, of enkele mannen samen met hun familieleden. Deze meeste ondernemingen hadden zelfs geen rechtspersoonlijkheid. De bedrijven die wel rechtspersoonlijkheid bezaten, opereerden meestal onder de vorm van een "vennootschap onder gezamenlijke naam". Voor zover bekend konden ca. 16 procent van de Bissegemse, Gullegemse en Wevelgemse vlasfabrieken worden gecatalogeerd als een "firma". Deze rechtsvorm bood voor de vlasfabrikanten het voordeel dat administratieve beslommeringen grotendeels afwezig bleven. Dit weerspiegelde zich in het aantal bedienden dat in de bestudeerde fabrieken tewerkgesteld was: in geen enkel archiefstuk vonden wij indicaties terug van de aanwezigheid van bedienden, hoewel in sommige bedrijven meer dan 50 arbeiders actief waren.

De tweeslachtigheid (deels agrarisch, deels industrieel) van de vlasvezelbereiding werd treffend verbeeld door de beroepsprofielen van de ondernemers zelf. In minstens 15 ondernemingen werd het zwingelen en roten van vlas gecombineerd met landbouwactiviteiten. Het werkelijke aantal moet wellicht nog hoger gelegen hebben, aangezien voor het roten van vlas het bezitten van uitgestrekte droogweiden een noodzaak was. De exploitanten van een vlasfabriek woonden bovendien in de streek zelf. Ongeveer 90 procent van de vlassers die een fabriekje in de gemeenten Bissegem, Gullegem of Wevelgem uitbaatten, waren afkomstig van een van deze gemeenten. Slechts enkelingen waren woonachtig in omliggende gemeenten zoals Kortrijk, Marke of Moeskroen.

De inplanting van de vlasfabrieken maakte het "endogene" karakter van de industrialisatie van de vlasvezelbereiding nog duidelijker. Bijna 9 op 10 vlasfabrikanten richtten hun bedrijfje op in het dorp

waarin zij leefden; dit gebeurde meestal in de directe omgeving van hun woonst. Terwijl de zwingelarijen zich vaker langs drukke invalswegen bevonden, stonden de roterijen eerder afgelegen opgesteld. Het Leieroten was eind jaren dertig dan wel voorgoed verdwenen, maar de voorwaarden voor de uitbating van een roterij bleven dezelfde: ten eerste de aanwezigheid van uitgestrekte weilanden voor het drogen van vlas en ten tweede de nabijheid van waterlopen voor het bevoorraden van de roterij (en de stoommachine) en het lozen van afvalwater. Dit verklaart waarom een groot deel van de warmwaterroterijen op de meersen tussen de steenweg Menen-Kortrijk en de Leie gevestigd bleven, ondanks het feit dat de Leie niet langer als noodzakelijke voorwaarde voor het roten van vlas gold.

Bibliografie

Onuitgegeven bronnen

Brugge, Gewestelijke Directie van het Kadaster

Archief van het Kadaster

207	Mutatieschetsen
223	Staat der Eigendomsovergangen / Staat der Mutaties

Brugge, Provinciale Archiefdienst West-Vlaanderen

Gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven

Dossiers A3/A5/A7-GB/2000/45k, A3-GB/1997/113p, A3/A5/A7-GB/1999/12g, A3-GB/1997/127a, A3/A5/A7-GB/1997/60d, A3-GB/1997/101gg, A3/A5/A7-GB/1997/30d, A3-GB/2005/15o, A3-GB/1998/121n, A3/A5/A7-GB/1997/91z, A3/A5/A7-GB/1997/60t, A3-GB/1997/51k, A3-GB/1997/123v, A3-GB/1997/126c, A3/A5/A7-GB/1997/62d, A3-GB/1998/119hh, A3-GB/1998/141e, A3-GB/1997/126a, A3-GB/1998/46gg, A3-GB/1998/126c, A3-GB/1998/143f, A3-GB/1998/53q, A3/A5/A7-GB/1997/11i, A3/A5/A7-GB/2003/107i, A3-GB/2005/6u, A3/A5/A7-GB/1997/16r, A3-GB/1997/60j, A3-GB/1997/89l, A3-GB/1997/109bb, A3/A5/A7-GB/1997/6y, A3-GB/1997/34w, A3-GB/2005/22l, A3-GB/1998/92h, A3/A7-GB/2009/1u, A3-GB/1997/104c, A3-GB/1998/39r, A3/A5/A7-GB/2000/8j, A3/A5/A7-GB/2000/8k, A3-GB/1998/128a, A3-GB/1998/77bb, A3-GB/1998/96b, A3/A5/A7-GB/2000/64i, A3-GB/1997/122z, A3-GB/1997/109b, A3/A5/A7-GB/1997/13e, A3-GB/1997/125b, A3-GB/2006/9z, A3-GB/1997/109c, A3-GB/1998/125e, A3/A7-GB/2009/1p, A3-GB/1997/115s, A3-GB/1997/59o, A3-GB/1998/100m, A3-GB/1998/117c, A3-GB/2005/PB/15w, A3/A5/A7-GB/1998/12f, A3-GB/1998/92cc, A3/A5/A7-GB/1997/13k, A3/A5/A7-GB/1998/12j, A3/A5/A7-GB/2000/11a, A3-GB/1998/58t, A3/A5/A7-GB/1999/20a, A3-GB/1998/112k, A3-GB/1998/43z, A3/A5/A7-GB/1997/12j, A3-GB/1998/69cc, A3-GB/1998/125h, A3/A5/A7-GB/1999/19c, A3-GB/1998/84i, A3-GB/1997/132d, A3-GB/1998/107z, A3/A5/A7-

GB/1999/6y, A7-GB/2002/40j, A3/A7-GB/2009/1v, A3-GB/1998/36a, A3/A5/A7-GB/1999/49k, A3-GB/1997/114a, A3-GB/1997/102w, A3/A5/A7-GB/1998/1h, A3-GB/1997/82v, A3/A5/A7-1997/21a, A3-GB/1998/142ff, A3/A5/A7-GB/2000/26j, A3-GB/1997/103n, A3/A5/A7-GB/1999/39f, A3-GB/2006/17ii, A3-GB/1998/94i, A3/A5/A7-GB/1997/5d, A3-GB/1997/79q, A3/A5/A7-GB/1997/38cc, A3/A5/A7-GB/2003/157o, A3/A5/A7-GB/1999/2j, A3/A5/A7-GB/1996/22o, A3-GB/2005/PB/22i, A3-GB/1997/111y, A3-GB/1997/126g, A3/A5/A7-GB/2000/25c, A7-GB/2006/12a, A3-GB/1997/34q, A3/A7-GB/2009/1m, A3/A5/A7-GB/1997/21u, A3/A5/A7-GB/1997/13p.

Brussel, Algemeen Rijksarchief

Algemene Directie Arbeidswezen. Handels- en nijverheidstelling van 1930. Individuele telformulieren.

715	Bissegem
723	Gullegem
760	Wevelgem
761	Wevelgem

Kortrijk, Algemeen Belgisch Vlasverbond

Archief van het Algemeen Belgisch Vlasverbond

s.n.	Ledenlijsten (1941-1971)
s.n.	Lijst per gemeente der vlasexploitaties (1941-1948)
s.n.	Lijst per gemeente der eigenaars van een warmwaterroterij
s.n.	Lijst der ingeschreven firma's – eigenaars van zwingelmolens

Kortrijk, Stadsarchief

Modern Gemeentearchief Bissegem

1013	Stukken betreffende verschillende economische tellingen, 1948-1955
1220-1228	Stukken betreffende gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen, 1932-1976

Leuven, KADOC Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Cultuur, Religie en Samenleving

Archief van het ACV arrondissement Kortrijk

1.74	Loononderzoek in de verschillende nijverheidstakken in het Kortrijkse. Briefwisseling, lijsten, 1947-1949
------	---

Wevelgem, Gemeentearchief

Fonds Gullegem

740:201.4/1	Handels- en nijverheidstelling, 1925-1931
752.1	Gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen: vergunningen 1 ^e klas (1911-1930)

Fonds Wevelgem

504.6:172.3/5	Notulen van burgemeester en schepenen, 1900-1921
504.6:173.3/6	Notulen van burgemeester en schepenen, 1921-1930
s.n.	Gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen: vergunningen 2 ^e klas (nrs. 1-480)

Uitgegeven bronnen

Adresboeken

Annuaire du commerce et de l'industrie de Belgique. Brussel, s.n., 1938.

Onze vlasvezelbereidingsnijverheid: jaarboek. Brussel, Textielcentrale, 1941.

Provinciale Wegwijzer van West-Vlaanderen en de stad Brugge. Brugge, Verbeke-Loys, 1927-1933.

Industrietellingen

Algemene volks-, nijverheids- en handelstelling op 31 december 1947. Brussel, Nationaal instituut voor de statistiek, 1949-1953, 15 volumes.

Economische en sociale telling van 27 februari 1937, Brussel, Centrale dienst voor de statistiek, 1937, 5 volumes.

Periodieken

Het Vlas, 1922 – 1940.

Kaarten

CADMAP (AGIV). *Digitaal kadastraal perceelsplan van de gemeenten Kortrijk en Wevelgem*, 2012.

POPP (P.C.). *Atlas cadastral de la Belgique: Gullegem*. Brugge, Popp, 1842-1879.

Fotografisch materiaal

BEELDBANK VLAS, *Fonds Lieven Vervenne*, nr. 22100700831. In: <<http://www.beeldbankvlas.be>>

BEELDBANK VLAS, *Fonds Frans David*, nr. 36100700031. In: <<http://www.beeldbankvlas.be>>.

BEELDBANK VLAS, *Fonds Johan Desmet*, nr. 31000700179. In: <http://www.beeldbankvlas.be>>, geraadpleegd op 10.05.2013.

BEELDBANK VLAS, *Fonds Frans David*, nr. 36100700037. In: <<http://www.beeldbankvlas.be>>, geraadpleegd op 03.08.2013.

Secundaire literatuur

ADRIAENSSENS (A.). *Bethune & fils: linnenhandel Kortrijk, 1735-1856. Voorbereidend onderzoek ter ontsluiting van het handelsarchief, bewaard op het kasteel De Bethune te Marke*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2000.

ART (J.) en VANHAUTE (E.), red. *Inleiding tot de lokale geschiedenis van de 19de en de 20ste eeuw*. Gent, Mens en Cultuur Uitgevers, 2003, 416 p.

BAETENS (R.) en AERTS (W.), red. *Industriële archeologie in Vlaanderen: theorie en praktijk*. Antwerpen, Standaard, 1988, 271 p.

BAETENS (R.). "Een onderzoek naar het beoefenen van de industriële archeologie in België." In: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 1977, pp. 69-80.

BALTHAZAR (H.). "industriële archeologen bestaan niet. Een verkenning van de industriële archeologie: definities en bemerkingen." In: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, 22 (1977), pp. 4-17.

BRACKE (N.). *Bronnen voor de industriële geschiedenis. Gids voor Oost-Vlaanderen (1750-1945)*. Gent, Academia Press, 2000, 425 p.

CASELLA (E.) en SYMONDS (J.), red. *Industrial Archaeology: Future Directions*. S.l., Springer, 2005, 321 p.

CAUSSYN (B.). 'Een vieze bruine brij'. *Reacties op de industriële milieuhinder te Eeklo op basis van de eerste-klasse vergunningsaanvragen (1880-1940)*. Gent, onuitgegeven masterproef UGent, 2010, 183 p.

CHIAU (A.) en VAN DEN BOSSCHE (J.). *Algemeen Boekhouden NU 2. Praktisch vennootschapsboekhouden*. Antwerpen, De Boeck, 2004, 281 p.

DEBEURME (P.). *Het vlas en zijn economisch belang voor België*. Leuven, onuitgegeven verhandeling KUL, 1950.

DE BRABANDER (G.). *De regionaal-sectoriële verdeling van de economische activiteit in België (1846-1979): een kritische studie van het bronnenmateriaal*. Leuven-Brussel, Nauwelaerts, 1984, 290 p.

DEBRABANDERE (P.) en MADDENS (N.). *Ook hier zijn we groot geworden: het nijvere arrondissement Kortrijk 1890-1940*. Kortrijk, Kredietbank, 1985, 95 p.

DE BRIE (M.). “Kroniek van de familie van burgemeester-notaris Alphonse De Brie – Marie Seynaeve.” In: *’t Meiboompje*, 17 (2000), 4.

DE BRUYCKER (C.). *De evolutie van de textielindustrie in het Gentse*. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, 1988, 209 p.

DEGREVE (D.). *Le commerce extérieur de la Belgique, 1830-1913-1939: présentation critique des données statistiques, vol 1a*. Brussel, Paleis der Academiën, 1982, 536 p. (Histoire quantitative et développement de la Belgique au XIXe siècle, 5).

DE HERDT (R.). “Een nieuwe wetenschap op zoek naar een eigen identiteit: de industriële archeologie.” In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Nieuwe reeks*, XXXIII (1979), pp. 221-236.

DEMASURE (B.). *Rapport Sociaal-economische streekstudie Midden- en Zuid-West-Vlaanderen (1840-1970). Een kritische analyse aan de hand van overheidstellingen*, Leuven, Centrum voor Agrarische Geschiedenis, 2011, 277 p.

DEMASURE (B.). *Over werk en mensen. Een sociaaleconomische streekgeschiedenis van Midden- en Zuid-West-Vlaanderen*. Brugge, s.n., 2012, 188 p.

DEQUAE (A.). *Enkele aspecten der vlasnijverheid*. Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling KUL, 1938, 110 p.

DE REU (P.). “De groei van een stedelijke textielindustrie op het Oost-Vlaamse platteland.” In: *Tijdschrift voor Industriële Cultuur*, 2012, 119, pp. 2-31.

DESMUL (C.). *De ondergang van een traditioneel linnencentrum: Kortrijk in de tweede helft van de negentiende eeuw. Een inleidende studie met behulp van erfenisaangiften*. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, 1985.

DEVOS (I.) en LAMBRECHT (T.), red. *Bevolking, voeding en levensstandaard in het verleden: verzamelde studies van prof. dr. Chris Vandenbroeke*. Gent, Academia Press, 2004, xxiv + 369 p.

DEWAELE (B.) en SEGERS (Y.). “De vlasnijverheid en de industrialisatie van de Leievallei, 1850-1955.” In: DE MEULDER (B.), HOORNAERT (S.) en VAN HERCK (K.). *Metamorfosen, een ruimtelijke biografie van de regio Kortrijk*. Brussel-Kortrijk, Dexia-Leiedal, 2010, pp. 149-160.

DEWILDE (B.). *20 eeuwen vlas in Vlaanderen*. Tielt, Lannoo, 1983, 439 p.

DEWILDE (B.) en DECALUWE (C.). *Bissegem*. Tielt, Lannoo, 1986, 92 p. (Landelijk leven en hoevegids Groot-Kortrijk, 1).

DE ZUTTER (H.). *Watervervuiling in de negentiende eeuw (1843-1914): de roeselaarse wateren van de negentiende eeuw: viswaters of open riolen voor de industrie?*. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, 2004, 159 p.

DUJARDIN (A.). *Vlas (teelt- & vezelbereiding)*. Kortrijk, Groeninghe, 1946, 130 p.

EVANS (J.D.). *Straightforward statistics for the Behavioral Sciences*. Pacific Grove, Brooks/Cole Publishing Company, 1996, xii + 600 p.

FOULON (F.). *Industriële archeologie. De vlasfabriek*. S.l., s.n., 1978, 98 p.

GEERTS (G.) en DEN BOON (C.A.), red. *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal*. Utrecht/Antwerpen, Van Dale lexicografie, 1999, 3 delen.

GERTLER (M.S.). ““Being There”: Proximity, Organization, and Culture in the Development and adoption of Advanced Manufacturing Technologies;” in: *Economic Geography*, 71 (1995), 1, pp. 1-26.

GHEKIERE (G.). *Structuurproblemen in de vlasvezelbereidingsnijverheid*. Leuven, onuitgegeven verhandeling KULeuven, 1959, 43 p.

GHESQUIER KRAJEWSKI (F.). *La Lys et le lin (1750-1914): Les hommes, l'espace et le temps*. Rijsel, uitgegeven eindwerk Université de Lille, 2002, 516 p.

GYSELINCK (C.). *Evolutie van de vlassector (1945-1989)*. Antwerpen, onuitgegeven licentiaatsverhandeling Sint-Ignatiushandelshogeschool, 1990.

HAAGEN (W.). *Proto-industrialisering en industrialisering van de Gentse nijverheid*. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, 1980.

HAAGEN (W.). “Uitbuiting-door-handel als verklaringsfactor voor de vertraagde industrialisering van de linnennijverheid in Vlaanderen.” In: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde van Gent*, 37 (1983), pp. 215-244.

HEIRBAUT (A.). *Het lompverwerkend bedrijf P.F. De Naeyer te Lebbeke: een wisselwerking tussen een kunstwolfabriek en zijn omgeving (1850-1963): een industrieel-archeologische bijdrage*. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, 2000.

HEYTENS (J.). “De familiestam Busschaert.” In: *Wibilinga*, 11 (1998), 1, pp. 17-21.

HOORNAERT (S.). “Het natuurlijke landschap van ijstijd tot heden.” In: DE MEULDER (B.), HOORNAERT (S.) en VAN HERCK (K.). *Metamorfosen, een ruimtelijke biografie van de regio Kortrijk*. Brussel-Kortrijk, Dexia-Leiedal, 2010, pp. 71-78.

HUDSON (P.). *History by numbers: an introduction to quantitative approaches*. Oxford, Arnold Publishers, 2000, 304 p.

KIRCA (S.) en VAN DAMME (I.). *Handels- en nijverheidstelling van 1930. Recensement industriel et commercial de 1930*. Brussel, ARA, s.d., 327 p.

KYMPERS (L.), red. *Bekaert 100, economische ontwikkeling in Zuid-West-Vlaanderen*. Zwevegem-Tielt, Lannoo, 1980.

LAMBERT (K.). “Industrialisatie in een plattelandsgemeente. Effecten op bevolking en arbeid te Sleidinge (1820-1914).” In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 15 (1984), 3-4, pp. 381-420.

LANSENS (J.). *De evolutie van de Belgische vlasnijverheid tijdens de periode 1953-1963*. Antwerpen, onuitgegeven licentiaatsverhandeling Sint-Ignatiushandelshogeschool, 1965, xvi + 270 p.

LAZARKEVITCH (N.A.). *Le lin: sa culture et son industrie dans l'Europe occidentale*. Parijs, Gauthier-Villars, 1925, ix + 407 p.

LEFEBVRE (W.) en SEGERS (Y.). "industrialisering op het platteland. De coöperatieve zuivelnijverheid in de Brusselse rand en haar periferie tijdens het interbellum." In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 33 (2003), 3-4, pp. 485-533.

LEFEBVRE (W.) en MATTHYS (C.). *Gids van landbouwarchieven in België 1815-2000*. Leuven, Universitaire Pers Leuven, 384 p.

LIEVENS (K.). *De industrialisatie van Waarschoot. Textielindustrie in een plattelandsgemeente op het einde van de 19^e eeuw*. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, 2005, 211 p.

LINDEMANS (P.). *Geschiedenis van de landbouw in België*. Antwerpen, Genootschap voor Geschiedenis en Volkskunde, 1994, 2 vol.

LINTERS (A.). *De wortels van Flanders Technology. Industrieel Erfgoed. Industriële archeologie in Vlaanderen*. Leuven, Kritak, 1987, 320 p.

LINTERS (A.). "De geur van welstand. Vlas roten – tussen wetenschap, techniek en milieuhygiëne." In: *Erfgoed van Industrie en Techniek*, 17 (2008), 1, pp. 42-54.

LINTERS (A.). "De vlasvallei." In: *Erfgoed van industrie en techniek*, 17 (2008), 1, pp. 15-30.

MADDENS (N.), red. *De geschiedenis van Kortrijk*. Tielt, Lannoo, 1990, xi + 544 p.

MAES (P.). *Het vlas in de economische structuur van België*. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, 1942, 133 p.

MAINZ (K.). *Over bouwen en verbouwen: de textielnijverheid in het arrondissement Aalst (1914-1944): een industriële archeologie*. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, 2001, 400 p.

MARIN (M.). *Dossiers van gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven: kritiek en bruikbaarheid voor historisch onderzoek*. Gent, Academia Press, 2010, XIII + 197 p.

MATTEN (A.). *De vlas- en linnennijverheid in het Kortrijkse (1800-1850)*. Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling KUL, 1972, 138 p.

MESTDAGH (J.). "'Zweetarbeid' en 'zweetlonen': de thuisarbeid in de Izegemse schoenmakerij, 1840-1940." In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 33 (2003), 1-2, pp. 49-90.

MORRIS (R.J.) en RODGER (R.). *The Victorian City: a reader in British Urban History, 1820-1914*. S.I., Longman, 1993, 382 p.

MUSYCK (B.). *Autonomous industrialisation in South West Flanders*, Brighton, onuitgegeven doctoraatsverhandeling University of Sussex, 1993.

MUSYCK (B.). "De autonome industrialisatie in Zuid-West-Vlaanderen." In: *Planologisch Nieuws*, 16 (1996), 1, pp. 22-40.

NIETVELT (M.). *“Maak het niet te bont!”: een vergelijkend studie over migrantondernemers in de bontsector van Antwerpen, Brussel en hun aangrenzende gemeenten, 1920-1930*. Antwerpen, onuitgegeven masterscriptie UAntwerpen, 2011.

OVERLEGCOMITE BOUWKUNDIG EN CULTUREEL ERFGOED. *Architectuur in eigen buurt: gevels en gebouwen in Wevelgem*, een kennismaking. Wevelgem, Culturele Raad, 2002, 142 p.

PEIRSEGAELE (W.). *Atlas van alle Westvlaamse gemeenten van rond 1960*. Zedelgem, Heemkundige kring Pastoor Ronse, s.d.

ROMBOUTS (G.). *Algemene economie: krachtlijnen en relaties*. Oostmalle, De Sikkel, 1998.

SABBE (E.). *De Belgische Vlasnijverheid, deel II: van het Verdrag van Utrecht (1713) tot het midden van de XIXe eeuw*. Kortrijk, Nationaal Vlasmuseum, 1975, 703 p.

SCHOLLIERS (P.). “Usines transplantées: la (dé)localisation de l’industrie cotonnière en Flandre à la fin du XIXe siècle.” In: *Revue du Nord*, 2008, 2-3, pp. 531-553.

SCHOLLIERS (P.). *Industriële archeologie en industrieel erfgoed: notities bij de cursus*, Brussel, VUB, 2013, 130 p.

SCHOLLIERS (P.). “History, archaeology and heritage in Flanders. The industrial past and its landscapes.” In: EISENDRATH (H.) en VAN BENDEGEM (J.P.), eds. *It takes two to do science. The puzzling interactions between science and society*, Brussel, VUBPress, 2009, pp. 11-24.

S.N. *Het vlas: de Belgische vlasvezelbereidingsnijverheid*. Brussel, Economisch en sociaal instituut voor de middenstand, 1951, 137 p.

STRAGIER (D.) en STRAGIER (H.). “Vlasfabriek Vansteenkiste.” In: *Wibilinga*, 14 (2001), 3, pp. 27-49.

SVERRISSON (A.). “Making Sense of Chaos: Socio-Technical Networks, Careers and Entrepreneurs.” In: *Acta Sociologica*, 37 (1994), 4, pp. 401-417.

SVERRISSON (A.). “Small Boats and Large Ships: Social continuity and technical change in the Icelandic fisheries, 1800-1960.” In: *Technology and Culture*, vol. 43 (2002), 2, pp. 227-253.

TIMMINS (G.). *Made in Lancashire: A History of Regional Industrialisation*, Manchester, Manchester University Press, 1998, p. 4.

VAN DER HALLEN (P.). *Industrial dynamics in the food industry (1890-1940) in an era of technological transition*. Leuven, onuitgegeven doctoraatsverhandeling KULeuven, 2011, 483 p.

VAN DORPE (A-M.). *Onderzoek naar de beroepsverschuiving van ondernemers uit de vlasvezelbereidingsnijverheid te Gullegem, Kuurne en Oostrozebeke*. Kortrijk, verhandeling Vrije Sociale School, 1960, 159 p.

VAN GEERTRUYEN (T.). *Maalstenen door de eeuwen heen: een industrieel archeologische kijk op de productie, evolutie en toepassing van maalstenen*. Gent, ongepubliceerde masterproef UGent, 2010, 85 p.

VANHAUTE (E.). "“So worthy an example to Ireland”. The subsistence and industrial crisis of 1845-1850 in Flanders.” In: PAPING (R.), VANHAUTE (E.) en O’GRADA (C.), red. *When the potato failed. Causes and effect of the ‘last’ European subsistence crisis*. Turnhout, Brepols, 2007, pp. 123-148.

VANHAUTE (E.). "“De meest moordende van alle industrieën’: de huisnijverheid in België omstreeks 1900.” In: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 4 (1994), pp. 461-483.

VAN HOUTTE (F.X.). *L’évolution de l’industrie textile en Belgique et dans le monde de 1800 à 1939*. Leuven, Institut de recherches économiques et sociales, 1949, 293 p.

VANHOVE (L.). "De guldenbergabdij na 1 september 1796." In: *Wibilinga*, 10 (1997), 3, pp. 45-66.

VAN NIEUWENHUYSE (L.). *Potentiële historische bodemverontreiniging als gevolg van industriële activiteiten in de 19de – en 20ste – eeuwse stad: Een bronnenkritische studie over Gent, 1795-1926*. Gent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling UGent, 2008, 698 p.

VANSTEENKISTE (C.). *De vlasfabrikant in zijn vlasleven*. Brugge, Excelsior, 1930, 191 p.

VANSTEENKISTE (C.). *De vlasbereiding*. Brugge, Excelsior, 1930, 136 p.

VANSTEENKISTE (C.) en MERLEVEDE (D.). *Omwille van het vlas: De memoires van Constant Vansteenkiste*, Wevelgem, Culturele Raad Wevelgem, 1988, 141 p.

VANSTEENKISTE (L.). "De dertien Wevelgemse vlascoöperatieven (1)." In: *Wibilinga*, 11 (1998), 1, pp. 22-31.

VANSTEENKISTE (L.). "De dertien Wevelgemse vlascoöperatieven (2)." In: *Wibilinga*, 11 (1998), 2, pp. 6-17.

VAZQUEZ BARQUERO (A.). *Endogenous Development. Networking, innovation, institutions and cities*. Londen-New York, Routledge, 2002, 224 p.

VELGHE (D.). "De vlasindustrie in de streek van de Leie en de Mandel." In: *In de Steigers*, 15 (2008), 2, pp. 31-38.

VERHAEGHE (D.). *Bibliografie van de vlasnijverheid in Zuid-West-Vlaanderen en de Leiestreek van 1919 tot en met 1939*. Brugge, Rijksinstituut voor hoger onderwijs, 1989, 79 p.

VERHENNE (A.). *65 jaar Belgisch vlasverbond Kortrijk 1920/1985*. Kortrijk, ABV, 1985, 272 p.

V.E.V.. *Het Vlaams Bedrijfsleven: vertoog van het Vlaams Economisch Verbond*. Antwerpen, Vlaams Economisch Verbond, 1952, 606 p.

VLASSENBOECK (W.). *De standplaats van de fabrieksnijverheid: theorie en praktijk met toepassing op Oost- en West-Vlaanderen*. Gent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling UGent, 1972, 4 vol.

VOERMAN (J.F.). *Verstedelijking en migratie in het Oost-Groningse veengebied: 1800-1940*. s.l., Van Gorcum, 2001, 549 p.

WITTE (E.), CRAEYBECKX (J.) en MEYNEN (A.). *Politieke geschiedenis van België: van 1830 tot heden*. Antwerpen, Standaard uitgeverij, 2005, 584 p.

ZOETE (A.). *De documenten in omloop bij het Belgisch kadaster (1835-1975)*. Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1979, 264 p.

Webpagina's

"Flax." In: <<http://www.1911encyclopedia.org/Flax>>.

"Lean gas." In: <<http://encyclopedia2.thefreedictionary.com/lean+gas>>.

"Picanol – 75 years in the lead with innovative technology." In: *Picanol News*, 2011, pp. 11-15, in:

<[http://www.picanol.be/NR/rdonlyres/AB5C96AE-DF99-41B3-ADE6-](http://www.picanol.be/NR/rdonlyres/AB5C96AE-DF99-41B3-ADE6-AF7805C70EB3/20286/PicanolNews052012.pdf)

[AF7805C70EB3/20286/PicanolNews052012.pdf](http://www.picanol.be/NR/rdonlyres/AB5C96AE-DF99-41B3-ADE6-AF7805C70EB3/20286/PicanolNews052012.pdf)>;

<<https://eservices.minfin.fgov.be/portal/nl/public/citizen/patrimoine/realgoods>>.

<<http://gw.geneanet.org/gevdneste?b=gevdneste&lang=nl&p=luc&n=vervisch>>.

<<http://gw2.geneanet.org/jdebrabandere11?lang=nl;pz=tanguy+landry+jean+marie;nz=de+brabandere;ocz=0;p=alphonse;n=van+der+stichele>>.

<<http://users.telenet.be/Jos.Lemmens/dat0.htm#1136>>.

<zie ook <http://gw.geneanet.org/maquest?lang=fr;p=etienne+alphonse;n=mulliez>>.

<<http://home.pi.be/~jt478539/dat4.htm#68>>,

<<https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/geheel/21797>>.

<<https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/geheel/21883>>.

<<https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/geheel/21884>>.

<<https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/relict/70916>>.

<<https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/relict/70925>>.

<<https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/relict/71296>>.

<<https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/relict/71666>>.

<<https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/relict/71668>>.

<<https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/relict/71717>>.

<<http://www.vandenbulcke-stamboom.be/passie/sites/>

[stamboom_gezin.php?kid=641&pid=7939478](http://www.vandenbulcke-stamboom.be/passie/sites/stamboom_gezin.php?kid=641&pid=7939478)>.

<<http://www.vrijwilligersrab.be/nl/node/399>>.

Persoonlijke correspondentie

Elektronische correspondentie met Kris Vlaeminck, wetenschappelijk medewerker Vlasmuseum, 27.06.2013.

Bijlagen

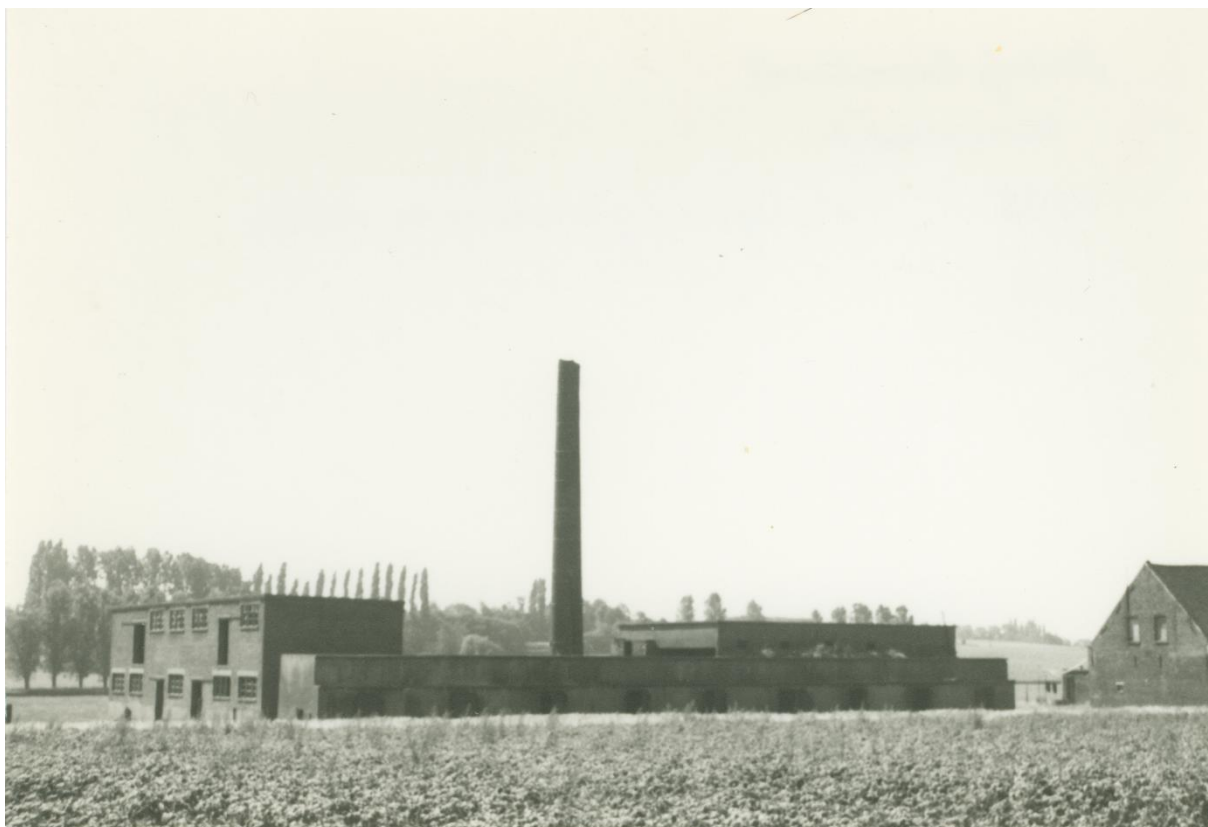
Fotomateriaal beeldbank vlas:

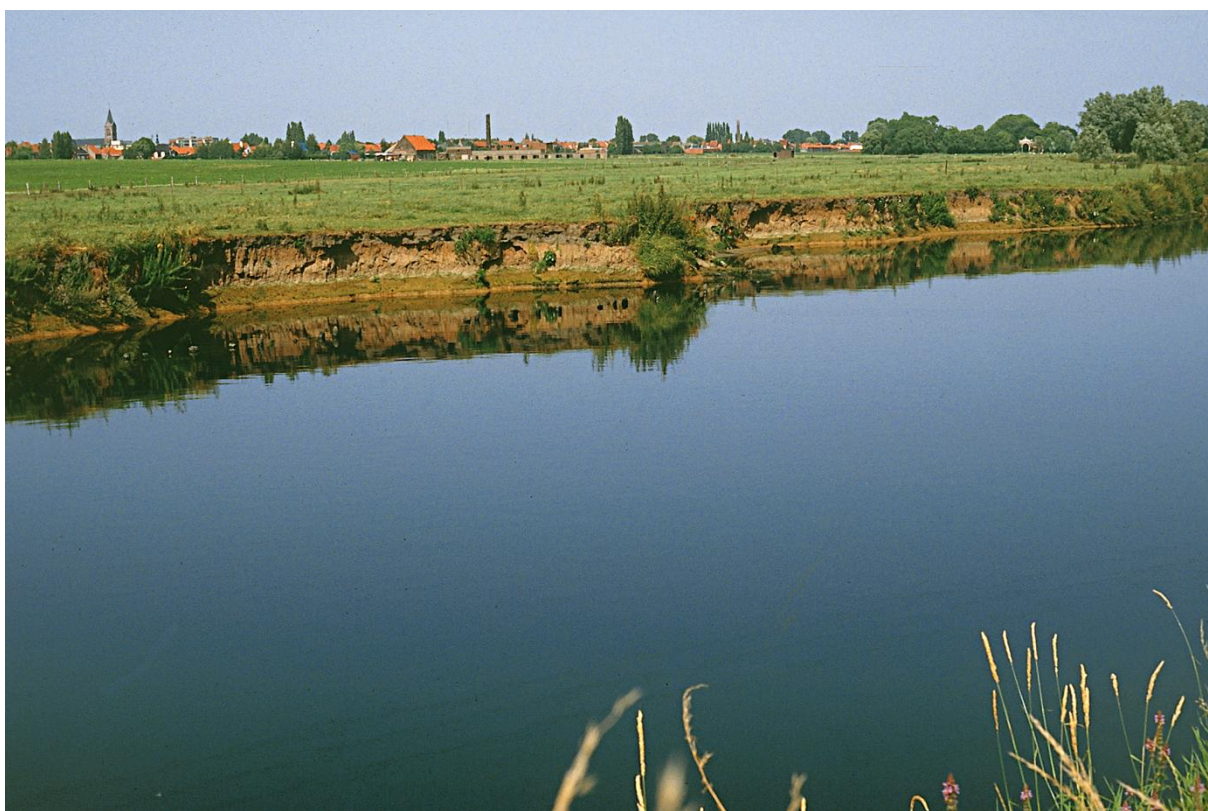
BEELDBANK VLAS, Fonds Frans David, nr. 36100700037 , in: <www.beeldbankvlas.be>.

BEELDBANK VLAS, *Fonds Johan Desmet*, nr. 31000700179, in: <<http://www.beeldbankvlas.be>>.

BEELDBANK VLAS, *Fonds Lieven Vervenne*, nr. 22100700831, in: <<http://www.beeldbankvlas.be>>.

BEELDBANK VLAS, *Fonds Frans David*, nr. 36100700031, in: <<http://www.beeldbankvlas.be>>.